

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

SEVAN NİŞANYAN

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - <https://rantey.org>

SEVAN NIŞANYAN

İstanbul'da doğdu. Robert Kolej'den sonra üniversite eğitimi için gittiği ABD'de felsefe ve siyaset bilimi okudu. Commodore-64 bilgisayarlarını Türkiye'ye getiren Teleteknik firmasını kurdu ve yönetti. Türkiye'nin ilk popüler bilgisayar dergisi olan *Commodore*'u kurdu. 1986'da orduyu isyana teşvik suçundan hapis yattı. İzmir'in tarihi Şirince köyüne yerleşti; bu köyün onarımına ve tanıtımına emek harcadı. Restore edilmiş köy evlerinden oluşan *Nişanyan Evleri* adlı oteli kurdu ve büyüttü. Türk turizmine değişik bir bakış açısı getiren *Küçük Oteller Kitabı*'nı on yıl süreyle yayımladı. Çağdaş Türkçenin bilimsel esaslara dayanan ilk etimoloji sözlüğü olan *Sözlerin Soyağacı*'nı yazdı. 2004'te İnsan Hakları Derneği'nin Ayşegül Zarakolu Özgür Düşünce Ödülü'nü aldı. Küçük Oteller Sitesi ile 2006'da web tasarımı dalında Altın Örümcek ödülünü kazandı. Şirince'de Ali Nesin ile birlikte Nesin Matematik Köyü'nü inşa etti. Türkiye Cumhuriyeti'nin resmi tarihine ilişkin sistemli bir eleştiri denemesi olan *Yanlış Cumhuriyet*'i 2008'de yayımladı.

Halen Şirince köyünde oturmakta ve otel yöneticiliğiyle iştigal etmektedir. Üç çocuk babasıdır.

KELİMEBAZ - 1

20 Ekim 2008 - 28 Nisan 2009 tarihleri arasında
Taraf gazetesinde çıkan “Kelimebaz” yazıları

Sevan Nişanyan

Deneme 47

Kelimebaz - 1

Sevan Nişanyan

Kapak tasarımı: İç-mihrak

icmihrak.blogspot.com

Mizanpaj: Bahar Kuru

© 2009, Sevan Nişanyan

© 2009; bu kitabın yayın hakları

Everest Yayınları'na aittir.

1. Basım: Ekim 2009

ISBN: 978 - 975 - 289 - 638 - 3

Sertifika No: 10905

Baskı ve Cilt: Melisa Matbaacılık

Tel: (212) 674 97 23

Fax: (212) 674 97 29

EVEREST YAYINLARI

Ticarethane Sokak No: 53 Cağaloğlu/İSTANBUL

Tel: (212) 513 34 20-21 Faks: (212) 512 33 76

Genel Dağıtım: Alfa, Tel: (212) 511 53 03 Faks: (212) 519 33 00

e-posta: everest@alfakitap.com

www.everestyayinlari.com

Everest, Alfa Yayınları'nın tescilli markasıdır.

Bu kitap Sevan Nişanyan'ın *Taraf* gazetesindeki *Kelimebaz* köşesinde 29 Ekim 2008 - 28 Nisan 2009 tarihleri arasında yayımlanan makalelerini içermektedir. Yazılar gazetede çıktığı gibi, düzeltilmeden verilmiştir. Bazı yazılara, o yazıyla ilgili okur yorumları, eleştiriler, düzeltmeler ve karşı görüşler ile yazarın cevapları ve notları eklenmiştir. Eklenen bölümler dipnotlar ile gösterilmiştir. Yazarın *Agos* gazetesinde çıkan "Nasıl Sözlükçü Oldum" başlıklı makalesi kitabın sonunda yer almaktadır.

İÇİNDEKİLER

Cumhuriyet	1	İrtica	43
Kuruş	3	Muhafazakâr	45
Lacivert	5	Soğan	47
Rum	7	Çavuş	49
Çakırkeyif	9	Terör	51
Sürpriz	11	Eldiven	53
Zenci	13	Fırkateyn	55
Menkul	15	Karaköy	56
Şiddet	17	Tereyağı	58
Maiyet	19	Feminizm	60
Kokoreç	21	Corç	62
Deyyus	23	Yemin	64
Korsan	25	Kakofoni	66
Üstade	27	Patates	68
Kemal	29	Lara	70
Çay	31	Alevi	72
Malazgirt	33	Halletmek	74
Jilet	35	Kutsal	76
Paragraf	37	Kaşar	79
Hasan	39	Asimile	81
Sivas, Kayseri	41	Angut	83

Karanlık 85
Cambaz 87
Çarşı 89
Zengin, fakir 91
Ege 93
Paşa 97
Leblebi 99
Yalancı 101
Saat 103
Bikini 105
Ortodoks 107
Düven 110
Pastırma 112
Verd-i cenan 115
Özür 117
Yelda 119
Pars 121
Okumak 123
Pide 125
Naylon 127
Eflatun 129
Smokin 131
QWX 133
Ocak 135
Filistin 138
Yelkovan 141
Çin 143
Hoşbeş 145
Akıl 147
Mündemiç 149
Amerika 151
İshak 153
Eflatun - II 156
Anadolu 158
Egzost 160
Aydın 162

Felsefik 164
Lise 166
Sevan 168
Desimal 170
Eflatun - III 172
Kant 174
Insert etmek 176
İp, sap 180
Şebek 182
Ceviz 184
Türban 186
Naiv 189
Türkiye 191
Kandil 194
Memat 196
Ejderha 198
İncil 200
Modern 202
Tarım 205
Mcdonalds 207
Muhtar 209
Kalabaliken 211
Malumu ilam 214
Eğitmek 216
Taktir 219
Pertavsız 221
Tazı 224
Ceket 226
Nifak 228
Üniversite 230
Üniversite - II 233
Sel/sal 236
Medrese 239
Apron 241
Ensest 243
İğrenmek 246

Güzel	248	Alicengiz	321
HDK	251	Canavar	325
Yema	255	Öz	327
Polita	257	Zührevi	329
AA	259	Malta eriği	331
Hürriyet	261	Kohen	334
Hatun	263	Cübeyl	337
Miki	265	Takiye	340
Endülüs	268	Obez	342
Moruk	271	Klozet	346
Yunan	274	Kıtıpiyos	349
Lagaluga	277	Çatana	351
Lağım	279	Mendebur	353
Millet	281	Kelime	355
Saylav	284	Kartoteks	357
Sudan	287	Lingua franca	360
Kayı	289	Bereket	362
Göze	292	Boyoz	364
Nihir	294	Haşırt	366
Uçmak	296	Makrame	368
Filan fıstık	299	Meryem	370
Silifke	302	Tehcir	372
Fırat	304	Laf	374
Yanmak/Yakmak	307	Magazin	377
Haber	310	Boşgezenyan	379
Hindi	312	Bonus Makale: Nasıl Sözlükçü	
Kriz	315	Oldum?	382
Cahiliyye	317	Dizin	389

KELİMEBAZ - 1

29 Ekim 2008 - 28 Nisan 2009 tarihleri arasında
Taraf gazetesinde çıkan “Kelimebaz” yazıları

kelimebaz *Taraf* 2008 neol. || § *Ar kalīma*^t sözcük
[*#klm* sf. f.] + *Fa bāz* oynayan (< *baḫtan*
oynamak) → KELAM, BAZİÇE

CUMHURİYET

Bizim bu taraflarda cumhuriyet kurma işine ilk Mithat Paşa'nın girdiği rivayet edilir. Üç ayda iki padişah devirmiş olmanın verdiği özgüvenle Paşa, 1876 sonlarında, gerekirse üçüncüsünü de devirip kendi iktidarını kurma zamanı geldiğini düşünmeye başlar. İstanbul sokaklarında birtakım kalabalıklar Paşa lehine tezahürat yaparlar. Vatansever gençlik ayaklanıp yedi düvele, o olmadı Rusya'ya savaş açmayı talep ederler. Sonunda Abdülhamit bir sabah dört zaptiye gönderip Paşayı evinden aldırır, Avrupa'ya sürer.¹ Konu kapanır.

1917'de Dünya Savaşı sürerken Enver Paşa da cumhuriyet kurma sevdasına düşmüştür. Ancak partidaşı ve diktatörlükteki ortağı olan Talat Paşa buna karşı çıkar. O dönemde Ta-

lat'la sıkı fıkı olan komutanlardan Mustafa Kemal Paşa da cumhuriyetin “henüz vakti gelmediği” görüşündedir. Sonradan Falih Rıfkı'ya anlattığı anılarında böyle der. Vakit altı yıl sonra gelir.

Arapça bir sözcük olan **cumhûr** esasen “küme, yığın” demek. Çöldeki kum tepelerine Araplar cumhur diyor. Bunun çoğulu olan **cemâhîr** bazen “toplucu hareket eden insan kalabalığı” anlamında da kullanılıyor. Avrupa'da 18. yüzyıl sonlarında zuhur eden **r publique** yahut **republic** rejimine Osmanlı aydınları önce cumhur adını vermiş. 19. yüzyılın ilk yıllarında buna –iyyet takısı ekleyip Türkçeye özgü yeni bir terim oluşturmuşlar.

29.10.2008

-
- 1 5-6 şubat 1877. Mithat Paşa'nın Yıldız Mahkemesi'nde h k m giyip Taife sürülmesi bundan dört yıl daha sonradır. Mithat Paşa'nın ikbal ve idbarına dair ayrıntılı bilgi İbnülemin, *Son Sadrazamlar* (İstanbul Maarif Bas. 1955, sf. 320) vd. mevcuttur. İbnülemin'in aktardığına göre Abdülhamit, Paşa hakkında şu görüşü ifade eder:

“[Mithat ve Rüştü Paşalar] haindirler. (...) Hanedan-ı Osmaniye-yi k şe-i nisyane attırıp memleketi cumhuriyet hey'etine koymak ve kendileri dahi reisicumhur olmak efk rındadırlar. Onun i  n ahaliye sureti haktan görünerek h k metimizin hal-i meşrutiyete inkılabını arzu ederler. (...) Onlar [inkılabı] ancak idarei memleketi bütün bütün altıyüz senelik bir hanedan elinden gasp etmek niyet-i fasideleriyle isterler.” (*Son Sadrazamlar*, sf. 362.)

KURUŞ

Ortaçağ boyunca Avrupa'da standart kur 12 gümüş denarius = 1 altın solidus, diğer adıyla schilling imiş. 13. yüzyılda altın paraya talep artıp arz yetersiz kalınca, 1 altın paraya eşdeğer (yani 12 gümüş para değerinde) büyük boy gümüş para çıkarmışlar piyasaya. Latince grossus (kalın, kaba) veya İtalyanca grossino adı verilen kalın gümüş sikkeyi ilk kez 1271 tarihinde Tyrol dükü II. Meinhard bastırmış. Kısa sürede bütün Avrupa'da benimsenmiş. Bilhassa Avusturya hanedanına bağlı ülkelerde 1300'lerden itibaren Almanca adıyla grosch bol miktarda basılmış.

1680 tarihli Meninski lugatine göre Osmanlı ülkesinde groş veya goroş veya gurus "Avusturya thaler'ine verilen ad"

imiş. Gümüş groş ya da kara groş İstanbul'da revaçtaymış ama Macar eyaletlerinde altın florine groş ya da kıvıl groş adı verilirmiş.

Osmanlı devleti ilk kez Viyana yenilgisinden sonraki mali kriz nedeniyle 1690 yılında mangır tedavülden kaldırıp 120 akçe değerinde gümüş gurus darbetmeye başlamış. Tahminimce bunun bir nedeni, Macaristan elden gidince, piyasada yaygın olarak benimsenen Avusturya paralarının kökünün kuruması olabilir. Misal, döviz kaynağı kuruyunca Türk doları basmak gibi bir şey.

Sözcüğün yazımı 20. yüzyıla dek **gurus** idi. Harf devriminden sonra **kuruş** benimsendi.

30.10.2008

LACİVERT

Farsça lâcivard koyu mavi renkli bir süs taşının adı, Frenk-çesi lapis lazuli. Lâcivardî ise bu taşın rengi. Bizde de eski metinlerde rengin adı laciverdî diye geçer, 20. yüzyıl ortalarına doğru sondaki î düşer.

Laciverd taşı 6500 seneden beri sadece Afganistan'ın doğusundaki Badahşan ülkesinde bulunan Laciverd dağında çıkarılmış. Mısır firavun mezarlarında bulunan lacivertlerin bile oradan geldiği biliniyor. Eski de-irde madeni belli ki Hintliler işletmişler. Çünkü sözcüğün aslı Eski Hintçe rācā-varta, yani “kral payı”. Yabancı dilden alınan /r/nin /l/ye dönmesi Farsçada standart.

Avrupa'ya Haçlı Savaşları döneminde ya da belki 1290'lar-da Sicilya'daki Arap emirliği vasıtasıyla Arapçadan gelmiş.

İtalyanca en eski örneklerde **lazzuro**, **lazzulo** ve **lazzurto** görülüyor. Geç Latince **lazulum** biçiminden **lapis lazuli** (“lazul taşı”) kalmış. Buna karşılık avam dilinde, baştaki l- İtalyanca belirleme harfi (article) zannedilip kesildiği için, **azzurro** (İt.), **azur** (Fr.), **azure** (İng.), **azul** (İsp.) biçimleri tercih edilmiş.

31.10.2008

RUM

Erzurum'un aslı Erzen-i Rum'dur. Diğer Erzen olan Erzen-i Arab bugünkü Garzan (yani Kurtalan) ilçesine adını vermiş olan şehirdir; Kurtalan-Batman karayoluna yakın bir yerde harabeleri görülür. 10-11. yüzyıllarda bunlardan birincisi Rum İmparatorluğu'nun, ikincisi Arap-İslam aleminin önemli birer sınır kenti idi.

Rum tabii esasen İtalya'daki Roma kentinin Şark dillerinde geçen adı. Bizim Doğu Roma veya "Bizans" adını verdiğimiz imparatorluğun ahalisi kendini Romaiós yani "Romalı" diye bilirdi. Bizans'ın resmi dili de Romaiká yani Roma dili idi. Helen/Elen adı, özellikle Hristiyanlık-öncesi Yunanlıları ifade eden, dinsizlik çağrıştıran, güncel anlamı olmayan tarihi bir

isimdi. 19. yüzyılda yeni Yunan milliyetçiliğinin doğuşuyla beraber o adı da canlandırdılar.

Acemcede yakın devire kadar Türkiye Türklerine **Rum**, Asya Türklerine Türk adı verilirdi. Mesela 18. yüzyılda yazılmış olan *Senglah* isimli Türkçe-Farsça sözlükte Türkiye Türkçesine özgü olan kelimeler “Rumca”, Çağatayca olanlar “Türkçe” diye belirtiliyor. İranlılar ve galiba Kürtler arasında Türkiye Türklerine halen aşağılayıcı anlamda “Rum” denirmiş diye duydum.²

01.11.2008

-
- 2 Kelimebaz'ın yazışma trafiği ilk bu yazıyla hareketlendi. Bazı okurlarım Rum sözcüğünün Kürtçe kullanımına örnekler verdiler:

Ben Sivaslı bir Alevi-Kürdüm. Bizim köyde de hâlâ Türklere Rum denir ve “Rum’ da merhamet olmaz” diye de bir atasözü söylenir durur.

Urfa’dan:

Kürtler Türkiye Türklerine Rom derler yalnız bunun aşağılayıcı bir anlamı yoktur. Özellikle Türk askerinden bahsederken *leşker-i rom* denir. Bu Osmanlıyı da Bizansın devamı olarak görmekten kaynaklanıyor olsa gerek.

Van’dan:

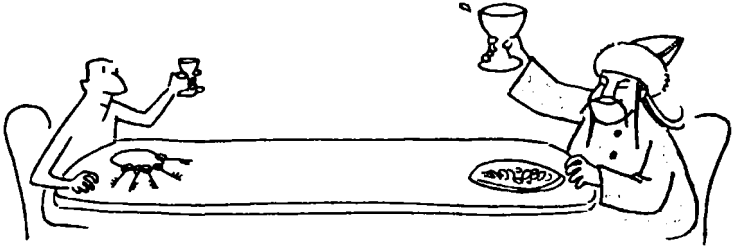
Aşağılayıcı mı, değil mi tam emin değilim ama Türkiye Türklerine kesinlikle Rumi deniyor. Buna özellikle Şivan Perver’in şarkılarında çokça rastlayabilirsiniz. Sonra bizim oralarda, çok sıklıkla olmasa da, Türklere böyle diyenler var.

ÇAKIRKEYİF

Çakırkeyifteki çakır “alaca mavi renk” anlamındaki çakır değil, şarabın asıl Türkçe adı olan çakır. Çakır ta 11. yüzyılda Ortaasya Türkçesinde yaygın olarak kullanılan bir sözcük. Türkiye Türkçesinde de galiba 16. veya 17. yüzyıl dolaylarına dek şarabın halk arasındaki normal adı olarak kalmış. 18. yüzyıl başında tarihçi Naima çakır kelimesini kullanınca “kâse-i hamr demektir,” diye açıklama gereğini duyduğuna göre o tarihte artık eskimiş olmalı.

Çilingir sofrasındaki çilingir de eskiden “ferforje işi yapan” ya da bugün “kilitçi” anlamına gelen çilingir değil. Farsça şilengâr, yani “şölen donatan”. Farsça şilen/şilân ve Türkçe şölen, ikisi de Moğolcadan alınma bir kültür kavramı. Ke-

limenin Moğolca aslı çorba demekmiş ama Cengiz Han sülalesi zamanında Moğolların bir siyasi güç gösterisi olarak kullandıkları muazzam boyutlu resmi ziyafetlere bu ad verilmiş.

Tüketim manyaklığı kapitalizmin icat ettiği bir şey değil. O devirde de bir defada onbin sığır, yüzbin koyun kesip dosta düşmana hava yaparlarmış.

02.11.2008

SÜRPRİZ

Surprise Fransızca. **Sur** “üstü, üzeri” gibi bir edat, İngilizcesi **over**; **prise** “tutma, yakalama, elde etme”, ikisi bileşince “üstüne varma, tepesine binme” gibi bir mana çıkıyor. Fransızcada en erken 1175 dolayında “olağandışı vergi” anlamında kullanılmış. 16. yüzyıl ortalarından itibaren bugünkü anlamda, ama önceleri çağrışımı daima olumsuz: baskın, tuzağa düşürme, aniden gelme gibi. Türkçe en yakın kavram “uğramak” olmalı. **Sürpriz** karşılığı **uğrantı** diyebilir miyiz acaba?

Tabip bir okurum hatırlattı, sözcüğün tıptaki anlamı epilepsi, yani sara imiş, ünlü Fransız hekim Ambroise Paré bu anlamda kullanmış.

Türkçede en erken, 1924 tarihli Mehmed Bahaeddin luga-tinde yer alıyor. Batı dillerinde anlam nötr, hatta çoğu zaman

olumsuz iken Baha Bey “hiç beklenmeyen sevinç, ferah, keyf, sürur, safa,” diye çevirmiş sözcüğü.

Amerikan filmlerinin dublajında hâlâ problemidir. Maykıl kaşını kaldırarak “I’m surprised,” der, bunu beklemezdim vezninde. Çeviri: “bu bir sürpriz”, aa ne iyi ettin de geldin gibisine.

03.11.2008

ZENCİ

Zencinin orijinali **zangî** Farsçadır. Esasen “paslı” demektir, çünkü **zang** pastır. Arapçada ince /g/ sesi 8. yüzyıldan sonra /c/ye dönüşmüş olduğundan, Arapçası **zancî** olur. Farsça’da da muarreb, yani Arapça telaffuza uydurulmuş biçim olan **zancî** kullanılır. Türkçede ilk kez 11. yüzyılda yazılı örneğine rastlanır. Ortaasya’da haliyle zenci yoktu. Dolayısıyla Türkler için yeni bir nosyondur, genişleyen kültür ufuklarıyla beraber, adı da Arapça-Farsçadan aldılar.

Zancîbar Farsça “zenci gelen yer” demek. Afrika’nın doğu kıyısında bir ada üzerindeki kentin adı. Şimdiki adı Zanzibar. Omanlı Arap girişimciler tarafından, Afrika’dan getirilip Orta-doğu’ya sevk edilen zenci köleler için bir tür depo ve pazarla-

ma merkezi olarak 1700 yılı dolaylarında kurulmuş. Trade center gibi bir şey diyebiliriz.

Farsça zang'ın diğer biçimi jang, o da pas demek. Eski Farsça /j/ modern Farsçada bazen /j/ bazen /z/ olmuş, bazen bu örnekteki gibi her iki biçim korunmuş. Lehçe farkı olmalı. Frmenice jang (pas, Batı lehçesinde jank) Farsçadan gelen bir kelime.³

04.11.2008

3 Zafer Yörük yazmış:

Gösterdiğiniz etimolojiden önemli bir kanıt çıkıyor. Türkiyeli entelektüellerden çok duyduğumuz bir argüman var: Batılılar siyahlara karşı ırkçı ama Doğu'da (ve Türkiye'de) böyle ırkçılık yoktur, olmaz, vb. Zenci "paslı" insan demekse Batı dillerinde "siyah"tan gelen *negro*, ırkçı yüklenme açısından çok daha masum bir kelime. Ben Türkçede zenci kelimesini kullanmamaya özen gösterirken bu kelimenin Batı'da ırkçı yüklenimleri nedeniyle tedavülden kaldırılmış *negro* kelimesinin muadili olması nedenine dayanmışım. Şimdi daha köklü bir neden ortaya çıkmış oluyor.

MENKUL

Üç-beş sene var ki **menkul** kelimesi nur topu gibi yeni bir anlama kavuştu. Özellikle *Radikal* gazetesinin yabancı basından çeviri masası bu yeni anlamı pek tutmuşa benziyor. Her gün en az bir kez kullanmadan edemiyorlar. “Kafkas ülkelereinden menkul yeni bir gruplaşma”, “İsrail’in toprak hırsızlığı ile baskıdan menkul siyaseti”, “apartman daireleri ve dükkânlardan menkul dokuz katlı binalar”, “talimatlardan ve tetkiklerden menkul önlemler”... Bizim bildiğimiz Türkçesi, **oluşan** olmalı. Eski dilde **müteşekkil** denirdi. İngilizcesi, *to consist of*.

Menkul Arapça bir kelime. Nakil eyleminin edilgen sıfatı, yani “nakledilen” ya da “nakledilmiş” demek. Türkçedeki esas kullanımı Menkul Kıymetler Borsası’ndaki gibi “taşınır” – yani cebine koyup götürebileceğin bir şey. Bir de **kerameti** kendinden **menkul** deyimi var. Buradaki sözcük “hikâye nakletmek” deyimindeki mecazi anlamda. “Nefesi kuvvetli hocaymış, kendi diyor,” anafikir bu.

İmar mevzuatında da menkul inşaat diye bir şey var. Marmaris civarında hani Anıtlar Kurulu'nu kandırmak için ahşap bungalowlara tekerlek takıyorlar, işte o. Ama “dokuz katlı menkul bina”? Zor!

Merak etmeyin, Hakkı Devrimleşmiyorum. Zaman içinde her kelimenin anlamı değişir, kullanıldığı bağlamlar değişir, normaldir, vah eyvah, dilimiz elden gidiyor diye dövünmenin alemi yok. Ama burada sanki Osmanlıca paralama uğruna apaçık hata yapılıyor gibi geldi bana.⁴

05.11.2008

4 11 Ocak 2009'da aynı temaya devam ettim:

Radikal'in mütercimleri de benim kadar inatçı anlaşılan. Geçen günkü gazetede iki tane vardı:

Radikal'in mütercimleri de benim kadar inatçı anlaşılan. Geçen günkü gazetede iki tane vardı: “Hamas'ın binlerce askerden menkul bir ordusu var.” “Başkanın mirası savaş, işkence, skandal ve mali çöküşten menkul bir bataklık.”. İnsan bir sözlüğe bakmaz mı? Hakkı Bey uyarmaz mı? Yok böyle kelime yahu. Taşınmış ordu ne demek? Portatif bataklık mı olur? Müteşekkil'i unuttun hadi, 'oluşan'ın nesi eksik?

Kıymetli köşeyazarlarımızdan Mutlu Tönbekici yazıp beni Hakkıdevrimleşmekle suçlamış, popüler kullanımı eleştirdiğim için kendi kendimle çelişkiye düştüğümü savunmuş.

Sanmıyorum, o kadar uzun boylu değil. Bir kere “menkul”ün yeni kullanımının yerleştiği kanısında değilim; üç beş gazete editörünün hatasıdır. Yarın öbür gün olur a yerleşir, standartlaşırsa o zaman boynumuz kıldan ince, belki biz bile trendlere ayak uydurur, kullanırız. “Şiddet” kelimesinin yeni anlamına alışmadık mı?

İkincisi, dilin standartları zamanla değişir demek, dilde yanlış olmaz demek değildir. Olur mu öyle şey? Tabii ki dilin doğrusu ve yanlışsı vardır. Öldürseniz mesela *yalnış* diye yazmam, *felsefik* de demem. Ama BUGÜN doğru olan ilelebet doğru kalacak diye bir şey yok, onu anlatmaya çalışıyorum.

Dilbilim erbabı buna *senkronik* ve *diyakronik* doğru diyorlar. Faydalı kavramlardır. Senkronik demek verili bir anda, mesela 2009 yılında geçerli olan dil kurallarıdır. Diyakronik ise dilin zaman içindeki evriminin analizidir.

ŞİDDET

Şiddet'in asıl karşılığı *intensity* olmalı. Yani yoğunluk, kuvvetlilik. Şiddetli bir fırtına = *an intense storm*, şiddetli aşk = *intense love*. Türkçede yüzyıllarca bu anlamda kullanılmış, ahla-ki cihetten olumsuz yükü olmayan bir kelime. Sonra sanırım 1960'ların sonu veya 70'lerin başı olmalı, TRT dilinde **şiddet** eylemleri diye bir tabir türedi, İngilizce *acts of violence* deyi-mine karşılık. Zamanla **şiddet**, her türlü vurdulu kırdılı eyle-min adı oldu. Duygusal şiddet, sözel şiddet, entelektüel şiddet gibi çeşitleri piyasaya çıktı.

Violence'in doğru çevirisi **bence tecavüz** olmalıydı. İngiliz-ce sözcükle Türkçesinde anafikir aynı: kişiler arasında mede-ni ilişkilerin temelini oluşturan görünmez sınırın izinsiz ola-

rak aşılması hali. Günümüz Türkçesinde tecavüz daha çok ırza tecavüz'ün kısaltması olarak kullanılıyor. Oysa birinin mülküne, onuruna, hakkına, çıkarına, hatta duygularına tecavüz de mümkün. Öyle ince bir iş ki, bazen bıçak sokarsın tecavüz sayılmaz, bazen hop birader deyip adamın omzuna elini koysan cinayet çıkar. *To violate, violence* deyimlerinden kastedilen şey de tam bu.

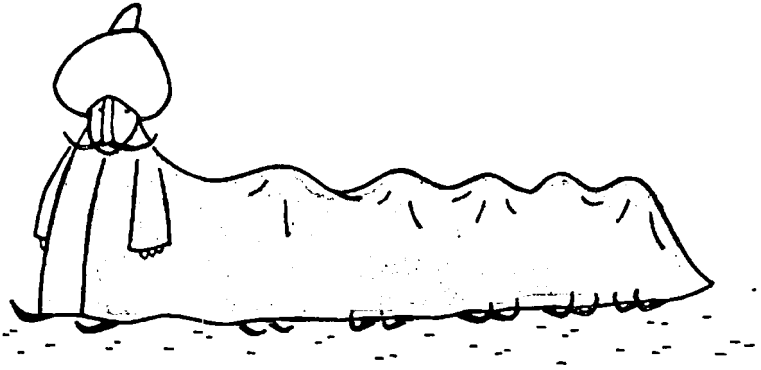
06.11.2008

MAİYET

Maiyet aslında soyut bir ad “birliktelik, bir arada olma” demek. Ma^ca Arapça “beraber, ile” anlamında edat. Ma^ca-l-esef (esefle), ma^ca-aile (aileyle beraber), ma^ca-ma-fih (bununla beraber) gibi deyimlerde karşımıza çıkıyor. Ma^caiyyet de “ilelik” anlamında, edattan yapılmış isim. Arapça sözlüklerde bulamadım, Arapçada kullanılır mı, bilmem. Türkçe eski metinlerde hep bu anlamda geçiyor. “Maiyyetle dergâhı şahe gelürlerdi,” yani grup olarak, topluca gelürlerdi. “Hem Rum iline hem Anadolu maiyyetle kazasker idi,” yani ikisine birden bakıyordu. “Abdi Paşa’nın maiyyetine memur edildi,” yani beraberinde bulunmakla görevlendirildi.

“Bir amirin refakatinde bulunan heyet” anlamına ilk kez 19. yüzyılın en sonunda, Şemseddin Sami’nin *Kamus-ı Türki*

adlı sözlüğünde yer verilmiş.⁵ Şemseddin Sami Bey “maiyyeti-
le beraber geldi,” örneğini de vermiş, ki eski kullanımda “be-
raberliğiyle beraber geldi” gibi bir dil yanlışlığı sayılması lazım.
Şimdi sadece bu anlamda kullanılıyor, o da kırk yılda bir.

Mahiyet başka, alakasız kelime. Nitelik ya da daha doğru-
su “ne-lik” demek. İngilizcesi belki *whatness* olur.

07.11.2008

5 Ahmet Hamdi Turhan bu görüşüme karşı çıkmış. Kaynakları tekrar taradığım halde emin olamadım.

Mâiyet/maiyyet Arapça sözlüklerde geçer. Genelde resmi bir kavram olarak kullanılır. Sultanın mâiyeti, valinin mâiyeti gibi. Herhangi bir idarecinin çalışma arkadaşları veya yardımcıları anlamındadır. 1500 yıl öncesi yazılı kaynaklarda aynen bu şekliyle geçer. Şu anda bunun yerine daha farklı kelimeler kullanıldığı için geçmişte kalmıştır ve nadir olarak yazılı metinlerde geçer.

KOKOREÇ

Kokoreç'i İstanbul'a Yunanlı meyhanecilerin getirdiği anlaşıyor. Ömer Seyfettin ilk kez 1920'de, Atina'dan İstanbul'a gelmiş bir aşcının lokantasında kokoreç yemiş, sevmemiş. Hayatını ırkçılık üzerine kurmuş bir garip hastalıklı adam, sevseydi tuhaf olurdu zaten.

Öte yandan Yunanca sözlüklerin hepsi kokorétsi'nin Rumca değil Arnavutça bir kelime olduğunu söylüyor. Şaşırtıcı olmasa gerek, çünkü 20. yüzyıl başlarına dek Atina'nın aşağı tabaka sokak kültürü Arnavut kültürüydü. Yunanistan bağımsızlığından önce Atina kasabası ile civar köyleri ezici çoğunlukla Arnavuttu. Halen Attika köylerinde yaşlılar Arnavutça bilir.

Arnavutça sözlüklere bakıyoruz "bağırsak kızartması" anlamında böyle bir kelime yok ama mısır ve özellikle mısır ko-

çanı anlamında kokërroz geçiyor. Bulgarca ve Sırpçada da **ko-koroz** mısırdır, bizde Rumeli muhacirleri de bu kelimeyi kullanırlar. Klasik kokoreçin mısır koçanı şeklinde örölmüş bir nesne olduğunu kabul edersek, sanırım şekilden ötürü bir mecazi kullanım söz konusu olmalı.

Kokorozun kökeni de problem. Birkaç sözlükte “Türkçedir,” diye gördüm ama inandırıcı bulmadım.⁶

08.11.2008

6 Bir okurum Arnavutçada kukurec kelimesinin bizdeki anlamıyla var olduğunu ve yaşadığını hatırlatmış. Tahir N. Dizdari'nin *Fjalori i Orientalizmeve në Gjuhën Shqipe* (Tirane 2005) (Arnavutçada Doğu Dillerinden Alıntılar) adlı sözlüğünün 560. sayfasında kukurec var ve Türkçeden alıntı olarak gösterilmiş.

Buyurun işte fasit daire: Türkçeye Rumcadan, Rumcaya Arnavutçadan, Arnavutçaya?.. Gene Türkçeden! Birinden biri yanlış ama hangisi bilmem.

DEYYUS

Deyyus kelimesinin Yunanca Zeus'la bir alakası olup olmadığını sormuş bir okurum. Elcevap: Yoktur.

Deyyus (Arapçası /th/ sesiyle *dayyûth*) Arapçadan Türkçeye alınmış bir kelimedir. İslam öncesi dönemden itibaren Arapçada “karısının başka erkekle yatmasına göz yuman adam, karısını kıskanmayan adam, karısını fahişe olarak pazarlayan adam,” anlamlarında kullanılmış. Klasik sözlüklerden Zemaşehri'nin *El-Esas*'ına göre, Aramiceden Arapçaya geçmiş bir kelime. Yine klasiklerden *Tacûl Arus* sözlüğüne göre ise “yumuşamak, gevşemek, cıvılamak” anlamına gelen Arapça *dâtha* fiilinden (kökü *dyth*) türemiş. Hangisi doğrudur, bilmem. *Dâtha* fiili de Aramice olabilir sonuçta, çünkü

lehçelerde Arapça ile Aramicenin hayli girift şekilde iç içe geçtiği görülüyor.

Eskiden Arabistan'da feministler yokmuş, öyle anlaşıyor. O yüzden "asr-ı saadet" demişler belki.⁷

09.11.2008

7 Asr-ı saadet esprisi, Müslüman okurlarımdan gelecek olan bir dizi teessüf/sitem/takbih kampanyasının ilkine vesile oldu. İlk gelen birkaç maile şu cevabı yazdım:

Kötü niyetli olmayan her esprinin HER konuda yeri olduğuna inanıyorum. Müslüman arkadaşlarımız da bunu kabul edecek olgunluğa erişse-ler, inanın daha huzurlu, daha mutlu, daha kâmil insanlar olacaklardır.

Dediğim doğru da, DUYARLI mı, ondan şimdi o kadar emin değilim.

Dindar zümre ile aramdaki bakış açısı farkını belki zamanla daha iyi değerlendirmeye fırsatını buldum. Şunca yıldan beri resmi ideolojinin ve elit kültürünün sürekli hakaretine maruz kalan insanlar nasıl ve neden bu kadar duyarlıdır, belki biraz olsun ona uyandım. Hele benim gibi nereye oturacaklarını kestiremedikleri bir adamdan gelen iğneli sözlerin nasıl algılanacağını -anlayacağım dille- anlatanlar oldu.

İnatçıyımdır gerçi, ama öğrenmekten aciz olmadığımı ümit ediyorum.

KORSAN

MÖ 1. yüzyılın ilk yarısında Doğu Akdeniz sularını Kilikyalı korsanlar sarmış. Alanya ile Silifke arasındaki dağlık memlekette otururlar, Mısır-Suriye ile İtalya arasındaki deniz ticaretini vururlarmış. Roma'da kamuoyu yıllar yılı bu mevzuyla çalkalanmış. Bazı Romalı politikacıların buğday fiyatını yükseltmek için el altından Kilikya korsanlarına destek verdiği bile ileri sürülmüş (Cicero'nun nutuklarında var). Nihayet Senato, Pompeius'u korsan sorununu çözmekle görevlendirmiş. Bu zatı muhterem, MÖ 67'de Alanya açıklarındaki deniz savaşında korsanları darmadağın etmiş. Kalanları dağdan indirip bugünkü Mersin'in az batısında Pompeiopolis adıyla kurduğu kente iskân etmiş; şimdiki Viranşehir. Gelmişken bunla yetinmeyip Suriye'yi, peşinden Armenia'yı fethetmiş.

Roma'nın Yakın Şark'ta ciddi bir imparatorluk kurmaya girişmesi bu olayla başlar. Bakalım Somali'de neler olacak.⁸

İtalyanca *corso* esasen “koşu” demek. İkincil anlamları: A. koşuyolu, geniş ve düz yol, cadde, B. akın, hücum, saldırı. *Corsaro* bunun türevi, öteden beri “akıncı” anlamında kullanılmış. (İngilizce *cursor* da haddizatında “koşturucu” oluyor, aynı sözcüğün Fransızca biçiminden.)

Türkçede en erken Seydi Ali Reis'in 1532 tarihli *Mirat-ül Memalik* adlı eserinde korsar geçiyor. İlginçtir ki Seydi Ali Reis de Hindistan seferi sırasında Somali açıklarında korsan saldırısına uğramış. 16. yüzyıl sonlarında korsan biçimi yerleşmiş görünüyor. Neden /r/ yerine /n/ olmuş, bilmiyorum.⁹

10.11.2008

8 Bu yazının yazıldığı günlerde medya Hint Okyanusu'ndaki gemi trafiğini vuran Somalili korsanlarla meşguldü.

9 Korsar/korsan meselesinde bir okurum tahmin yürütmüş, eski yazıda nun ve re harflerinin sadece nokta ile birbirinden ayrılmasından doğan bir okuma hatası ihtimalini ortaya atmış. Fırsattan istifade yaygın bir yanlışın alını çizdim:

Genel kural olarak hiçbir dilde telaffuz değişimi yazıdan kaynaklanmaz. X kelimesinin her bir yazılı kullanımına karşılık yüz binlerce kez sözlü olarak kullanıldığını varsayabiliriz. Hele okuryazar sayısının düşük olduğu bir çağda ve toplumda bu oranın daha da yüksek olduğunu söyleyebiliriz. Belli ki korsar > korsan dönüşümü denizci ağzında doğmuş ve sonradan yazıya yansımış.

Yazıyı yazarken tembellik etmişim, meğer Kahane & Tietze, *The Lingua Franca in the Levant* s.193-195'te konunun ayrıntılı analizi varmış. Özetle: Latince *corsarius/corsalis* ve İtalyanca *corsaro/corsale* biçimleri eskiden beri yan yana varolmuş görünüyor. Balkan ve Avrupa dillerinin çoğunda /r/ varyantı benimsenmiş. Buna karşılık Bizans Yunancasında 9. yy'dan itibaren hem *koursáros* hem *koûrson* var. Arap lehçelerinde *qursal* ve *qursan* biçimlerine 14. yy'dan itibaren rastlanıyor. Özellikle Magrip'te öteden beri *qursan/qorsan* biçimi mevcutmuş.

ÜSTADE

“... adamı çekip çevirmekte, yediği haltları görmezlikten gelmekte ordinaryüsleşmiş bir üstade!”¹⁰

Modern Türkçenin en güçlü kalemlerinden biri öyle diyor-
sa bize de kabul etmek düşer. Ne dediği anlaşılıyor mu, anla-
şılıyor! Demek ki Türkçede derinden derine yeni bir kural
oluşmuş, gramer kitaplarında yazmasa da, eski kurallara aykırı
da olsa, yaşayan dilin kuralı olmuş. Kimbilir, belki yazare
bile diyebiliriz artık.

Eski kafadan gitsek üstade doğru sayılmaz, çünkü klasik
yazı Türkçesinde dişi yapan -e takısı ancak Arapça kökenli ke-
limelere gelir ve üstad Arapça değil Farsçadır. Üstelik her
Arapça kelime olmaz, ancak bazı sıfatlar ve fâil veznindeki

isimler -e ile dişi olur. Hamil'den **hamile** (taşıyan kadın) olur, valid'den **valide** (doğuran kadın) olur. Ama mesela darp'tan darbe başka bir hadisedir. Hafi'den **hafiye**, “sabık”tan sabıka daha başka bir hadisedir.

Farsça bir -e eki de var Türkçede örnekleri olan, ama onun anlamı başka. “Çeşm”den **çeşme**, penc'den **pence**, azad'dan azade gibi edilgen ortaç yapar ya da “gibi olan” türünden bir anlam genişlemesi sağlar.

11.11.2008

.

10 Perihan Mağden, 28 Ekim 2008, *Radikal*.

Mağden'den “Modern Türkçenin en güçlü kalemlerinden biri,” diye söz etmemi çok kişi yadırgadı. “Şaka ediyorsun, değil mi?” diyerek adeta yalvaranlar oldu. Dilim döndüğünce anlatmaya çalıştım ki: A) Mağden'in klişeleşmiş dil kalıplarını altüst etmedeki cesaretini hayranlıkla izliyorum, B) Bunu yaparken ifade netliğinden ve zihinsel dürüstlükten taviz vermeyişini deha belirtisi olarak görüyorum. Kimseyi ikna edemedim.

Bu yazı iyi değildir. Gereksiz malumatfüruşluk yapmışım. Belki dilde Mağden kadar cesur olmadığımı itiraf etmemek için lafı dolaştırmışım.

KEMAL

Mustafa son günlerde yeterince tartışıldı, biz Kemal'e bakalım.¹¹

"Senin adın Mustafa, benim adım Mustafa, gel seni repackage edelim," hikâyesinin iler tutar yanı olmadığı meydanda. Belki Dede Korkut'taki Boğaç Han hikâyesinden esinlenmiş bir mitleştirme çalışması. Öyle anlaşıyor ki kendi kuşağında ki devrimci gençlerin birçoğu gibi genç Mustafa da o devrin idolü olan Namık Kemal'den esinlenerek kendine mahlas seçmiş.¹² Sonradan Arnavutluk'un ulusal kahramanı olan İsmail Kemal, liberal yazar Ali Kemal ve şair Yahya Kemal de aynı yıllarda aynı trendin temsilcileri.

Hatırlayalım: Namık Kemal 1888'de sürgünde öldükten sonra siyasi yönden memleketin en hassas, en yasak isimlerinden biriydi. O devirde Kemal adını almanın, teşbihte hata ol-

maz, 1960'larda "Nazım", 70'lerde "Deniz" ya da günümüzde "Fethullah" adını almaktan pek farkı yok. Siyasi cüret bakımından yani Allah korusun, içerik değil.

İtiraf edeyim, geçen sene bir vesileyle Namık Kemal'i baştan başa okumak talihsizliğine uğradım. A) Yüz küsur yıl boyunca bu milletin beynini kim hasara uğratmış, B) bugünkü ulusalcı teranelerinin ağababası kimmiş, bu konularda epey bir fikir sahibi oldum.

12.11.2008

-
- 11 Can Dündar'ın *Mustafa* adlı filmi bu yazıdan biraç gün önce gösterime girmişti.
 - 12 Ayşe Sazak çok kibar bir mail yazarak söylediklerime ve söyleyiş biçimime sitem etmiş:

Benim annemin babası olan Mustafa Reşit dedem, bu hikâyenin kahramanlarından. Matematik öğretmenleri sınavtaki üç (3) Mustafa'ya, sizin alay ederek dudak büktüğünüz Kemal, Reşit gibi isimleri vermiş.

Bu bizim ailenin tüm bireylerinin bildiği, bir kısmımızın da olayın kahramanı, birinci ağız olan, Kemalpaşa'da, Menemen'de şube reisliği, nafia müdürlüğü gibi görevlerde bulunduktan sonra, din konusunda derinleşerek 'alim' sayılan ve 'hafız' olarak da anılan dedemizden dinlemişliğini de mi hiçe sayarsınız, bilemem ama bu böyle...

Sizin için dalgayla karışık yok olduğunu ileri sürdüğünüz bu anı, aile ilişkilerinin değerliliği nedeniyle önemli, lütfen zedelemeyin.

Ayşe Hanım'ı kendi açısından haklı buldum, incittiğim için özür diledim, ancak Kemal adının Namık Kemal'e referans olduğu görüşümden vazgeçmedim.

Her halükârda adlandırmayı yapan sizin dediğiniz gibi matematik öğretmeni de olsa adın kaynağının Namık Kemal olduğu bence muhakkaktır. 1890 dolayında genç bir insana "Kemal" adı verilmesinin, o gencin de bu adı benimseyip kullanmaya devam etmesinin açık bir siyasi anlamı var. (...)

"Dalga geçen" üslubumdan dedenizi tenzih ederim. İki hususa dikkat çekmeye çalışıyorum. 1. Aşırı derecede şişirilmiş olan Atatürk söylemini daha makul bir seviyeye çekmenin gerekli olduğuna inanıyorum. 2. Geçen sene bir vesileyle epeyce Namık Kemal okudum. Eskiden net bir fikrim yoktu ama okuduktan sonra hakikaten tepki duydum. Bugünün çığırından çıkmış "ulusalcılığına" bile rahmet okutan bir milli/dini fanatizm ve siyasi sorumsuzluk tablosuyla karşılaştım.

ÇAY

Çayın Kuzey Çin lehçelerindeki adı *çá*, güneydeki Amoy (Xiamen) lehçesinde adı *tê*. İkisi aynı kelime, aynı şekilde 茶 yazılıyormuş ama telaffuz kuzeyde farklı, güneyde farklı.

Çay bitkisinin Çin'den dünyaya yayılması 1600-1610 dolayında ilk evvela Portekizliler vasıtasıyla olmuş. Hindistan'da ilk kez 1630'larda kaydediliyor, Portekizli tüccarların ithal ettiği bir yeni moda olarak. 1640 küsur tarihli Farsça *Burhan-ı Katı* sözlüğünde *çây* geçiyor; ama *Burhan-ı Katı*'nın Delhi'de telif edildiği akılda tutulmalı. Yani bu tarihte henüz genel Farsçaya geçmemiş, Hindistan saray Farsçasında bilinen bir kelime olması mümkün, bilmiyorum.

Rusya'da çay modası *Đeli*/Büyük Petro devrinde, 1690 gibi yaygınlaşmış. Türkiye'ye Lale Devrinde (1718-1730) gelmiş

ya da ilk o devirde yazılı kültüre yansımış. Nihai kaynak tabii Çince, ama Türkçeye geliş yolu Farsçadan mı, Rusçadan mı? Sanki Rusça gibi diyeceğim ama kanıtım yok. Samovar > semaver de aslında Farsça bir kelime ama bize Rusça yoluyla gelmiş.¹³

Portekizliler çayı Batı Avrupa'ya Amoy limanından taşımışlar. O yüzden bütün dünyanın çay dediği nesneye Batı Avrupalılar *tea*, *thé*, *tee* vs. diyorlar.

13.11.2008

13 İki gün sonraki yazımda bunu tashih ettim:

Her gün, sağolun, bir ton mail alıyorum: seven, söven, akıl vercn. Ama şu üç haftada mail rekoru kıran mevzu -hayret!!- geçen günkü yazımda semaver'in aslında Rusça değil Farsça olduğunu söylemem oldu. Aslında apaçık bir hata. Sevan Nişanyan'ın *Sözlerin Soyağacı* adlı sözlüğüne baksanız doğrusu orada var. www.nisanyansozluk.com sitesinde de var. Rusça, samo- "kendi", var(it) "kayna (mak)" > samovar "kendikaynar". Geçenlerde alakasız bir yerde okudum, "aslında Farsçadır, Rusça etimolojisi yakıştırmadır" diye, şeytana uyup çek etmeden yazıverdim. Hata. Özür dilerim. Pardon.

Memlekette Rusça bilen ne çok *Taraf* okuru varmış!

MALAZGİRT

Anadolu yer isimlerinde sık sık karşımıza çıkan bir unsur **berd** yahut **pert**, Ermenice “kale”. Özgün biçim **berd**, Doğu Ermenicesinde aynen korunmuş. Buna karşılık Anadolu ve İstanbul Ermenicesinde ortaçağ sonlarından bu yana **pert** tercih ediliyor. Türkçe örneklerin çoğunda böyle geçer.

Pertek Tunceli’nin ilçesi, “**Kalecik**”. **Pertekrek Artvin**’in Yusufeli ilçesinde meşhur bir kale, aslı **Pertakarak**, yani “**Kaleçiftlik**” olmalı. **Khar** “yangın, yanık”, dolayısıyla **Kharpert** “**Yanıkkale**”, 8. yüzyıldan beri varolan bir kale-kent. Türkçesi **Harput**, daha doğrusu gırtlaktan gelen **ç** sesiyle **Xarput** olmuş. **Bayburt**’un adı erken metinlerde **Paydpert**, yani “**Tahtakale**” olarak geçiyor. Sanırım Rumca **Baiberdon** biçiminden Türkçeleşmiş, öbür türlü **p > b** dönüşümünü açıklamak zor.

Kert başka. Farsçadan Ermeniceye alınmış bir kelime, “yapı, eser, imaret” anlamında. Bu da Anadolu Ermenicesinde **gerd** oluyor. **Manazgerd** şehrini , Manaz ya da Manavaz adlı efsanevi hükümdar inşa etmiş, ki Urartu kralı Menuas ile aynı kişi olması muhtemel. **Vağarşagerd** kentinin kurucusu MÖ 2. yüzyılda hüküm süren kral Vağarşak. **Medzgerd** “büyük imaret”, Dersim’de bir ilçe. Bunlardan ilki Türkçede Malazgirt, ikincisi eskiden Alaşgird iken şimdi Eleşkirt üçüncüsü Mazgirt diye geçiyor.¹⁴

14.11.2008

14 28 Aralık’taki *Radikal* yazısında Cengiz Çandar halkı bilgilendirmiş: “Van, Ermenice şehir anlamına geliyor. Sonu girt ya da kirt ile biten Malazgirt, Mazgirt, Eleşkirt gibi ilçe merkezlerimiz Ermenice kökten geliyor.” Cengiz Çandar Ermeniceye ne zaman vukuf kesbetmiş diye merak etmedim değil.

“Güneydoğu’dan Edirne’ye kadar cemselerin eşliğinde uyuşturucu taşındı,” demiş Avni Özgürel, kahraman ordumuza bağlı birimlerin ilginç etkinliklerini anlatırken.¹⁵ Bizde cemse diye geçen şey Amerikan ordusunun General Motors Corporation tarafından imal edilen zırhlı personel taşıyıcıları. Arkalarındaki kocaman GMC yazısı İngilizce/Fransızca kırması ce-em-se diye telaffuz edilmiş.

Markadan türetilen isimlerin en ünlüsü tabii jilet. Rahmetli King Camp Gillette Şikago’da tıraş bıçağı fabrikasını kurarken, delikanlılıkla özdeşleşmiş bir kavramı Türk kültürüne armağan edeceğini nereden bilsin? “Arkadaş, semtime alçakları uğratma sakın / Ben bağrıma jilet attım kanımın akması yakın.”

Yerli markamız da yok değil. Türk malı blucin kumaşı imal eden Kot firmasını 1950'li yıllarda Muhteşem Kot adlı bir işadami kurmuş. Kot soyadı Arnavutçaymış ya da Arnavutluk'la bir alakası varmış, tam bilmiyorum.

15.11.2008

PARAGRAF

Paragraf kelime anlamı itibariyle “kenar yazı” demek. Ne alakası?

Eski elyazmalarıyla uğraşmış olanlar bilir, bunların çoğunda metin tek bir blok halinde akar. Ancak arasıra yeni bir konuya başlarken sayfa kenarına “Battal Gazi’nin üçüncü cengidir,” gibisinden bir not düşülür. Paragraf işte bu notun adı.¹⁶ Batıda bu notun yerine bazen ¶ şeklindeki paragraf işaretini de kullanmışlar. Matbaanın icadından kısa bir süre sonra metni bloklara bölüp ilk satırı içerlek yazma usulü yaygınlaşmış.

Türkçede paragraf usulünü yanılmıyorsam ilk kez 1860’larda *Tasvir-i Efkâr* gazetesinde Şinasi popülerize etti. Yazı Türkçesinin yapısını kökünden değiştiren bir devrimdir. Batı tarzı

noktalama işaretleri de yaklaşık aynı yıllarda Türkçe yazıyı girmeye başladı. Ondan önceki Osmanlıca inşa, yeni başlayanlar için kâbustur. Bir cümlemin noktasız virgülsüz beş sayfa sürdüğü olur.

Demek ki neymiş? Bir: Batı'dan akla gelmeyecek şeyler almışız. İki: O zamanlar daha bunu Devrim ilan edip kanun çıkarmayı akıl edememişler. Fena mı olurdu? Şapka Devrimi, Metre Devrimi, Pantolon Devrimi, Paragraf Devrimi, Virgül Devrimi...

16.11.2008

16 Yusuf Civelekoğlu Goethe'nin *Faust*'undan örnek getirmiş:

Şeytan, bir öğretim görevlisinin cübbesi içinde kendini kamuflle ederek saftirik bir öğrenci ile dalga geçer: "*Habt Euch vorher wohl präpariert, / Paragraphos wohl einstudiert.*" ("Aman pek bir iyi hazırlanasınız / Kenar notlarınızı da güzelce etüd edesiniz.")

HASAN

Memlekette o kadar çok insanın kendi adının anlamından haberi yok ki insan hayret ediyor. On kişiden birinin kullandığı en popüler isimler bile buna dahil.

Mesela Hasan. Arapça bir sıfat, “güzel” demek. İsim hali hüsn, “güzellik”, hüsn-i niyet, hüsn-i tabiat gibi deyimlerde geçiyor. Nisbet -î’siyle bundan türetilen Hüsni de erkek adı olarak kullanılıyor; “güzelliksel” diye çevirebiliriz, lazımsa. Hüseyin, “küçük Hasan” demek. Hz. Ali’nin oğlu Hasan’ın küçük kardeşinin adı. Ahsen, “en güzel, çok güzel”...

İhsan esasen “güzellik yapmak, güzellemek” anlamına geliyor ama daha çok “bir karşılık beklemeden cömertçe verilen şey” anlamında kullanılıyor. Bu işi yapan kişiye de “ihسان edi-

ci” anlamında, **Muhsin** deniyor. Bir de **Tahsin** var, “güzel bulup beğenme, alkış, aferin” demek.

Sonuç? A) Bir kökten bak kaç tane isim çıkarmışlar. B) Arapça ilginç bir dil, biraz olsun öğrenmeli.

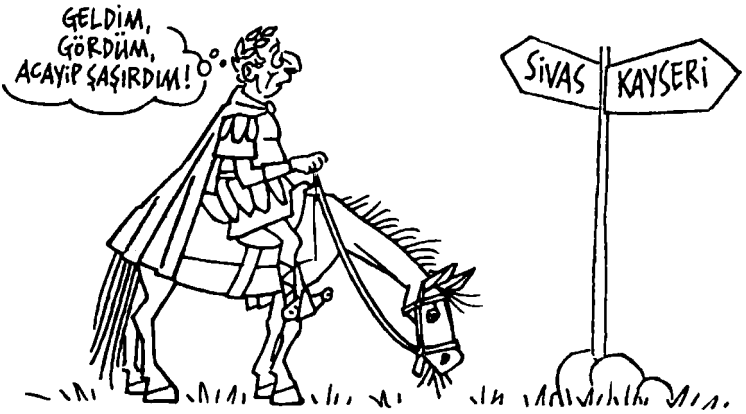
17.11.2008

SİVAS, KAYSERİ

Sivas'la Kayseri'nin adaş olduğu daha önce aklıma gelmemişti, yeni farkettim. Latince **Caesar** = Yunanca **Kaisár**, Roma-Bizans imparatorlarının sıfatlarından bir tanesi. Latince **Augustus** = Yunanca **Sebastós** bir diğeri. **Sebastós** tıpkı **Augustus** gibi, “hamd ve sena edilen, yüceltilen” demek. Padişahla sultan gibi yan yana kullanılan unvanlar.

Sebasteia kenti Milat'tan üç beş yıl önce zamanın imparatoru onuruna adlandırılmış. Uzun süre **Armenia Minor** eyaletinin başkenti olmuş. **Cappadocia** eyaletinin başkenti **Caesarea/Kaisaria** ise Milat'tan 17 yıl sonra öncekinin halefi olan İmparator **Tiberius** zamanında şimdiki adına kavuşmuş. Yunanca /b/ sesi erken bir devirde /v/ye dönüştüğü için **Sibas** ya da **Sibasta** değil, **Sivas** diyoruz.

İki sonuç çıkıyor. Bir: Bu ülkede yer isimlerinin siyasi nedenlerle değiştirilmesi Kenan Evren'in ya da diğer paşaların icat ettiği bir şey değil. İki: Hoşumuza gitsin gitmesin, elin Romalı'sı da memleketin imarında bir rol oynamış. Bunu en azından bilmek ya da bir miktar saygı göstermek hakkaniyetin gereği olmalı.

18.11.2008

İRTİCA

Rücu^c etmek Arapça “geri dönmek” demek. Sondaki nesne Arapça ayın harfini temsil ediyor, gırtlaktan gelen ve Türkçe karşılığı olmayan bir ses. Aynı Arapça kökten ric^cat, geri dönüş. Özellikle askeri anlamda kullanılıyor. Misal: *Cepheden perişan bir şekilde ricat eden Şark Ordusu birlikleri Çatalca hat-tında güçlkle durduruldu.*

İrtica^c da geri dönüş, Arapça gramere göre aynı Arapça kökten türetilmiş bir kelime ama Arapça değil. Fransızca *réac-tion* sözcüğünün siyasi anlamını karşılamak için 1908 yılında İstanbul’da icat edilmiş neo-Osmanlıca bir uydurma söz. O yılın temmuzunda ilan edilen Meşrutiyet idaresine karşı ekim sonlarında Taşkışla’da asker arasında bir kıpırdanma olmuş. 1

Kasım'da İttihat ve Terakki Cemiyeti zehir zemberek bir bildiri yayınlayarak "irtica tehlikesine" dikkat çekmiş. Kelimenin matbu olarak benim bulabildiğim ilk kullanımı bu.

Ondan sonraki haftalar boyunca İstanbul basını "irtica" nedir, var mıdır, yok mudur, bu kelime uygun mudur, yat kalk bunu tartışmış. 31 Mart 1909'daki askeri ayaklanmadan sonra kelime iyice yerleşmiş. Milli mitolojimizin temel kavramlarından biri oluvermiş.

19.11.2008

MUHAFAZAKÂR

Muhafaza eden” anlamında Osmanlıca bir terkip, ilk yarısı Arapça, öbür yarısı Farsça. Eski sözlüklerde hiç geçmiyor, yeni yerleşik bir deyim değil ama Namık Kemal’de “koruma-
cı, saklayıcı” anlamında bir kere denk geldim. “Muhafazakâr
ulandır, bayat ekmeği bile atmaz,” gibisine.

İngilizce *conservative* veya Fransızca *conservateur* karşılığı
siyasi bir terim olarak ortaya çıkması tam olarak 1911 yılı Ni-
san ayına rastlıyor. *Hizb-i Cedid* (yani “Yeni Fraksiyon”) adını
kullanan bir grup milletvekili bu tarihte İttihat ve Terakki’den
ayrılıp yeni parti kurmaya girişmişler. Grup üyelerinden Ab-
dulaziz Mecdi Efendi 15 Nisan’da gazetelerde çıkan demecin-
de yeni hareketin **muhafazakâr** olduğunu vurgulamak gereği-

ni duymuş. Belli ki İttihatçılara karşı çıkan herkesin “irtica” diye damgalandığı bir ortamda yıpranmamış, taze bir terin kullanmak istemişler.

Günümüze dek kullanımdaki ikilik değişmedi. Çamur atmak istersen irtica, övmek istersen muhafazakârlık. Yoksa nesne üç aşağı beş yukarı aynı şey.

20.11.2008

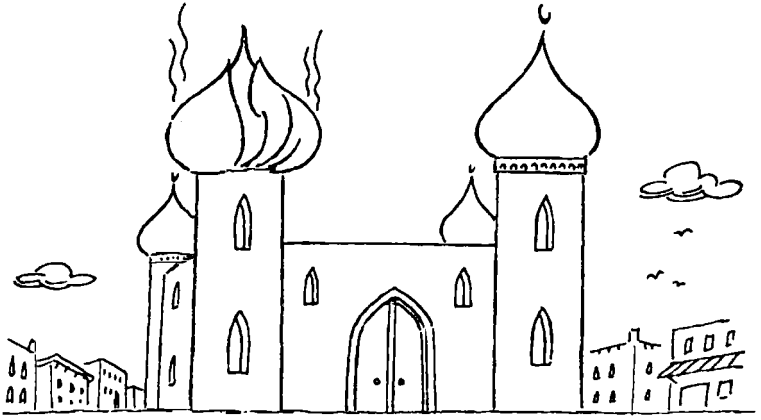
SOĞAN

Soğan Hindistan kökenli bir bitki imiş. Türkçede ilk kez 10. yüzyıl dolayında Uygur metinlerinde izine rastlanıyor. Sanskritçesi *sukanda*. “Klasik” dilde böyle yazılan kelimenin Hindistan’ın halk lehçelerinde **sugand* gibi bir biçim almış olması muhtemel görünüyor.

Hintçe kelimenin etimolojisi açık. Su “iyi, güzel, hoş, kıymetli”; *kanda* “yumru, yumru şeklindeki her çeşit bitki kökü”. *Sukanda* demek ki “iyi yumru” demekmiş, ki mantıklı.

Ortaasya Türkleri 9. ve 10. yüzyıllarda Hindistan’la bir hayli yoğun kültürel ilişkiye girmişler. Bir kısmı Budist olmuş, Sanskritçeden Türkçeye bir sürü dini kitap çevirmişler.

(Kelimenin başına koyduğum yıldız standart dilbilim notasyonu. Böyle bir kelime olmalı ama yazılı örneği yok demek.)

21.11.2008

ÇAVUŞ

Çavuşun özgün anlamı “cığırtkan, emirleri yüksek sesle tekrarlayan görevli, kağanın teşrifat memuru”. Türkçede en az 18. yüzyıldan beri önemli bir kültür kelimesi olarak mevcut. Kulüba Türkçeden başka dillere en çok alıntılanan on beş-yirmi kelimedenden biri olmalı. Yabancı kelime almaya hiç yatkın olmayan Arapçaya bile *şavîş* diye yerleşmiş. (Not: Arap dilinde /ç/ sesi yok.)

Ses kelimesi Türkçede ta 18. yüzyıla dek marjinaldir. Onun yerine yaygın olarak *çav* kullanılır. Aynı şekilde “seslenmek, yüksek ses çıkarmak” anlamında *çavmak* yahut *çawmak* fiili de hayli yakın devirlere kadar kullanılmış, sonra kaybolup gitmiş.¹⁷ *Çavuş* (*çawîş*) belli ki bu fiilden geliyor, sesle-

nici anlamında. Keza çavlak (çawlak), keskin cığlığı olan bir yırtıcı kuşun adı. Modern kullanımda çaylak olmuş. Çavlağan (çawlağan) da gürültülü akan ırmağa verilen isim, modern imlası çağlayan.

Acemi çaylak deyiminde geçen hadise henüz mesleğin inceliklerini öğrenmemiş bir kuş değil. Çaylak kelimesinin 19. yüzyıla dek canlı olan diğer anlamı “bağırarak haber götüren bir tür haberci, tebligat memuru”. Bunun acemiliğine misal: “Ahmet Paşa’nın kellesi urula, aa pardon, Mehmet Paşa olacaktı.”

22.11.2008

17 “Çav çav etme!”, “Niye çav çav ediyse?” Siverek ağzında yaygara koparanlara yönelik bir seslenme şekli; yaşayan bir kelime imiş, bir okurum anımsatmış.

Siverek’te Kürtçe var, Zazaca var, bir de oraya has Türkçe olduğunu bilmiyordum mesela.

TERÖR

Fransızca sözcük *terreur* “şiddetli korku” demek. Siyasi anlamda ilk kez 1793’te tedavüle girdi. Fransız İhtilali’nden sonra ihtilallara gelen Robespierre ve takımı, devrim düşmanlarına karşı terör politikası uyguladılar. Her gün yüzlerce “rejim karşıtı”, gıpşak mahkeme edilip giyotine gönderildi. Sonunda Robespierre de kafasını kendi yarattığı canavardan kurtaramadı.

20. yüzyıl ortalarına dek terörizm¹⁸ sözcüğü devlet terörü için kullanıldı. Bir de Rus İhtilali öncesinde Bolşeviklerin partisi içinde ve dışındaki muhaliflerine uyguladıkları “devrimci şiddete” terörizm adı verildi. Ama sonuçta terörizm, elinde silah ve otorite olan bir teşkilatın, kendisine boyun eğmesi gerektiği halde eğmeyenlere yaptığı bir şeyin adı idi.

Kelimenin 1969 yılı dolayında çıkan yeni anlamı, Amerikan propaganda sanayiinin şaheserlerinden biridir. Neymiş, halka korku ve yılgınlık salmak amacıyla şiddet eylemlerine başvuranlar teroristmiş! Benim bildiğim, bunlara eskiden ya isyancı ya da haydut denirdi. Yaptıkları işleri haksızlığa uğrama duygusundan yahut öfkeden ya da çaresizlikten yaptıkları bilinirdi. Amaçları da ahaliye korku salmak değil, zalim olduğuna inandıkları düzen güçlerine vurup ahaliyi yüreklendirmek olurdu. Dünya mı değişti, kelimelerin anlamı mı kaydı, pek emin değilim.

Ahaliye korku salan isyancılar mıdır, yoksa üçbin köyü yakıp yıkan, ağzını açanı tutup götüreren, allahın dağındaki çobanı terorist diye bombalayanlar mı, onu da bilmiyorum.

23.11.2008

-
- 18 Türkçesinin "Terörizm değil mi" diye soran bir okuruma cevabım şu oldu: Frenkçesi *terreur*, ama türevleri *terrorisme* ve *terroriste*. **Terreurisme* ve **terreuriste* diye bir şey olmaz. Dolayısıyla ince işlere meraklıysan Türkçesinin de terorizm ve terorist olması lazım, noktasız o ile. Terörist de sen ne olur? Hiç, halk çoğunluğuyla aynı cephede buluşursun, tarih de muhtemelen seni haklı çıkarır, o kadar. Değer mi?

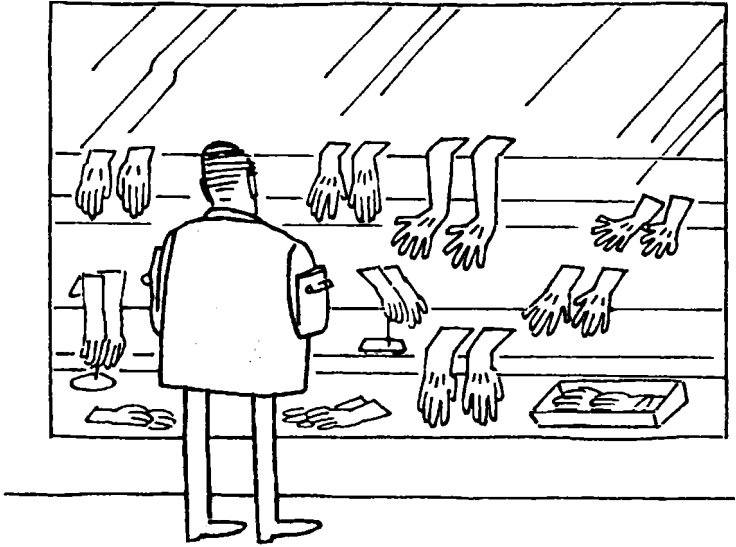
ELDİVEN

Falsche Trennung (false division) her dilde rastlanan bir dil fenomeni. Çoğu zaman eğlenceli sonuçları var. Mesela Eski İngilizcede *ikename* “ikinci isim, lakap, unvan” demek. (Baştaki *ike* Almanca *auch* karşılığı, ilave demek). “Bir lakap” anlamında *an ikename* deyiimi 16. yüzyıl civarında yanlış bölünüp *a nikenname* (nickname) biçimini almış. Şimdi internetçi dilinde bunun kısaltması olan **nick** kullanılıyor.

Arapçası narenc olan meyveyi ortaçağda Fransızcaya, oradan İngilizceye *narange* veya *norange* diye almışlar. “Bir portakal” anlamında *un norange* deyiimi sonradan yanlış bölünüp *un orange* olmuş.

Türkçede aklıma gelen tek örnek **eldiven**.¹⁹ Farsça *eldiven* anlamına gelen **destüvan**, Osmanlı Türkçesinde sık sık kulla-

mlmış. Yapısı *dest* (yani el) + *van* (koruyan). Bu kelime 18. yüzyıl civarında yanlış yerden kesilip, başına Türkçe el eklenmiş. Yoksa *diven* diye bir şey yok.

24.11.2008

19 Dr. Erdal Gilgil İskender örneğini hatırlatmış:

Türkçede en ilginç örnek bence “İskender”. Burada Türkçe, Arapçadaki *Falsche Trennung*'u aynen almış. Aleksandros'un başındaki “al-” harfleri Arapçanın artikeli *al-* ile karıştırılarak *al-İskender* olmuş. Türkçede artikeli olmadığından dolayı bu isim yalnızca *İskender* olarak geçmiştir.

FIRKATEYN

Fırkateyn tipi gemiler Osmanlı donanmasında ilk 1774'te kaydedilmiş, 1770'ler ve 1780'ler boyunca yoğun olarak inşa edilmiş. Sözcük önceleri *fırkatûn*, daha sonra *fırkatîn/fırkateyn* olarak geçiyor. İtalyanca *fregatone*'den alıntı.

Fregatone, Venedik tersanelerinde 17. yy'dan itibaren kullanılan bir yardımcı gemi tipinin adı. İtalyanca *-one* büyütme ekiyle, öteden beri bilinen *fregata*'nın "büyüğü" demek. *Fregata* tüm Batı dillerine İtalyancadan geçen bir ad. İngilizce *frigate*, Fransızca *frégate*, Osmanlıcası da *firkete* olarak geçiyor.

Fregata'nın kökeni ise muamma. İtalyancada 13. yy'dan itibaren kaydedilmiş. En sık rastlanan açıklama Latince *infarcatum*'dan türediği. Doğu dillerinden alındığına ilişkin bir teze de rastladım ama doyurucu bir kanıt görmedim.²⁰

25.11.2008

20 Saça takılan *firkete* değil, o başka. O da İtalyanca *forchetta*'dan, çatalcık demek.

KARAKÖY

Demiray Oral'ın yeğeni yanıhıyor, Karaköy Siyahköy demek değil. Asıl adı **Karayköy** imiş. Fatih Sultan Mehmet devrinde Kırım'dan getirilen Karayları, eski adı Galata olan semtin bir köşesine iskân etmişler. Aynı Kırım seferi esnasında Ceneviz'e karşı Osmanlı'yı tutan Kefeli Ermenileri de Gedik Ahmet Paşa İstanbul'a getirip, şimdi hâlâ Gedikpaşa diye bilinen semte yerleştirmiş. O devirde payitahta yerleşmek büyük nimet, vergiden muafsin, kapu-yı saadete yakınsın, derebeyi zorbalığından az çok masunsun.

Karaylar kim diye sorarsanız, bunlar daha çok Kırım ve civarında oturan, Tatar Türkçesi konuşan bir çeşit Yahudi milleti. Yahudi din yasalarının temeli olan Talmud'u ve Tevrat

okumalarını kabul etmiyorlar. Tevrat'ın kendisinden başka mukaddes metin tanımıyorlar. Bu yüzden İbranice “kitapçı” ya da “okumacı” anlamına gelen *karâi* adı verilmiş. İbranice kâf ile *karâ* fiili, tıpkı kıraat ve Kur’andaki Arapça *kara*’a giren “okumak” demek.²¹ İbranice ile Arapça akraba diller, biliyorsunuz.

1950'lere dek İstanbul'da beş on aile de olsa Karaylar vardı. Şimdi kalmadı sanırım, ya göçtüler, ya ana akım Yahudiliğe asimile oldular. Hasköy'deki büyük Yahudi mezarlığının bir köşesinde epeyce Karay mezarları var. Kısmen İbranice, kısmen Kiril alfabesiyle Türkçe yazılı.

Refik Halit'in soyadı oradan değil herhalde. Keskin esprili bir zatmış, soyadı kanunu ile dalga geçmek için, tersinden okunsun diye seçmiş diye anlatılır.

26.11.2008

21 Karay ve özellikle onun çoğulu olan Karaim sözcüğünün “Kırım” ülke adından geldiğine dair yaygın inancı dile getiren bir okuruma Klein'ın İbranice sözlüğünden örnek verdim:

Karâ = 1. Tevrat okuyan veya Tevrat uzmanı, 2. Karay. *Kerâ* = makamla okunan Tevrat ayeti. *Karâoth* = Karaylık, Karay mezhebi. *Karâi* = dini inancı tamamiyle Kutsal Kitabın literal yorumuna dayandıran kimse.

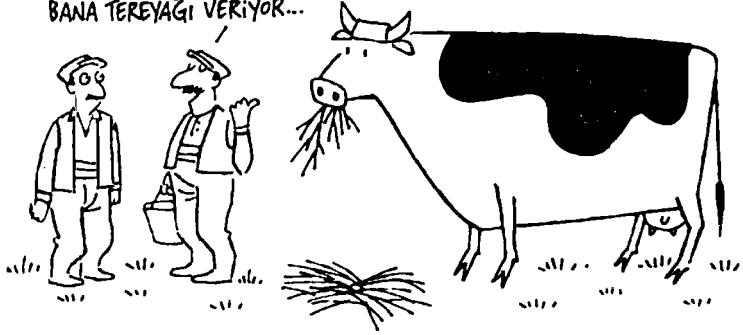
TEREYAĞI

Farsça **tere**: “1. taze, yaş; 2. maydanoz, tereotu, ıspanak, roka, kereviz yaprağı gibi çiğ yenen her türlü sebze”. Türkçe-de en geç 14. yy’dan itibaren aynı anlamda kullanılmış. Esasen İngilizce **herb** / Fransızca **herbe** ile aynı anlamda. Su tere-si, Hint teresi, tere-i bustani, tere circir gibi, farklı devirlerde farklı türleri ön plana çıkmış. Günümüzde de tere başka, tereotu başka ot.

Tereyağı’na “taze yağ” anlamında en erken 17. yüzyılda rastlanıyor; 19. yüzyıl sonuna dek az kullanılan, sözlüklerde pek yer verilmeyen bir Türkçe kelime. Sade yağın zıddı: sade-yag “ısıtılarak ayrıştırılmış sıvı süt yağı”, İngilizcesi *ghee*, tere-yagı ise ayrıştırılmamış ve dolayısıyla birkaç günden fazla ko-

ARAMIZDA ANLAŞTIK... BEN
ONA TERE VERİYORUM, O DA
BANA TEREYAĞI VERİYOR...

ıunamayan yağ anlamında. İran ve Hindistan'da halen tereya-
gı pek bilinmez, daha çok sadeyağ kullanılır. Bizde de buzdo-
labının icadına kadar öyleydi.

Sadeyağla yapılan baklavanın tadına doyum olmaz, ayrıca
mideyi de ekşitmez.

27.11.2008

FEMİNİZM

Latince *fēmina* kadın ya da genel olarak dişi. Fransızca *femme* (kadın) oradan gelmiş. *Féminin* (telaffuzu ‘feminen’) “kadınsı” ya da “dişil” demek. “Kadınların toplumsal alanda erkeklerle eşit haklara sahip olmasını savunan görüş” anlamında *feminizm* sözcüğüne İngilizcede ilk 1895’te, Fransızca da bundan biraz daha önce rastlanıyor. Sonradan anlam değiştirmiş, her hal ve şartta kadınların haklı olduğunu, dolayısıyla kadınlık-erkeklik hali dışında hak, vicdan, akıl, mantık gibi kavramların geçerli olmadığını savunan daha değişik bir görüşün adı olmuş.

Tıpta geçen *feminizm* başka. Erkeklerde kadınlara benzer cinsel özelliklerin ortaya çıkmasına neden olan bir hormon

bu. ıkluğunun adı. Ciddiyim, tıp sözlüklerinde geçiyor. Mide-
ni "Oğlumuz feminizm olmuş." "Vah vah vah, aslan gibi de-
tilmiş!"

Latince sözcüğün kökeni de ilginç. Fêmina'nın kökü olan
fem- eylemi, emmek yahut emzirmek anlamına geliyor. Örne-
ğin, fêlare emmek, fellatioemiş, fêcundus emziren kadın, do-
layısıyla doğurmuş veya doğurgan kadın. Diğer Hint-Avrupa
dillerinin çoğunda da aynı kökün türevleri var.²²

(yayımlanmadı)

22 Bu makalem 27 Kasım'da gazetede çıkacaktı, çıkmadı. Sorunca "istersen ya-
yımlarız, sen bilirsin," dediler kibarca. Ben de üstelemedim. 7 Ocak yazısın-
da "Feministlere laf attım, koskoca Türk ordusundan korkmayan *Taraf* ga-
zetesi gelen tepkiden sindi," dediğim hadise budur.

CORÇ

Türk milletinin yüzde sekseninin her akşam oturma odasına giren bir isim artık Türkçe sayılmaz mı? Hele “Hey Corç, versene borç” gibi atasözleri ve deyimlerimiz varken?

Adın aslı Yunanca *Geôrgios*, “toprak işleyen” yani “çiftçi” demek. *Ge-* bildiğimiz *gêo-logia*’daki gibi toprak, yer. *-ôrgios* da tıpkı ırgat gibi *ergon* kökünden, “işleyen, çalışan”. İngilizcesi *George* (/corc/), Fransızcası *Georges* (/jorj/), İtalyancası *Giorgio* (/corco/), İspanyolcası *Jorge* (/horhe/), Rusçası *Iuryi* (/yuri/), Ermenicesi *Gevorg*, Batı lehçesinde *Kevork* olmuş.

Bu ismi taşıyan Hristiyan azizi Kayseri’de doğmuş, o sıralar İzmir’te yerleşik olan Roma imparatorunun hassa ordusu kumandanı olmuş. Hristiyan ve üstelik de vicdani retçi oldu-

Antakya'ya çıkınca 303 senesinde idam edilmiş. Menkıbesi eski Anadolu inançlarıyla karışmış, bir sürü efsaneye konu olmuş. Anadolu ve Rumeli Müslümanlarının Hızır/Hıdır inançlarına çok benziyor. 23 Nisan'da kutlanan yortusu da (eski takvime göre) Hızır İlyas/Hıdırellez gününe denk geliyor.

Haçlı orduları 1098'de Antakya'yı muhasara ettiğinde, tam o sırada, Aziz George Hızır gibi yetişip Haçlıların kenti almasına yardımcı olmuş. İngiliz kraliyet ailesinin Aziz George'u bayrak edinmesi bu olaya dayanıyor. Britanya bayrağındaki iki haçtan beyaz üstüne kırmızı ve düz olanı, belki biliriz, Saint George haçıdır.

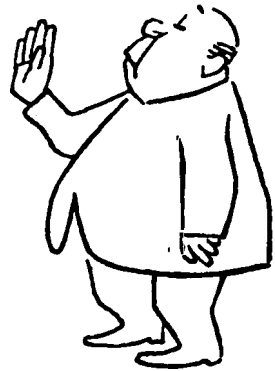
28.11.2008

YEMİN

Arapça yamîn “sağ”, daha doğrusu “sağ el”. Sağ elin uğurlu sol elin uğursuz olduğuna dair inanış, en eski zamandan beri tüm insan topluluklarında var. Ortadoğu’nun Sami toplumlarında da sağ avucunu gösterme jesti kadim zamanlardan bu yana doğruluk, güven, dostluk, söz verme ifade etmiş. Yemin etmek, esasen sağ elini kaldırıp göstermek demek. Eskiden yemin vermek denirdi, daha bile somut.

Yamîn’in Arapça zıddı asıl yesar değil şa’m, yani sol el. Bunun türevi şom ağızh’daki şom, yani uğursuz, kutsuz. Ayrıca şe’amet (uğursuzluk) ve meş’um (uğursuz, lanetli) sözcükleri de aynı Arapça kökten geliyor. Misal: “O meş’um günde vatan mateme gark olmuştu.”

Arapçanın İslam öncesi döneminde bu kelimeler coğrafi yön anlamında da kullanılmış. Gün doğumunu karşına alırsan sağ güney, sol kuzey olur. O yüzden öz Arabistan'ın güneyindeki ülkenin adı Yemen, kuzeyindeki ülkenin adı da Şa'm olmuş. Şam esasen bugünkü Suriye'nin güney kısmını oluşturan memleketin adı, bunun başkenti olan kent de aslen Dımışk yahut Dimaşk, İngilizcesi Damascus. Osmanlı'nın Şam vilayetinin başkenti olduğundan, bizde Şam diye anılıyor.

Bayrama çocuklarımı alıp oraya gidiyorum, bakalım nasıl yermiş.

29.11.2008

KAKAFONİ

İkınarak yapılan malum işin Antik Yunancası *kakká*, Fransızcası *caca*, ki o da öyle okunuyor, Farsçası *kak*, Ermenicesi aynen *kak*, Eski Moğolcası *kag*. Uygarlıklararası skatoloji alış-verişi mi? Yok, bebek dili. Dünyanın her yerinde bebeklerin ilk öğrendiği 15-20 kelime aşağı yukarı aynı. Pek çok dilde mesela *mama*, *mami*, *meme*, *nana*, *nene* veya *anna*, annenin -ya da annenin o yaşta esas ilginç olan bölümünün- adı. *Baba*, *pa-pa*, *papi*, *dada*, *dede*, *daddy* genellikle erkek akrabalar oluyor. *Bebe*, *pipi*, *popo*, *cici* vs. bu zümreden. *Kaka* da öyle.

Eski Yunancada *kakós* sözcüğü daha soyut bir anlam kazanarak kötü ya da pis olan her şeyi tarif eden bir sıfat olmuş. Batı dillerinde bundan türeyen bir sürü bileşik var. Mesela ka-

kografi berbat bir elyazısının adı. **Kakofoni** ise uyumsuz seslerden çıkan kulak tırmalayıcı gürültü. Türkçesi velvele yahut şamata. Yaşar Bey geçen sene kıralken güzide Türk basınıni “kakofoni” yapmakla suçlamıştı, hatırlarsınız.

Sözcüğü ilk kez eskiçağda Phaleron’lu Demetrios isimli zat kullanmış. Bu da ilginç bir şahsiyet. Aristo’nun öğrencisi, seçkin bir filozof ve tarihçi iken MÖ 317’de feleğin çemberini yarıp Atina’ya diktatör olmuş. On yıl sonra darbe olup devrilince Mısır’a kaçmış. Orada kralın danışmanı olmuş, İskenderiye’de dünyanın ilk ve en ünlü kütüphanesinin kurulmasına öncülük etmiş.

Yapınca böyle yapmalı, hem ilim hem iş.

30.11.2008

PATATES

Patatesin adı başka, bitkinin kendisi başka. İsmin aslı **pata-ta**, Amerika yerli dillerinin birinden geliyor. Amerikalıların *yam* veya *sweet potato* adını verdiği, kabak tatlısına benzer tadı olan, kırmızı-turuncu renkli başka bir yumrulu bitkinin adı. Kristof Kolomb ilk kez Amerika'da bulup getirmiş ama Avrupa'da pek tutulmamış.

Bildiğimiz patates başka bir bitki. İnsanlarca yenen çeşidi ilk önce 18. yüzyılda İrlanda'da tarım işçileri yesin diye geliştirilmiş, kıta Avrupasında 1800'lerin başında Napoleon'un girişiyle geniş çapta ekilmeye başlanmış. İstanbul'da ilk kez II. Mahmut döneminde Alibeyköy Çiftliği'nde Ağaton Efendi yetiştirmiş, padişahın ödül filanı almış, 1820'ler olmalı. Kum-

kapı'daki bizim patrikhanenin bahçesinde süslü mezarı olan Krikor Ağaton bunun oğludur.

Balkanlara patates anlaşılan bu tarihten az önce, galiba 1820 dolayında Avusturyalıların çabasıyla girmiş. Grundbirne (yer-armudu) Avusturyalıların kullandığı tabir. Sırpça **krumpír**, Bulgarca-Makedonca **kumpír** belli ki oradan gelmiş. Rumeli'de Almanca kelime yerleşirken, İstanbul'da İngilizceden Rumca telaffuzla alınan **patates** tercih edilmiş.

01.12.2008

LARA

Lara, bir, Antalya yakınında bir plaj adı. Bu adın kaynağını ve etimolojisini bilmiyorum; bilen olduğunu da sanmıyorum. İki, Rusça yaygın bir kadın adı olan Larissa'nın kısaltması. Dr. Jivago romanının kahramanının adı olduğu için 1960'lardan itibaren özellikle Batı ülkelerinde popüler bir kadın adı oldu. Lara Croft, Lara Fabian vb. var. Filmde Lara'yı Julie Christie oynamıştı.

Larissa'ya gelince: evvela Yunanistan'ın Tesalya bölgesinde antik çağdan beri varolan bir kent, adının kökeni belirsiz, ikincisi 375 yılında Rusya'da bir yerlerde şehit edildiği kaydedilen Got (yani Cermen) asıllı bir Hristiyan azizesinin adı. Rus Ortodoks mezhebinde yortusu 26 Mart'ta kutlanıyor. Biz-

deki yeniyetme Lara'lar plajdan mı devşirilmiş, Rus edebiyatından mı, onu bilmem.

Lara'nın Luwice'den geldiğine dair bir inanç kulağıma çarptı. Luwice malum, Hititler devrinde Güney ve Batı Anadolu'da yaygın olan, ölmüş gitmiş bir dil. Craig Melchert'in *Cuneiform Luwian Lexicon*'unu baştan başa taradım, uzak yakın buna benzeyen bir kelimeye rastlamadım. Türkiye'de Luwice hakkında dolaşan şehir efsanelerinin tamamı, zannediyorum, Bilge Umar'dan kaynaklanıyor. Maalesef Bilge Bey'in Luwice hakkındaki iddialarının hemen hemen tamamıyla hayal mahsulü olduğunu belirtmek gerekiyor.

02.12.2008

ALEVİ

Alevinin alevle filan alakası yok. “Ali’ye mensup, Ali’ci” demek. Mevla’dan Mevlevi, Zühre’den zührevi gibi, Arapça. Eski yazıda elifle değil ayınla yazılır. Peygamberin vefatını izleyen günlerden beri İslam dünyasında Aliciler ve anti-Aliciler her zaman olmuş. Şiiliğin diğer adı olarak zaman zaman Alevilik (ya da aynı anlamda Ehlibeytçilik) deyimi kullanılmış.

Maamafih bizim Alevilerin bu hadisenin doğrudan devamı olduğunu sanmıyorum. Bugün Alevilik dediğimiz şey, Osmanlı ülkesinde 15. yüzyılın sonu ile 16. yüzyılın ilk yıllarında ortaya çıkan büyük toplumsal kargaşadan doğan bir ürün. Belli ki Anadolu’da İslam öncesinden beri varolan bazı inanç ve gelenekler buna eklemlenmiş. Belki ülkenin çok hızlı bir

şekilde İslamlaşmasının doğurduğu bastırılmış tepkiler de rol oynamış. İslamiyet'i doğrudan terk etmek o devirde idamlık suç sayıldığı için, İslam geleneği çerçevesinde bir etiket aranmış. Öteden beri İslam dünyasında muhalefetin adı olan Alevilik benimsenmiş.

Elendim, eski Türk şaman geleneklerinin devamıymış, suymuş buymuş, bunlar hikâye. Memleketteki Alevilerin neredeyse yarısı Kürt, Ortaasya şamanlığıyla ne işleri var, belli değil. Antakya ve Suriye Alevilerinin ta İslam öncesine giden yerel kökleri var, onlar neden elin Türkmeninden şamancılık öğrenecek, belli değil. Arnavut Toskların neredeyse hepsi Bektaşî olmuş, onlar da mı Ortaasya'dan geldi, belli değil.

Düz cehalet dersin, o da değil. Memleketteki gayri-Türk unsuru hiçe sayan, onların da bir geçmişi ve bir kültürü olabileceğini algılamaktan aciz bir tür kemikleşmiş terbiyesizliğin ifadesi.

03.12.2008

HALLETMEK

Arapça uzun a ile hâl (durum) başka, kısa a ve çift le ile hall (çözüm) başka kelime. İkincisinin bir sürü türevi bulunuyor. Tahlil kolay, *çözümleme* diye öztürkçeleştirildi. Helal de aslında “çözük” demek. Kanunen bağlı yani yasak olmayan bir şey anlamında.

Bir de hülle var, kanunen bağlı olan bir şeyin usulüne uygun olarak çözülmesini ifade eden. İslam hukukunda, kadını talak-ı selase ile, yani üç kez “boş ol,” diyerek boşayınca bunun geri dönüşü olmuyor, mecburen üçüncü bir kişiyle göstermelik bir nikâh kıyıp uygun bir süre sonra gene boşanmak gerek ki tekrar bir araya gelinebilsin. Hülle işte bu işlemin adı. Tipik bir mevzuat manyağının kasvetli ruhundan çıkmış bir formüle benziyor.

Mahall ve **mahalle** daha enteresan. Her iki kelime yapı bakımından “    me yeri” anlamına geliyor. Esas anlamları “ko-
mak” yahut “durak”, yani g    esnasında “hadi burada dura-
lım,” deyip denkleleri,   adırları         n yer. İlgin   olan Şu ki,
yerleşik hayatı esas alanlar gibi g    etmeyi bir     it “     . git-
me” olarak g  rmemiŐler. Tersine, duraklama yerini “g    n
     mesi” olarak algılamıŐlar.

Hal , sonu ayınla, “padiŐahı tahttan indirme” anlamında. O
ayrı, bunlarla alakası yok. Sultan Abd  lhamid mesela halledil-
medi, hal’ edildi.

04.12.2008

KUTSAL

Kut Eski Türkçe “bereket, kıvanç” demek. Aslı *kıwut*, kıvanç, kıvanmak sözcükleri ile aynı kökten. Kutlu ve kutlamak biçimlerinde Türkçede bugüne dek doğal yaşamını sürdürmüş.

Kutsal uydurmaca bir kelime; 1930’larda icat edildi.

Kuds, kudsi, mukaddes ve takdis Arapça. Yukarıdakilerle etimolojik alakası yok. Asurca ve İbranice *qdş* köküyle akraba bir kökten türemişler. Esas anlamı “arınmış, temiz” demek. Daha kelime bilenler için söyleyeyim, berî, müberra demek. Yahud ülkesindeki Yerusalayim kenti bilumum dinlerce kutsal bir yer sayıldığından, Arapça el-Kuds adıyla anılıyor. Bir de Hakkari’nin dağında eskiden Nasturi patriğinin makamı olan

Kudşanis diye bir yer var, yerel Asuri dilinde “kutsal yer” demekmiş. Şimdi Kürtler *Koçanis* diye biliyorlar, resmi adını da hayvanın biri *Konaklı* yapmış.

1935-37 yıllarında Güneş Dil Teorisi çerçevesinde Arapça ve Fransızca kökenli kelimelerden bir sürü uydurma “sözcük” türetilti. Tıpkı *école*’den *okul*, *bulletin*’den *belleten*, *hégémon*’dan *egemen*, *electrique*’ten *yaltırık*, *image*’dan *imge*,²³ *alliage*’dan *alaşım*, *général*’den *genel*, *terme*’den *terim*, yahut *alaka*’dan *ilgi*, *buut*’tan *boyut*, *civar*’dan *çevre*,²⁴ *dânişmend*’den *danişman*, *kanaat*’ten *kanı*, *kısım*’dan *kesim*, *küt*’le’den *kitle* gibi, Arapça kudsi’den *kutsal* yaratıldı. Sonra Eski Türkçe *kut* ile bağdaştırılıp Öztürkçeleştiriliverdi. Yoksa Türkçede o devirden önce *-sel/-sal* diye bir ek duyulmuş değildir.

05.12.2008

23 Bir okurum Öztürkçecilerin espri anlayışına isyan etmiş:

İngilizce ve Fransızcadaki image kelimesinin ortasındaki a'yı atıp 'Öztürkçe' imge' yi keşfettiğini ileri sürmek, Öztürkçeciliği empoze eden odakların, oluşturdukları Türk milleti ile kasıtlı olarak dalga geçmelerinden başka bir şey olamaz. (...) Türkiye Cumhuriyeti'ni kurup Türk kültür devrimini yapanların, Türk halkının zekâsıyla dalga geçtiklerini belli edici ipuçları bırakmaktan hiç tedirgin olmamaları, bu Öztürkçecilik garabetinin (...) tamamen kafa sikmek için uydurulmuş bir komplo olduğunu kanıtlamaktadır.

24 Çevre kelimesinde yanlışım. Türkiye Türkçesi ile Kıpçakçada 13. yüzyıldan beri kaydedilmiş bir kelime, Öztürkçülerin icadı değil.

KAŞAR

Kaşar peynirinin kökeni hakkında sağlam bilgi yok, birkaç rakip rivayet var. Bir kere kaşar ile İtalyanca *caciocavallo* bizde özellikle Rumeli'nde **kaşkaval** diye bilinen peynir aynı şey. İsmi'nin kaynağı bu olabilir mi? Zannetmiyorum, çünkü ne olursa olsun hiçbir kelime böyle gelişigüzel deformasyona uğramaz. Kaşkaval nerede, kaşer nerede...

İkinci olasılık, Artun Ünsal'ın peynirler hakkında yazdığı *Süt Uyuyunca* kitabında önerilen teori. Çoğu peynirin üretimi için sütün içine bir parça kuzu ya da keçi işkembesi atılmış ki bu parçanın içindeki enzimler veya bakteriler, her neyse, sütü mayalasın. Et ve sütün herhangi bir karışımını mekruh sayan Rumeli Yahudileri, içine işkembe parçası konulmaksı-

zın bitkisel yollardan (yanılmıyorsam mantarlarla) mayalanan bu Balkan peynirini kaşer saydıkları için bu isim yerleşmiş. İbranice kaşer, Musevi dini kuralları uyarınca yenilmesi caiz olan yiyecek demek.

Bir başka olasılık “kabuk” anlamına gelen Arapça kökenli kışır kelimesi. Kaşarın klasik Anadolu peynirlerinden en büyük farkı kabuklu olması tabii. Acaba oradan bir isim takılmış olabilir mi?^{25, 26}

06.12.2008

25 New York’tan yazan Ayda Hanım dördüncü bir olasılık olarak İspanyolca *queso casero* (“ev yapımı peynir”) deyimini hatırlattı.

Kaşarın Yunanca adının *kaséri* olması ek bir bilgi sağlamıyor, çünkü Yunan bakkaliye ve yiyecek kültürünün pek çok ögesi gibi bu da Türkçeden bir alıntıdır.

26 Bir işte tecrübe kazanıp duyarsızlaşmak anlamında *kaşerlenmek* deyimine yazılı ortamda en erken 1929’da Mikhail Mikhailov’un İstanbul argosu derlemesinde rastladım. Mikhailov’un Fransızca olarak yazıp Leipzig’te bastır-
dığı kitapçık, çok kapsamlı olmamakla birlikte, bugüne dek Türk argosu üzerinde yapılmış en özgün ve özenli çalışmadır. Sonraki derlemelerin hepsi -Hulki Aktunç’un, adı dışında “büyük” bir yanı olmayan *Büyük Argo Sözlüğü* dahil- Mikhailov’dan serbestçe faydalanmayı kendilerine hak saymışlardır.

ASİMİLE

Asimilasyon aslında kötü bir şey değil. Latince *similis* benzer, *ad-similare* benzeştirmek. Yerel ve aşiretsel olanı aşıp daha genel hatta evrensel bir kültür potasında harman olmak bana prensip olarak yanlış gelmiyor. İnsanın ufku gelişir, görgüsü artar. Boktan boktan köy dedikodularıyla vakit öldüreceğine, en azından metropol dedikodularıyla haşır neşir olursun, daha havalı takılırsın. İngilizcen varsa Zimbabwe'deki adamlarla çet yaparsın, İtalya'dan sevgili bulursun. Al sana asimilasyon. Fena mı?

TC rejiminin asimilasyon politikasında rahatsız edici olan şey başka. Bunlar politik anlamda çok sofistike olmadıkları için, asimile etmek istediği vatandaşa direktman hakaret edi-

yor. Senin kültürün yok (çünkü ben yok sayıyorum), dilin yok (çünkü ben bilmiyorum), tarihin yok (okulda öğretilmedi), sen hayvansın, gel devletin şefkat kucağına otur; üç kuşak boyu arıza çıkarmaz, itaat edersen seni belki kabul ederiz diyor. E bazı insanlar büsbütün onursuz değil. Bu şartlarda asimile edilmeyi kabul etmiyorlar. Ne oluyor? Hadi bakalım, bölücü, ırkçı, terorist, falan filan.

Benim enişterler “Vatandaş Türkçe konuş” terörünün estirildiği bir devirde evde tek kelime Türkçe konuşmayı yasak etmişlerdi. 1983’te kalkıp Kanada’ya göçtüler. Aradan bir yıl geçmedi, çocuklar evde sadece İngilizce konuşmaya başladılar. Demek ki neymiş? Asıl dertleri asimilasyon değilmiş, asimile etmeye yeltenenlerin terbiyesizliği imiş.

07.12.2008

ANGUT

Angut kuşu veya diğer adıyla kızıl ördek, sarsak ve uyuşuk bir kuşmuş. Özellikle kolay avlanmasıyla ünlü. Angut Ortaasya Türkçesinde bir kuş adı olarak 11. yüzyıldan beri kaydedilmiş. En erken 1882 tarihli *Lugat-i Garibe* isimli argo sözlüğünde “aptal kişi” anlamıyla boy gösteriyor.²⁷ Nihai kökenini bilmiyorum. Eski Türkçe kuş ve hayvan isimlerinin hemen hepsi gibi problemli. Farsça olan Anka kuşuyla alakası olabilir mi? Hiç zannetmem.

Enayi Arapçadan uydurulmuş Türkçe bir kelime. *Enâ* ben, *enâ’î* de “benci” ya da bencil. *Kamus-ı Türki*’de “kendini bir şey sanan mağrur ve cahil kimse,” diye geçiyor. Buradan son yüz yıl içinde bugünkü anlamına evrilmiş. İlginçtir, frenkçe

idiot da buna benzer yapıda. Eski Yunanca *ídios* “kendi”, *idiótēs* “kendicil”. Eski Yunan’da, herhangi bir kamu görevi üstlenmeyen sade vatandaş için kullanılmış. Daha sonraki devirlerde herhalde “saf, sade” anlamından giderek “aptal, gerizekâlı, ahmak, angut, moron, bön, budala, dıngıl, zekâ özür-lü, kaz kafalı” anlamını kazanmış.

Osmanlıca *behimiyet* diye enfes bir kelime var, bir kişinin hakikaten iflah olmaz derecede aptal olduğunu vurgulamak için bazen kızginken kullanıyorum. Neymiş diye baktım, meğer Arapça *behîme* “büyükbaş hayvan, özellikle öküz veya manda”, *behîmiyyet* de “öküzlük”.

İbranice *behîma* “manda, davar”, *behîmoth* “Nil mandası, yani suaygırı” diye geçiyor. Kutsal kitapta pek berbat bir yaratık adı olarak anılmış. Oradan behemoth diye İngilizceye geçmiş. Aşırı büyük ve hantal bir efsane yaratığı anlamında hâlâ kullanılıyor. Nereden nereye...

08.12.2008

27 Paris’ten yazan *Taraf* okuru Onnig Hagopcan, Ermenice *angud* (“çekirdek-siz”) sözcüğünün “beyinsiz, akılsız” anlamında da kullanılabildiğine değine-rek argodaki angut’un bununla ilgili olduğunu savundu. Yaygın bir görüştür ama doğru olduğunu sanmıyorum.

KARANLIK

Karanlık'taki -n- nedir diye sormuş bir okurum. Cevap muhtemelen dönüşlülük eki: dilenmek, kuşanmak, usanmak, tükenmek'teki -n- gibi.

Sözcüğün esas eski biçimi, “gice karangı bolmuş,” cümle-sindeki gibi karangı. 15. yüzyıl ortalarına doğru karangı-lık yaygınlaşmış. Eski yazıda nun'la değil sağır kefl'e yazılır. Yani tam telaffuzu karanlık değil, karanglık.

-gı Türkçede standart bir edilgen masdar eki. *Karan-mak fiiline yazılı kaynaklarda rastlanmıyor; onun yerine eski kaynaklarda karal-mak var, yakın devirde karar-mak biçimini almış. Daha eskiden bir *karanmak vardı da acaba karan-gı ora-

dan mı türedi, yoksa *karal-gı bir nedenle ses değişimine mi uğradı, emin değilim.

Başa koyduğum yıldız “böyle bir kelime yok” ya da “varsa bile yazılı örneği yok” demek. Standart dilbilim notasyonu.

09.12.2008

CAMBAZ

Hayatta çözüme kavuşmayacak tartışmalardan biri, **can-baz** mı, **cam-baz** mı? İkisi lehine de söylenecek şeyler var. Belki ikisi ayrı kelimedir, zamanla birleştiler. Ya da aslı **cam-baz**'dı da halk kullanımında “canıyla oynayan” anlamı ağır bastı.

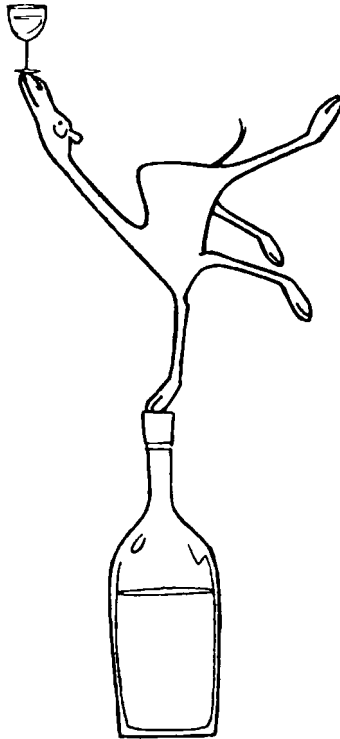
Yanılmıyorsam ilk önce Evliya Çelebi’de “hokkabaz, şişe-baz, çanakbaz, kâsebaz, cambaz...” diye bir akrobatlar listesi geçiyor. 17. yüzyılda **cam** henüz “kadeh” anlamında kullanılıyordu, şimdi cari olan “kadeh ve sūrahi yapmakta kullanılan şeffaf malzeme” anlamı daha sonra türedi. Demek ki **cam-baz** deyince sıırıklar üstünde kadeh oynatan birini düşünmek lazım.

Buna karşılık kelimenin eskiden asıl yaygın olan anlamı “davar ticareti yapan kimse”. Hâlâ Anadolu’da bu anlamda

kullanılır, hayvan pazarına yazın can-bazlar gelip kıran kırana pazarlık ederler. Ahmet Vefik Paşa'nın 1876 tarihli sözlüğünde "hayvan tüccarı gibi ucuza alıp pahalıya satan kimse, dala-vereci" diye geçiyor kelimenin tanımı.

Baz Farsça, *bâxten* fiilinin aktif sıfatı, "oynayan" demek. Kumarbazda da aynısı var.

10.12.2008

ÇARŞI

Farsça *çahar-sû* yani “dört-kenar, quadratus,” Yunanca *agorà* (“açık yer”) sözcüğüyle aynı kavramı ifade eder. Şehir merkezinde büyük dikdörtgen kamu alanı, en eski İran kentlerinin belirgin bir özelliği, Persepolis’te mesela dev bir tane var. Helenistik devir şehirciliğinin dikdörtgen *agora* olayını MÖ 4. yüzyılda İran’dan aldığı anlaşıyor. Arapça *mejdân* sözcüğü de İslam’ın ilk yıllarında Farsçadan alınmış, çünkü Araplarda böyle bir kavram yok. Tipik bir Acem düzeni diye görmüşler.

İlginçtir, şehir meydanının büyüklüğü ile o ülkeyi yönetenlerin imparatorluk-diktatörlük-firavunluk hayalleri arasında bire bir bağlantı var. Paris’in ilk büyük meydanlarını Na-

polyon yaptırmıştı. Stalin'le Mussolini ondan geri kalmadılar. Bizde Beyazıt Meydanı Enver'in eseridir, Taksim'le Eminönü de halefinin.

Türkçe **çarşı** 19. yüzyıla dek sin ve vavla çarsû yazılırdı. 1680 tarihli Meninski sözlüğü “doğrusu çarsu'dur, halk arasında çarşu telaffuz edilir” diyor. Zannederim baştaki ç'nin etkisiyle oluşan bir ses benzeşmesi (asimilasyon) olmalı.

11.12.2008

ZENGİN, FAKİR

Efendim Türkçe fakir bir dildir. Ne münasebet, en zengin dildir, Sümerler de Türktür. Al sana, vatan haini! Kahrol, faşist!

Sevgili okurlarım, bunların hepsi cahil muhabbetidir. Üniversitede beş kuruşluk dilbilim gören herkes bilir. KONUŞMA DİLİNİN zenginliği aşağı yukarı her dilde aynıdır. Ancak eğitim ve sosyal hareketlilik düzeyine göre farklılık gösterir. Yeni Gine yerlilerinin konuşarak kendilerini ifade etme becerisi / kıvraklığı / ifade zenginliği, mesela İngiliz kamyon şoförlerinden yahut Suudi Arabistanlı ev kadınlarından veya Türk kahvehane müdavimlerinden farklı değildir. Yani “Bu Türkçe çok zengin abi o dalganın otuz tane adı var” geyiğini yapanlar, basitçe, başka dil bilmediklerinden öyle konuşuyorlar.

YAZI DİLİ farklıdır. Dil yazıya döküldükçe, büyük miktarda “özel vokabüler” biriktirir. Değişik çevrelerde, değişik mesleklerde, değişik dönemlerde belirip kaybolan onbinlerce kelime kayda geçer, ortak kültüre malolur. Dolayısıyla bir dilde ne kadar çok yazı üretilmişse YAZI DİLİNİN kelime hazinesi de onunla bire bir orantılı olarak artmıştır. Dünya tarihinde en çok yazı üreten dil İngilizcedir, en zengin yazı dili de (açık farkla) İngilizcedir. Toplam yazı üretimi bakımından Türkçe sanıyorum dünya dilleri arasında yirminci sıralarda bir yerdedir. Kelime hazinesi bakımından klasmandaki yeri de işte o kadardır, ne fazla ne eksik. Ki, yedibin küsur yaşayan dil arasında hiç fena bir yer sayılmaz.

Hele dokuzyüz yıllık yazı birikimini tek kalemde çöpe atmış bir ulus için gene büyük başarı diyebiliriz.

Zengin Farsça, aslı *sengîn*, “ağır” demek. **Fakir** Arapça, çoğulu **fukara**. Zengin Arapçası **gani**, fakirin Farsçası **derviş** oluyor. Bunlar da Türkçede varlar ama başka kutucuğa oturmuşlar.

Al sana zenginlik, ne kadar karmaşık bir anlamlar ağı, değil mi? İyi bir yazar şu dört-beş kelimeyle ne ince dantelalar örebilir.

12.12.2008

Ege Denizi 1930'lara dek Türkçede duyulmuş bir ad değil. "Adalar Denizi" anlamına gelen **Cezair Denizi** adı bazen kullanılmış ama olay daha çok Akdeniz'in bir parçası olarak algılanmış. Yani "Ordular ilk hedefiniz Akdeniz'dir," deyip İzmir'e çıkmaları rotayı şaşırdıklarından değil, terminoloji farklı.

Eski Yunancada Ege Denizi'nin yaygın adı **Arkhi-pelagos**, yani "Baş Deniz". Arkhipelagos Adaları da bu denize pıtrak gibi saçıl olan adalar. Sonradan bu ad adalara yapışıp kalmış. Fransızca **archipel**, İngilizce **archipelago** bugün "takımada" anlamında kullanılıyor.

Öbür isim **Aigaios**, kaynağı bilinmeyen bir kelime; Yunanlıların pek sevdiği mitolojik masalları burada aktarmaya gerek

yok. Eski Yunanca telaffuzu aynen yazıldığı gibi /aygayos/. İngilizceye Aegean (/eciyn/), Fransızcaya Egée (/eje/) diye geçmiş. Bizde cumhurreisinin emriyle herkesin dilbaz kesildiği 1930'larda, Türkçesinin de Ege olduğuna karar verilmiş. Neden mesela *eje yahut *ece yahut *aygaz değil, orası meçhul. Öyle uygun görmüşler.

Sonra bunun Öztürkçe aka/aga sözcüğünden geldiği kanaatine varılmış. Bundan, Öztürklerin atalarının Ortaasya'dan gelip Ege Denizi'ne medeniyet getirdiği sonucu çıkarılmış. Gene bir gece bir "hikmet sofrasında" daha evvel kimsenin duymadığı egemen sözcüğü ortaya atılmış. Türkçede varolmayan bir kökten yine Türkçede varolmayan bir ekle türetilen bu non-kelime, Aigaíos'la hiçbir alakası olmayan Yunanca hégemon (önder, komutan) sözcüğünün Türkçe kökenli olduğuna kanıt sayılmış.

Sadece alkolle açıklamak mümkün değil. Kesinlikle başka maddeler de kullanmış olmalılar. O garip rüya/kâbus mantığını başka türlü yakalamak kolay değildir, bilen bilir.²⁸

13.12.2008

28 Tahmin edileceği üzere, son paragraf Atatürkçü kesimde yoğun bir duygu patlamasına yol açtı. O kesimin tipik ifade düzeyini yansıtan çok sayıda mail'in yanısıra, Kanada'dan gelen içten bir dille yazılmış bir sitem dikkatimi çekti:

Sözünü ettiğiniz başka maddeleri kullanmaya ne zaman başladı dersiniz? Mikroskop altına kimi koyarsanız koyunuz, çirkin görünür. Ne gerek var buna? Kime ne kazandırır?

Şöyle cevap verdim:

Beni ilginç bir ikilemle karşı karşıya bırakıyorsunuz. Kafayı dumanlayıp tarih teorileri üreten insanlar “çirkin” mi? Doğrusunu isterseniz gerçek hayatta öyle tiplere bayılırım, hiç çirkin bulmam. Memur zihniyetli “normal” kişilere bin defa tercih ederim. Öte yandan, Atatürk'ün kendi günah ve sevapları ne olursa olsun, GÜNÜMÜZDE en ilkel, en saldırgan, en tehlikeli Türk ırkçılığının simgesi ve dayanağı haline geldiğini düşünüyorum. Dolayısıyla o simgeyi ve dayanağı elden gelen her yöntemle yıpratmayı, her şeyden önce bir vatandaşlık görevi sayıyorum. Mit yıkma işlemine ne gerek var? Sovyetlerde Lenin heykellerini yıkmaya ne gerek var idiyse o gerek var sanırım.

Bir başka okur “Türkçeye karşı çok önyargılı ve duygusal” yaklaştığımı savunarak şöyle demiş:

Türkçede yaşamayan unsurlardan kelime yaratmak uydurmacılık ise, Osmanlıcada Arapça ve Farsçanın unsurlarını karıştırarak uydurulmuş ve ama günümüzde kullandığımız kelimelere ne demeli? Vaziyet, edebiyat, vb. Osmanlı aydını, münevveri, ziyalı kelime uydurmada, türetmede hep istekliymiş. O zamanki uydurma-türetmelere sevgiyle yaklaşım cumhuriyet dönemindekilere bu kadar soğuk durmanın anlamı var mı?

Ona da şu cevabı verdim:

Esas fikir ayrılığı sanırım “dil”in ne olduğuna dair farklı bakış aıların-da yayıyor. Bence dil bir iletişim platformudur, o kadar. BUGÜNKÜ Türkçe, Türkçedir. Buna hoşnutsuzluk da, egemen de, spam da, ciksi de, gerzek de, boyoz da, basübadelmevt de, parapleji ile latilokum da dahildir. Her dil gibi Türkçe de, mevcut olan bu çorbanın içinden, ihtiya-ca göre son derece yaratıcı, esprili, güzel, cuk oturan yeni kelimeler bulmaya elverişlidir. Nitekim TDK teröründen kurtulduğu 1980’lerden bu yana, müthiş bir yaratıcılıkla evrilmeye devam ediyor.

1930-80 arası yapılan bu değildir. Tamamen ırkçı bir anlayışla dili, onu oluşturan unsurlardan sadece bir tanesine indirgemeye çalıştılar. Bu-günkü Türkçenin “öz Türkçe” unsuru bu iş için yetersiz kaldığı oranda, bugünkü Türkçeye Japonca kadar yabancı olan birtakım eski Türk leh-elerinden zorla sonuç almaya çalıştılar. (...) Irkılıktır, küstahlıktır, toplum düşmanlığıdır. Türkçeyi fakirleştiren bir darkafahlık abidesidir.

PAŞA

Paşa sözcüğünün etimolojisi 100 seneden beri çok tartışılmış bir konu. Eskiden padişah sözcüğünden kısaltma yoluyla türediği görüşü popülerdi. Ancak bu görüşün bilimsel temeli zayıftır. Baş ağa > başa > paşa görüşü de sanırım oldukça afa-ki bir spekülasyon sayılabilir.

13. yüzyılın son yıllarında aniden ortaya çıkmış Türkçe bir saygı deymi. Türkiye Türkçesi dışında örneği ve paraleli yok. Önceleri bey sülalesine mensup kişiler için kullanılmış, bir tür “prens” gibi; Orhan Gazi’nin kardeşi Süleyman Paşa böyle. 13. yüzyıl Türkiye Türkçesine ait elimizde hemen hemen hiç metin bulunmadığından, türeyiş serüvenini izlemek imkânsız gibi görünüyor. “Bilmiyoruz,” demek daha sağlıklı.

Farsça **pâdişâh** < Orta Farsça **pâti-şâh** < Eski Farsça **pâti-xşayatha**, etimolojisi gayet açık olan bir deyim. Eski Farsça *pâti* (= Ermenice *bed*) “güçlü, muktedir, egemen” demek. Latince *potis*, *potens*, *posse*, *possibilis* vb. ile aynı Hint-Avrupa kökünden gelen bir sözcük, İngilizcede bir sürü türevi mevcut, *possible*, *potential* vs. Yunanca *déspotês* (malikâne sahibi, derebeyi) tabirindeki *potês* de oradan geliyor.²⁹

14.12.2008

29 22 Aralık 2008’de bu yazıya bir hamış yazdım:

Geçen hafta yazdığım paşa yazısına çok esaslı cevaplar geldi. Sözcüğün “erkek evlat, özellikle hükümdar veya soylu kişi evladı, prens” anlamına gelen Türkçe beşe’den evrildiğine yüzde doksan beş ikna edildim. Dr. Hikmet Kıvılcımlı’nın bu konuda epey yazdığı varmış, bak nereden nereye! Türkçe beşe ile Farsça beççe (yavru, oğlan çocuğu) arasındaki ilişkiyi daha çözemedim ama.

Yusuf Civelekoğlu şaşırmış:

Hindi dilinde *baçça* = erkek oğlan, *ganda baçça* = (sevgiyle) “pis çocuk!” Bin yıl düşünsem “paşa”yla alakası aklıma gelmezdi.

LEBLEBİ

Sami dillerinde “kalp” anlamına gelen kelimeler *lb* veya *lbb* kökünden yapılmış. Asurice *lubb*, İbranice *leb*, Aramice *lebi-bā* kalp. Arapçada tam eşdeğer bir kelime yok ama *labb* fiili “anlamak, hissederek bilmek” anlamında kullanılıyor. Bunun sıfat hali *lebib* “kalpten anlayışlı, empati sahibi” demek. Türkçede erkek adı.³⁰

Tanesi yenen çeşitli yemişlerin ve fasulyegillerin de Arapçada *lb* veya *lbb* kökünden isimleri var. Belli ki “bir şeyin içindeki yumuşak ve lezzetli çekirdek” gibi bir bağlamdan ad almışlar. Mesela *lûbiyâ* bildiğimiz fasulyenin Arapçası. Anadolu ağızlarında hâlâ kullanılır. Ermeniceye de oradan gelmiş.

Lablab Arapçada tanesi kavru olarak yenen bezelyeye benzer bir bitkinin adı. Bilimsel adı *dolichos lablab*. Kök ikilemesi (*lb*

yerine *lblb*) Arapçada küçültme, sevimlileştirme anlamında kullanılan tipik bir gramer formu. “Mini mini yürecik” diye çevrilebilir.

Leblebî de Arapçadan. Türkçede en erken 14. yüzyılda “kavrulmuş bezelye” anlamıyla geçiyor. 17. yüzyıl sözlüklerinde hâlâ bezelye görülüyor. Sonradan nohuta çevirmişler.

Yoksa ‘nohuda’ mı demeliydim, kestiremedim.³¹

16.12.2008

30 Çok sayıda okurum mail yazıp Farsça *leb* (dudak) sözcüğünün bunlarla ilişkisini sordu. Bildiğim kadarıyla yok. Farsça sözcük, aynı anlama gelen Latince *labium* ve *labrum* ve İngilizce *lip* sözcükleriyle ortak bir Hint-Avrupa kökünden geliyor.

31 Bir okurum nohuda’dan yana oy kullanmış:

Nohut kelimesi set sessiz harflerden biri olan “t” ile bittiğinden dolayı, bu kelimenin sonuna “a” takısı eklendiğinde sert sessizlerin yumuşaması kuralı gereği “t” harfi yumuşayarak “d” harfi ile yer değiştirir.

Cevap yazdım: “Hukuka? İcraata? Olimpiyata?”

Okurum direndi: “Hukuk ve icraat Arapça; olimpiyat Fransızca. Türkçe kökenli olmayan kelimeler sert sessizlerin yumuşaması kuralına uymaz.”

E nohut da Farsça, o zaman? Tamam, bence de doğrusu *nohuda* olmalı. Ama kural nedir, bilmiyorum.

YALANCI

Suriye halk dilinde Türkçeden alınma bir sürü kelime var. Lokanta menülerinin değişmez kalemi yalanci onlardan biri. Bildiğimiz zeytinyağlı yaprak sarma. Türkçe olduğunu bilen var, bilmeyen var. Ama Türkçe sözcüğün “yalan söyleyen, kandırıkçı, kâzib” anlamına geldiğini anlatırsan boş boş yüzüne bakıyorlar. İnanılır bir şey söyle de inanalım gibisinden.

İnandırmak için, 1) doğru adın yalancı dolma olduğunu, 2) yalancı sözcüğünün Türkçede “yalan konuşan kişi”den başka “gerçek olmayan şey” anlamını da taşıdığını, 3) yaprak sarmasına gerçek anlamda dolma olmadığı için İstanbul ağzında bu adın verildiğini anlatmak lazım. Uzun iş.

Şimdi düşünün, bu köşeyi Suriye’nin El Taraf gazetesinde yazıyor olsam gelecek tepkileri! “Kesin atıyor!” “Nereden bi-

liyordunuz bunları hocam?” Yahut “Arapçayı küçük düşürmek için böyle söylüyor, aslı Öz Arapçadır, *lecc* kökünden ‘inatla sarıyor’ manasına, *yeleccü...*”

Bir başka Suriye işi yemek, şawarma. Bildiğimiz dönerin Halep versiyonu. Arapçada /ç/ sesi olmadığından, ayrıca diş değıdirmeli /v/ sesi de olmadığından, çevirme’yi mecburen böyle yorumlamışlar. *Urfali kbab* ve izmirli *kbab* da yedik, güzel yapıyorlar.

Ayrıca Halep harikulade bir şehir. Urfa’ya da Mardin’e de fark atar.

17.12.2008

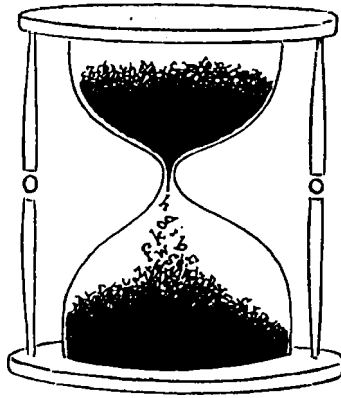
SAAT

Arapça sâ^cat sözcüğünün esas anlamı “en, genişlik, bolluk”. Kökü ws^c (vav-sin-ayın),³² “uzamak, genişlemek, yer kaplamak’ gibi anlamları içeriyor; İngilizcesi *to extend*. Arapça gramerde biraz ilerlemiş olanlar bilir, ilk harf olan vav fi’âl vezninde kaybolur. Aynı kökten gelen vüs^cat (genişlik) ve vasî^c (geniş) sözcüklerini bilenler çıkar değerli okurlarım arasında.

İkincil anlam herhangi bir zaman aralığı, *an extent of time* desek belki daha iyi anlaşılır. Bu anlamın izleri Türkçede mevcut. Özellikle atasözü ve deyimlerde geçiyor ama genel kullanımda gitgide marjinalleşti. “Ecel saati geldi,” derken söylenen şey, misal, “saat dokuzla on arasında ölmeyi planlıyor,” değil. “Bunu duyan Hatice o saat bayıldı,” derken de öyle.

“Günün yirmidörtte biri olan süre” saat. Bundan başka, bu süreyi ölçen aletin adı da saat. Kelimenin bu dördüncü anla-

mına Arapça sözlüklerde rastlanmıyor, sanırım Türkçeye özgü olmalı. Dişliler ve ağırlıklarla işleyen ilk mekanik saatler 10. yüzyılda Müslüman İspanya'da icat edilmiş, daha sonra Avrupa'ya yayılmış. Ortaçağda saat yapımı konusundaki en kapsamlı eseri Cizreli Nasırüddin adlı biri 1206 yılında Diyarbakır'daki Artuklu hükümdarı için yazmış. Tarihte ilk kez çalar saati tarif eden de bu zat.³³

Nereden nereye, şimdi Diyarbakır'da, öncü teknoloji eserleri yazmayı bırak, doğru dürüst saat tamir edecek birini ara da bul. Gelişiyoruz, geliştireceğiz, ha gayret.

18.12.2008

32 Recai Karacan yazmış:

Saat kelimesinin kökü için vav-sin-ayn demişsiniz. Oysa ben sin-vav-ayn olduğunu düşünüyorum. Fuad Abdülbaki de Mu'cem'inde saat için bu kökü kullanıyor. Kuran'da bu kökün 49 kere geçtiğini söyler ve ... bir de Nuh Suresi'nin 23. ayetinde geçen Süva' adlı putun isminin bu kökten geldiğini yazar Abdülbaki.

33 Buradaki hatayı 20 Aralık 2008'de düzelttim:

Geçen günkü yazımda mekanik saatlere ilişkin kitap yazan Cizreli Nasırüddin adlı birinden söz etmiştim. Üç ayrı okurum yazdı uyardı, Cizreli'nin adı Bediüzzaman İsmail el-Cezerî olacak, kitabı sunduğu hükümdarın adı Nasırüddin diye. Pardon. iPod'u George Bush buldu demek gibi bir gaf.

BIKİNİ

“İki” anlamına gelen **bi-** önekiyle Batı dillerinde yapılan tonla bileşik kelime var. **Bisiklet** (iki tekerçe), **biseksüel** (iki cinstenci), **bikarbonat** (iki karbonat molekülü kimyasal bileşik), **bigami** (iki karınlık),³⁴ **bienal** (iki yıllık ya da iki yılda bir), **biped** (iki ayaklı), **bizonal** (iki bölge), **bilingual** (iki dilli) vesaire.

Bikini bunlardan biri DEĞİL. Pasifik Okyanusu’nda bir mercan adasının adı. Yerel Mikronezya dilinde **Pikinini** “hindistancevizi düzü” demekmiş, ben de bu vesileyle bakıp öğrendim. Amerikalılar 1946’da yerli halkı boşaltıp bu adada bir dizi nükleer bomba patlatmışlardı. O günlerden itibaren dünya basın jargonunda bikini “nükleer patlama” anlamında kul-

lanılmaya başlamış. Misal: “Başkan Truman’ın demeci bikini etkisi yaptı.”

Aynı yılın ağustosunda Fransız dergileri o ara Riviera plajlarını kasıp kavuran iki parçalı mayolara da bikini adını uygun görmüşler, “yakıyor bunlar!” gibisinden.³⁵ İsim tutmuş ama dünyada bu modanın yaygınlaşması 1960’ların başıdır. Çocukluğumdan hatırlıyorum, 1962 veya 63 olmalı, Kınalıada’da ressam İhap Hulusi’nin eşi Naşide Hanım bikini giymişti de epey mevzu olmuştu.

Eyvah, bunak köşe yazarları gibi yazmaya başladım galiba. Daha güncel olmalıyım.

19.12.2008

34 Şahan Evren, bigami’nin “iki karılılık” değil “iki eşlilik” demek olduğunu hatırlattı. “Haklısınız,” dedim, “insan kendine yontuyor.”

35 Yasin Ekinci gerçek bir uzman kimliğiyle bilgilendirdi:

Bikini ismini Fransız dergileri kasıp kavurucu olduğu için bu giysiye la-yık görmüşler, saptaması yanlıştır. 1946 yazında Bikini adasındaki nükleer testlerden 4 gün sonra birbirine benzeyen iki mayo, iki modacı tarafından (Jacques Heim ve Louis Reard) piyasaya sürülmüştür. Heim tasarımına “atom” adı vermiş, Reard ise “bikini” adını bizzat kendisi vermiştir.

Bu isimlerde birçok anlam vardır. Sizin de belirttiğiniz gibi kasıp kavuruculuğa vurgu vardır. O dönemlerde seksi kadınlara bomba gibi (bugün de kullanılır) yada atomic denirdi. İkinci vurgu, savaş kazandıran atom bombasının, o zamanlar modernlik, yenilik ve ilerlemenin simgesi olması. Üçüncüsü mayonun küçüklüğüne olan vurgudur. Hatırladığım kadarıyla, bikini ismi rakip tasarımdan (atom’dan) daha küçük olduğuna da gönderme yapar. Çünkü nükleer bomba atomun parçalanmasıyla oluşur.

ORTODOKS

... başbakan hazretleri,³⁶ “Akdamar adasındaki Ermeni-Ortodoks kilisesini tamir ettik,” buyurmuş. Biri keşki söylese, Akdamar diye bir yer yok, Ermeni-Ortodoks diye bir şey de yok.

Adanın adı binikiyüz yıldan beri Ahtamar, daha doğru-suç sesiyle Axtamar yahut Akhtamar. Tamar adlı bir kız varmış da, sevgilisi “Ahh! Tamar,” demiş de, bunlar işin masal kısmı. Muhtemelen Ermenice bile değil, Arapça bir söz. 8. yüzyılda Ermenilerin önde gelen kısmı çatır çatır Arapça ve Farsça bilir, bunları uluslararası siyaset ve kültür dili olarak kullanırdı, daha düne kadar nasıl Türkçe bilirler idiyse öyle. Adanın esas eski Ermenice ismi Rştunik adasıdır.

Ortodoks’a gelince, genel anlamı “doğru öğretisi sahibi”. *Ortho* “doğru”, *döksa* “doktrin, öğretisi, töre”. Aşağı yukarı “sünnî”.

gibi bir şey. Bu anlamda ortodoks olmadığım iddia eden din veya mezhep yoktur. Bir de ayrıca, Rum kilisesinin kendine yakıştırdığı sıfat. Ermeniler ta 451 yılından beri bu iddiayla kıyasıya mücadele etmişler. Ermeni kilisesinin adı Ermeni kilisesidir, Ermeni Kadim kilisesi de olur, “havarilere dayanan” anlamında Ermeni Apostolik kilisesi de olur, Frenklerin verdiği ismi kullanmak gerekirse, hadi diyelim “Gregoryen” de olur. Ama Ermeni-Ortodoks diye bir şey yoktur. Ortodoks olan Ermenilere Ermeni değil Rum denir. Ha o da yok mu, var. Bilecik’in Lefke kazasında Ermenice konuşan Ortodokslar varmış. Mübadelede “Rum” diye Yunanistan’a sürülmüşler.³⁷

Tabii maksat başka. Kiliseyi “Ermenilere” maletmekten kaçmak için, aklınca mezhep adına sığınıyor. Hani olur a, Fahrettin Kirzioğlugiller yahut Halacoğlular itiraz ederler, kiliseyi aslında Oğuz veya Kıpçak Türkleri yapmıştır da “sadece” mezhepleri öyledir, yanlışlıkla.

“Korkaklık” iyimser yorum olur. Aslına rücu etti demek daha doğru, öyle görünüyor.

20.12.2008

36 Gazetede başbakan hakkında sert bir ifade kullanmışım. Sonradan düşündük, gereksiz bulduk.

37 “Ortodoks” meselesinde kafası karışan çok sayıdaki okurdan birine aşağıdaki açıklamayı gönderdim.

1) Hemen hemen bütün din ve mezhep isimleri polemik içerir. Katolik (“evrensel”), Ortodoks (“doğru yolda olan”), Apostolik (“havariden el alan”), Sünni (“doğru geleneğe sahip”), Evangelical (“İncil’e dayanan”), Mahayana (“Büyük Yol”)... İçeriği çok ciddiye alırsan hiçbirini kullanmaman gerekir.

-
- 2) Eğer self-designation esas alınacaksa Ermeni kilisesinin adı Apostolik'tir (*Arakelagan*). 1500 seneden beri kullanılan ad budur. Tabii ki kılı kırk yararsan bu da saçmadır, Tateos ve Bartoğomeos havariler hikâyesi muhtemelen masaldır, kilise ta 4. yüzyılda doğmuş, hem havarilere dayandığını iddia eden başka kiliseler de var. Ama önemli olan bu değil, kendilerine verdikleri ad.
 - 3) Batı'da ve Doğu'da 1500 seneden beri kullanılan genel tabir "Ermeni Kilisesi"dir. Osmanlı devletinde hukuken geçerli olan ve halk arasında kullanılan isim de budur. Bence en doğrusu da budur. İç polemiklere bulaşmadan, objektif, tarihi bir ad gerekirse, bunu kullanmak en doğrusudur. Katolik Ermenilerden filan ayırmak gerekirse "Ermeni Kadim Kilisesi" denebilir.
 - 4) Gregoryen tabiri Baulıların icat ettiği bir isimdir, sanırım biraz da aşağılayıcıdır. Müslümanlara "Muhammedist" demek gibi bir şey. *Lusavorçagan* bunun Ermenilerce benimsenmiş tercümesidir. Benim sevmediğim isimler ama kullanılmaması için bir neden yok.
 - 5) Teolojiyi vurgulamak istersen kullanılacak teknik tabir "Non-Chalcedonian" olmalı. Süryaniler ve Mısırlılarla ortak zemini vurguluyor, "Monofizit" gibi tartışmalı bir alana da girmiyor. Ama bu teknik bir terimdir, ve teolojik fark bir mezhebi tanımlayan faktörler arasında bence önemsiz bir unsur sayılır.
 - 6) Doğu Hristiyanlarına topyekün "Ortodoks" adını vermek, Batılıların icat ettiği ve büyük ölçüde cehalete dayanan bir tasniftir. Daha eskiden "Şark Hristiyanlığı" ve "Garp Hristiyanlığı" diye ikiye ayrılırdı, eh Batı'nın başkenti Roma, Doğu'nun başkenti Konstantinopl deyip topyekün bir "Ortodoksluk" çıkardılar. "Doğu Ortodoksluğu" teriminin de anlamsız olduğunu düşünüyorum, çünkü Ortodoksluk zaten Doğu kiliselerine verilen genel ad. Sonra mesela Suriye'de esas Suriye Ortodoksları var, Rumlara bağlı. O zaman Süryanilere ne diyeceksin? Suriye Doğu Ortodoksları mı?

DÜVEN

Düven yahut düğen Anadolu'da öküzün arkasına bağlanıp buğday başaklarının üstünde gezdirilen, çakmaktaşıyla bezeli aletin adı. Türkçe dövmek/döğmek fiiliyle ilişkisi basit görünüyor. Zaten son zamanlarda döven yazımı tercih ediliyor.

Sözlüğümün ilk baskısında ben de *düven* < *dövmek* olarak göstermiştim. Ancak halen Anadolu'da kullanılan aletin tıpkısının antik çağda Yunan dünyasında kullanıldığını ve adının *tykáni* olarak kaydedildiğini öğrenince yanıldığıma hükmettim. Modern Rumcası *tukáni* veya *dukáni*. Normalde **tikani* olması lazım ama Yunanca diyalektlerde *y > u* evrimi de oldukça yaygın.

Yunanca halk ağızlarından Türkçeye alıntılarda kalın sesli-lerin ince sesliye, p, t, k gibi ötümsüzlerin de b, d, g gibi ötümlüye dönüşmesi genel kuraldır. Mesela akson > **eksen**, ankina-ıo > **enginar**, avlaki > **evlek**, fanari > **fener**, kalathari > **kelter**, kanavouri > **kenevir**, kapari > **gebere**, karavida > **kerevit**, kodari > **güderi**, kodiki > **kütük**, kontari > **gönder**, kopriá > **gübre**, kovertá > **güverte**, skathi > **iskete** ve saire. Dolayısıyla dukani > **dügen** varsayılmalıdır.

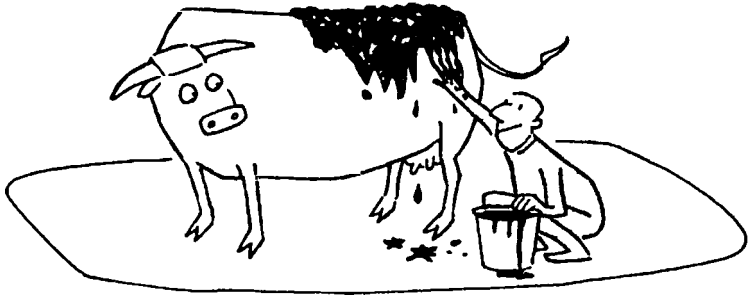
21.12.2008

PASTIRMA

Basmak fiili Türkçede mevcut ve canlıyken bunun türevinin ses değişimine uğraması, bilinen tüm dilbilim yasalarına aykırı düşer. Pasma yok, paskı yok, pasın yok, **pastırma** niye olsun? Üstelik pastırma yapımında bastırma işlemi yer almaz; et çemene bulanır ve askıda kurutulur.

Pastırma sözcüğü 17. yüzyıldaki en erken örneklerde bugünkü anlamda değil, birkaç türlü bulamaç ve özellikle “yulaf bulamacı” anlamında kullanılıyor. Bu durumda Rumca **pasti** (= bulamaç) sözcüğüyle ilişki kurmak kaçınılmaz görünüyor. Acaba pastırma etin değil de çemen adı verilen bulamacın adı mı? Ama o zaman da *-ırma* ekini açıklamaktan aciz kalıyoruz. Rumcada buna benzer hiçbir şey yok.

Amerikancada pastrami diye bir et mamulü var, bizim pastırmaya yakın. Bu kelime Yidişçeden, yani Yahudi Almanca-sından geliyormuş. O da Romence pastramă'dan alınmış. Romence kelime Türkçeden aktarmadır herhalde, besbelli, deyip Romence sözlüklere göz atıyoruz. O da ne? Păstra Romence “tuzlayıp saklama, koruma” demekmiş, Latince'den gelirmiş.

Hadi bakalım, çık işin içinden!

(Bu yazı üzerine pastırmanın etimolojisini, tarihini ve yapım tekniğini açıklayan sayısız mail aldım. Sonunda 11 Ocak 2009'da teslim bayrağını çekmek zorunda kaldım.)

Bastırma'yı kabul ettim, tamam, pes. Bunca senedir inat ediyordum Türkçe olamaz diye (inadım da inattır, ha). Sağolasın *Taraf* okuru, iki şey öğrendim. Bir, Tataristan ve Kırım taraflarında bastırma derlermiş, hatta Rusçaya oradan aynen geçmiş. İki, pastırma yaparken et ağır bir taş altına konurmuş ki suyu aksın, kurusun.

Peki, bunca yıldır şah mat hamlesi zannettiğim b>p meselesi ne olacak? O da basit. Evet bir dilin BİR LEHÇESİNDE basmak fiilinin bazı türevleri b- ile söylenirken bazıları p- olmaz, mümkün değil. Ama başka lehçeden alıntı ihtimalini atlamışım. Atıyorum, mesela Kayseri lehçesinde pastırma ise, bu pekâlâ bir tarihte İstanbul lehçesine alınmış olabilir, ama

aradaki anlam ilişkisinin kararmış olması şartıyla. Yani İstanbullu bu kelimenin aslında bastırmak'tan geldiğini yaygın olarak bilse telaffuzu derhal düzeltir, bastırma der. Demediğine göre onlar da benim kadar cahilmiş, öyle anlaşılıyor.

En azından pazıları.

22.12.2008

VERD-İ CENAN

Arapça verd, Aramice/Süryanice wardō ve Ermenice vard (Batı Ermenicesinde vart) – üçü de gül demek, üçünün de Orta Farsça (Pehleviçe) vard'dan alıntı olduğu anlaşıyor. Bu sonuncusu da Hint-Avrupa anadilinde var sayılan *wrod- 'dan geliyor, ki Latince rosa ve Yunanca rhódos da aynı kökten. Yunanca ve Latince de kelime başındaki /w/ sesinin düşmesi genel kural. Marmaris'in oradaki Rodos adasının adı, evet, Gül adası demek.

Daha çarpıcı olan, modern Farsçadaki evrim. Bunun doğruluğunu sınavacak kadar Farsça fonolojiye hâkîm değilim ama sağlam yerden okudum. Modern Farsçada baştaki w-'nin pek çok örnekte /g/ sesine döndüğü malum. Derler ki -rd- iki-

lisi de birçok örnekte /l/ sesine dönüşmüş. Dolayısıyla ward'ın Yeni Farsçası gul. Zazacada aynı evrim yarım kalmış. Modern Zazaca sözcük vil, daha eski biçimi *vird olmalı.³⁸

Gül malum, Türkçeye Farsçadan gelmiş, iyi tutmuş. Arapça verd daha ender. Maiverd eski romanlarda ve ecza markalarında “gülsuyu” yerine geçer. Bir de kadın adı olan Verdice-nan var. Sultan Abdülmecid'in 24 eşinden birinin adı, pembe dudaklı bir sarışın afet, fotoğrafı mevcut. Verd-i cenân, yani Gönülümün Gülü. Ah!

Midyat yakınındaki Ayn Wardô köyünün adını Gülgöze diye değiştirmişler, ki doğru çeviri. Maazallah Ayverdi de yapabilirlerdi.

Ya da Çamhbel.

23.12.2008

38 University of California, Berkeley'de Avesta ve Eski Farsça eğitimi gören Vahdet Avcı, Zazaca hakkındaki kısıtlı bilgime esaslı bir boyut eklemiştir:

Evet, eski biçimin *vird olması gerekir. Ama “vil” Zazaca'nın içinde evrimleşmemiştir. Aksine bu sözcük başka bir Irani dilden Zazacaya geçmiştir. Hangi dilden geldiğini tam olarak bilmiyoruz. Sadece tahmin yürütebiliyoruz.

Nedeni şöyle: Modern Zazaca, Proto-Irani -rz- sesini korurken, -rd- sesini /rr/ sesine dönüştürür. -rz- ve -rd- sesleri Kürtçe ve Farsçada dediginiz gibi /l/ sesine döner. Örnekler:

-rz-

Zazaca: *berz* “yüksek” (Avesta: *brzant-*); Farsça: *boland*; Kürtçe: *bilind*.

Zazaca: *serpez* “dalak” (Avesta: *sperezan*); Farsça: *seporz* (başka bir Irani dilden Farsçaya geçmiştir.); Kürtçe: *sipil*

-rd-

Zazaca: *serr* “yıl” (Avesta: *sered*); Farsça: *sal*; Kürtçe: *sal*

Zazaca: *zerr* “kalp” (Avesta: *zerd-*); Farsça: *dil*; Kürtçe: *dil*

Bu örnekler çoğaltılabilir. Gördüğünüz gibi Zazaca vil kelimesinin modern versiyonu /virr/ olmalıydı. Vil kelimesi büyük ihtimal Kuzey Irani dillerinden birinden (Gilaki, Talishi, Mazandarani gibi) Zazacaya geçmiştir.

ÖZÜR

Tut ki soykırım olmadı, hayal kuruyorlar, “dedem öldü, nenem cariye oldu, biz dünyada serseri olduk,” diye doksan senedir boşuna dövünüyorlar. İnsan olan bundan üzülmeyi? “Gel birader, var mı senin için yapabileceğim bir şey, anlat, açılırsın, çay ısmarhyayım,” demez mi? Psikologuyla, romancısıyla, tarihçisiyle seferber olmaz mı, nasıl bu adamlar böyle tuhaf bir travmaya tutulmuşlar diye?

Tut ki yüz binler ölmedi, yüz tane gariban köylü katledildi, onun da suçlusu zaten Çemişgezek kaymakamıydı. İnsanlıktan asgari nasibini almış biri gene üzülmeyi? Zulme lanet etmez mi? Faraza konunun abartıldığını düşünse bile, haksızlığa uğrayan tarafın sırtını pırpırlayıp, “birader, hakikaten üzüldüm, ayıp etmiş bizimkiler, affet,” demez mi?

Benim tanıdığım Anadolu insanı der. Kaç bin senelik medeniyet var arkada, nihayet, Cumhuriyet çığırkanları avazları çıktığı kadar bağırıp bastırmaya çalışsalar da.

Baskın Hocagillerin metnini doğru okuyun, bakın. Katliamdan vesaireden dolayı özür dilememişler, dileselerdi gülünç olurdu zaten. “Duyarsız kalınmasından” ve “inkâr edilmesinden” ötürü çok mahcubum, o yüzden özür diliyorum, demişler. Dünkü olaydan değil, bugünkünden söz etmişler. Görgüsüzlüğe ve vicdansızlığa isyan etmişler. Kibar insanlar oldukları için, “o hayvanlarla aynı memleketin insanı olmaktan utanıyorum,” dememişler.

Canan Hanım kastedileni anlamış herhalde, üzerine alınmış.³⁹

Özür Arapça. Aslı ayın ve noktalı dal ile *‘udhr*. Mazeret (*ma‘dharat*) ile aynı kökten, esasen onunla eşanlamlı bir mazardır. Özünde “hocam elektrikler kesikti, ninem de hastaneye yattı, o yüzden çalışmadım,” aksiyonu söz konusu. Yahut “zaten isyan etmişlerdi, hem kesmesek millet olmazdık ki, üstelik çok kesmedik, az kestik.” Türkçede anlam ayrılmış.

Ayrılmış mı gerçekten, ondan da emin değilim. Özür dilerken bir yandan da mıy mıy mıy mazeret söylemeyen kaç kişiye rastladınız son zamanlarda?

24.12.2008

39 Baskın Oran, Ahmet Insel, Cengiz Aktar ve Ali Bayramoğlu'nun o günlerde çok fırtınalar koparan özür metni şöyleydi:

1915'te Osmanlı Ermenilerinin maruz kaldığı 'büyük felaket'e duyarsız kalınmasını, bunun inkâr edilmesini vicdanım kabul etmiyor. Bu adaletsizliği reddediyor, kendi payıma Ermeni kardeşlerimin duygu ve acılarını paylaşıyor, onlardan özür diliyorum.

CHP İzmir milletvekili olan Canan Arıntman'a göre soyca Türk olan birinin özür dilemesi mümkün değildi, bildiriye yadığamadığını söyleyen Cumhurbaşkanı Abdullah Gül de besbelli Ermeni kökenliydi:

Bir millete hakaret ve iftira etmek düşünce özgürlüğü olamaz. Ermenilerin soykırım suçu işlediğimize dair savını haklı bulanlara, destekleyenlere, hoş görenlere, 'Sen Ermeni misin?' diye sorarlar. Cumhurbaşkanı da olsa sorarlar!"

YELDA

Farsça *şeb-i yeldâ* “en uzun gece”, 25 Aralık gecesine verilen ad. Şairin dediği gibi, *Şebi yeldâyı gammrâ seherî peydâ nîst*, “derdimin uzun gecesine bir seher görünmüyor”.

Neymiş acaba diye bakınca hayret edecek şeyler öğreniyorsun. Meğer 25 Aralık eski İran tanrılarından Mithra = Mihr’in, yani Güneş’in doğum günüymüş. O zamanki hesaba göre yılın en uzun gecesini olduğundan, iyimser bir bakış açısıyla, günün uzamaya başladığı, dolayısıyla güneşin yeryüzüne döndüğü gece diye yorumlamışlar. Hani Nazlı Ilıcak bir seferinde “gecenin en karanlık saati şafağın başladığı andır,” gibi bir şey söylemiş, o yüzden hapse girmişti, aynı hesap.

Yeldâ üstelik Farsça değil Aramiceymiş, yani Ortadoğu’da İslam öncesi dönemin egemen dilinden. Arapçayla akraba bir

Sami dili olan Aramicede YLD kökü Arapça WLD kökünün eşdeğeri; her ikisi de “doğmak” anlamını taşıyor. Arapçada bu kökten **valide** var (“doğuran kadın”, anne), **veled** var (çocuk), onun çoğulu olan **evlâd** var (çocuklar), **mevlid** var (“doğum”, özellikle Hz. Muhammed’in doğumuna dair ünlü şiir), **mîlad** var (o da “doğum” ama özellikle İsa’nın doğumu). Aramice **yeldâ** da, bak şu işe, milat demekmiş. Biraz lügat bilen için söyleyeyim, Arapça **veldet** yahut **vilâdet** sözcüğünün bire bir karşılığı.

Hristiyan dininde 25 Aralık’ın İsa’nın doğum günü sayılması hayli geç devirde, sanıyorum 4. yüzyılda çıkmış bir icattır. Göz göre göre Mithra dininin kutsal gününü alıp Hristiyanlığa mal etmişler! Hemen belirtelim ki Ermenilerle Süryaniler bu icadı kabul etmezler, İsa’nın Ürdün nehrinde vaftiz edildiği gün olan 6 Ocak’ı İsa’nın manevi anlamda doğum günü kabul ederler, Noel’i de o tarihte kutlarlar.⁴⁰

25.12.2008

40 Süryanilerin Yaldô adını verdikleri Noeli Ermenilerle beraber 6 Ocak’ta değil, Rumlar ve Avrupalılarla beraber 25 Aralık’ta kutladığı anlaşıldı. Bilmiyordum.

PARS

Eski Yunanca **párdos**, kedigillerden meşhur yırtıcı hayvanın adı. Aslana daha çok benzeyen çeşidine aslan-pars anlamında **leo-párdos** demişler. Antik Yunan yazarlarına göre **párdos** Farsçadan alınma bir kelimeymiş, öyle diyorlar.

Elimizdeki Eski ve Orta Farsça kaynaklar kısıtlı olduğundan Farsça kelimenin eski halini yazılı metinlerde bulamıyoruz. Yeni Farsça, yani İslamiyet sonrası Farsçada kullanılan kelime **pârs**, ki olasılıkla ***pârd-s** biçiminden evrilmiş. Aynı hayvanın bir eski Doğu İran dili olan Soğdca biçimi **prd-anka**, İran dilleriyle akraba bir dil olan Sanskritçe, yani Eski Hintçe hali ise **prdâku**. Özetlersek, en eski İran ve Hint dillerindeki biçim ***pard-** olacak; pars ise çok sonradan, 10. yüzyıl dolayında evrilmiş bir form.

Öte yandan bakıyoruz, Eski Türkçe metinlerde bir vahşi hayvan adı olan *bars* geçiyor. Göktürk kitabelerinde, yani 8. yüzyılda, Bars Beğ adlı biri var. Attila'nın amcalarından birinin adı da muhtemelen Aybars, 5. yüzyılda yaşamış. Hatta, en eski devirden beri Türkçede varolan arslan sözcüğü bir ihtimal **bars-lan* > **wars-lan* biçiminden evrilmiş. Çünkü lan hayvan demek.⁴¹

Şimdi hangisi özgün, bars mı, pars mı? Farsça sözcüğün aslının **pard-* olduğu düşünülürse Türkçeden Farsçaya alıntı zor görünüyor. Belki ortak bir eski Asya kaynağı varsayacağız ya da kestirmeden “bilmiyoruz,” diyeceğiz.

26.12.2008

41 Bkz. kaplan, sırtlan, yılan. Ancak **lan* sözcüğü bağımsız olarak hiçbir yerde kaydedilmemiş, ek olarak işlevi ve yapısı da son derece muğlaktır.

OKUMAK

Türkçe **okumak** eylemi esasen “çağırarak, yüksek sesle seslenmek” demek. Meydan okumak, şiir okumak, lanet okumak, künyesini okumak deyimlerinde bu özgün anlam korunmuş. Şiir okuyor derken kitaptan yahut prompter’den baktığını kastetmiyoruz. Meydan okumak deyimini de 17. yüzyıl sözlüklerinde **meydane okumak** diye geçiyor. Yani meydana çağırarak.

Düşünürseniz yazı yazmak ve yazı okumak işlemleri dilin evriminde çoooooook geç bir dönemde ortaya çıkmış. Dolayısıyla bunları ifade eden sözcüklerin derivatif, muhtemelen mecazi anlam taşıması kaçınılmaz bir şey. Daha önce başka bir anlamı olan fiil, yeni işleme uydurulmuş. İngilizce **read**’in esas an-

lamı “tahmin etmek, çözmek”; Almancada halen aynı anlamda kullanılan **raten** ile aynı sözcük.

Arapça kara’a okumak. Kıra’at ve Kur’an oradan geliyor. Arap dilinde bu fiilin başka bir anlam veya nüansına rastlanmıyor. Ama Arapça ile yakın akraba bir dil olan Aramiceye bakınca, kara’a: 1) çağırmak, seslenmek, 2) okumak, anlamlarını buluyoruz. Bu da normal, çünkü Aramice Arapçadan yaklaşık bin altı yüz yıl önce yazıya geçmiş, Araplar yazıp okuma işlerini Arami kuzenlerinden öğrenmişler. Kelimeyi de muhtemelen onlardan almışlar.

27.12.2008

PİDE

Doğu Akdeniz kültürlerine özgü yassı ekmek. En önemli özelliği, kap gerektirmeden sac üzerinde pişirilmesi. Pita biçimi MS 2. yüzyılda hemen hemen eşzamanlı olarak hem Yunancada, hem bugünkü adı Irak olan ülkede Arami dilinde kalemeye alınan Yahudi dini kitaplarında karşımıza çıkıyor. Etkileşim yönü belli değil, yani Yunanlılar Ortadoğu'dan almış olabilir ama tersi de mümkün. Bizans Rumcasında yaygın bir sözcük. Türkçeye Rumcadan alındığı kesin. (Türkçeye Rumcadan alınan kelimelerde çoğu zaman kalın sesli inceye, sert sessiz yumuşağa dönüşür. Bunu daha önce de yazmıştım. Dolayısıyla: pita > pide).

İtalyancası standart dilde, pita. Ama bazı Güney lehçelerinde i'ye bitişen t'yi çatlatarak /ts/ diye telaffuz ediyorlar. Yazılı-

şı pizza, söylenişi /pitsa/. Esasen hamurun adı, üstündeki malzeme eşantiyon. Aynen bizim Karadeniz pidesindeki gibi.

İtalyancadan bize direkt alınsaydı Türkçesi *piça yahut *piçe olurdu. Çünkü Türkçede varolmayan /ts/ sesi daima /ç/ ile karşılanır.⁴² İtalyancadan değil Amerikancadan dolayı olarak alındığı için zonguldağın z'siyle telaffuz ediliyor.

Pogaça da İtalyanca. Onu *Elifin Öküzü*'nde anlatmıştım, yeni baskısı çıktı, alın da okuyun bari.

28.12.2008

42 Erdal Gilgil yaptığım genellemeyi sorgulamış, piazza'nın bizde piyaça değil de piyasa olmasını örnek vererek "daima" yerine "genellikle" ifadesinin daha doğru olacağını belirtmiş. Buna hazırlıklıydım:

Piyasa bize standart İtalyancadan değil, 18. yüzyıla dek ayrı bir dil olarak değerlendirilen Venedikçeden gelmiş. İt piazza = Ven piása. Venedik'te yerliler hâlâ "Piasa di San Marco" derler.

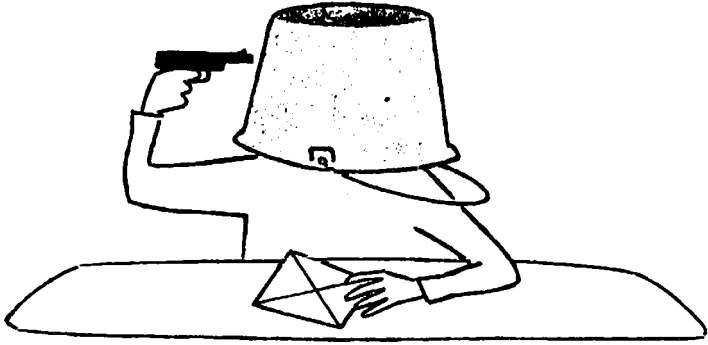
Aynı şekilde İt milione = Ven milliön, İt padrone = Ven patrön vb. Türkçedeki İtalyanca alıntılardan denizcilikle ve yemekle ilgili olanları genellikle standart İtalyancadan, ancak ticaretle ilgili olanları Venedikçeden alınmış.

NAYLON

Naylonu DuPont firması bünyesinde Wallace Carothers adlı bir Amerikalı kimyager 28 Şubat 1935'te icat etmiş. Sonra kendi de pişman olmuş herhalde ki bundan üç dört sene sonra intihar etmiş. Nesnenin doğumu bu kadar net belgeli olduğu halde adın kökeni belli değil. Bir rivayete göre New York ve Londra'da iki ayrı elbise için çalıştığı için, şehir adlarının kısaltmasından NY-Lon seçilmiş.⁴³

Bizde sözcüğe 1950'lerin başından itibaren rastlanıyor. 1960 tarihli *Hayat* dergilerinde hâlâ gayet sık, klas bir ürün kabul ediliyor. Nylon fatura'ya kadar düşmesi daha sonraki devirlerin eseri. Bu tabiri ben 1988'de duyduğumu hatırlıyorum, ilk çıkışı da bundan bilemedin bir-iki yıl önce olsa gerek. Sanıyorum burada “değersiz, taklit malzeme” anlamında kullanılmış.

Teflon, orlon ve likra da DuPont firmasının çağdaş yaşama musallat ettiği yeniliklerden. Teflon bir kimya terimi olan tetrafluoretilen'in kısaltması. 1944'te devreye girmiş. Lycra'nın lansman tarihi ise 1962.

29.12.2008

43 Yaygın bir rivayete göre de “Now You Lost Old Nippon” (yendik seni ey Japonya) cümlesinin akrostişi imiş. Ciddi kaynakların hiçbiri bu görüşe itibar etmiyor. Hem 1935'te Amerikalıların teknolojide Japonlarla başa çıkmak gibi bir derdi yoktu ki?

İnternette ulaşabildiğim inanılır gibi duran bir hikâyeye göre orijinal isim “kaçmaz” anlamında *no-run* imiş:

According to *Context*, a Du Pont company publication (vol. 7, no. 2, 1978), when the material was first developed, it was called ‘polyhexamethyleneadipamide’. Realizing the stuff needed a catchier name than that, the company thought of ‘duprooh’, an acronym for ‘Du Pont pulls rabbit out of hat’, but instead settled on ‘no-run’ until it was pointed out that stockings made of the material were not really run-proof. So the spelling of the word was reversed to ‘nuron’, which was modified to ‘nilon’ to make it sound less like a nerve tonic. Then, to prevent a pronunciation like ‘nillon’, the company changed ‘i’ to ‘y’, producing ‘nylon’. Thus beneath that apparently quite arbitrary word lurks the English expression ‘no-run’.

EFLATUN

Öz adı **Platôn** olan filozofun Türkçesi neden Eflatun olmuş?

Cevap basit. Bir: Arapçada /p/ sesi yok. Yabancı dillerden alınan /p/ Arapçada daima /f/ oluyor.⁴⁴ İki: Arapçada /o/ sesi de yok. Bu da daima /u/ya dönüşüyor. Üç: Arapçada kelime başında çift sessizi telaffuz etmek imkânsız. Türkçe **ispor** veya **siteyşin** gibi, ya başına ya arasına mutlaka bir sesli katıyorlar. Dolayısıyla filozofun Arapça adı **Felâtûn** veya **Eflâtûn**. Türkçeye Arapçadan aktarılmış, ikinci şekli daha çok tutmuş.

Platôn adının anlamı “düz yerden gelen” yahut “ovalı”. Bir rivayete göre de kafasının şeklinden ötürü “enli”. Karşıt ekolü kuran filozof **Aristotelês**’in adı “en meziyetli” ya da “en yetkin” gibi bir şey. Biraz Osmanlıca parlayanlar için: Ayn-ül Belaga.

Geometriyi icat eden Öklit yani Eukleides “iyi namlı”. Cihan fatihi meşhur Aleksandros da “er savan”. Aleksô “savmak, savunmak”, *anêr* “er, erkek”, dolayısıyla asker, *ândros* bunun -i hali.

Aleksandros’tan yoğurtlu kebaba giden yolu da anımsayalım. Adamcağızın Arapça adı olan Aliksender metateze uğramış, yani dilin dolaşp yalnız’ın yanılız olması gibi, s-k yer değiştirmiş, *Aliskender* olmuş. Bunun başındaki heceyi de Arapça harf-i tarif kabul edip al-İskender diye yorumlamışlar. Bursalı kebağcı İskender Efendi’nin adı oradan geliyor.

30.12.2008

44 Erdal Gilgil fonolojik genellememe yine itiraz etmiş:

Bugünkü yazınızda “Yabancı dillerden alınan /p/ Arapçada daima /f/ oluyor,” demissiniz, ancak burada da istisnalar var bence. Mesela Ptolemaios Batlamyus olmuş, Neapolis Nablus, Tripolis de Trablus. Yani /p/den /b/ye dönüşümler de var.

Hak verdim:

Evet, hatta sanırım modern popüler Arapçada $p > b$ genel kural: *bâşâ* (paşa), *bûlis* (polis), *Bâris* vb.

Buna karşılık Aramice-İbranice-Fenikece-Akadca /p/ = Arapça /f/ kuralı, sanıyorum, evrensel, istisna bulamadım. Hatta Arami/İbrani ve Süryani alfabelerindeki pe harfi Arapça fe’nin şekil olarak eşdeğeridir.

Klasik Yunancadan alıntıların büyük çoğunluğunda da $p > f$ görülüyor. ACABA bunlar Aramice üzerinden alıntılar mıdır diye kuşkuyla düştüm şimdi, ama elimin altında cevap verebilecek literatür yok maalesef.

SMOKİN

Fransızların le **smoking** dediği ceketin İngilizcesi İngiltere’de **dinner jacket**, Amerika’da **tuxedo**. İngiltere’de 19. yüzyılda moda olan **smoking jacket** diye bir şey var, ayrı bir şey: tütün içerken koku sinmesin diye giyilen, çoğu zaman renkli kadifeden bir üst giysi. Fransızlar bunun adını almışlar, ama yine İngiltere’de 1886 civarında piyasaya çıkan başka bir giysi modeli olan **dinner jacket** için kullanmışlar. Zannederim bu kıyafetin “İngilizliğini” vurgulayan, biraz gayriciddi bir adlandırma. Bizdeki kullanım da Fransızcadan gelme. Avrupa’da ilk duyulduktan beş yıl sonra *Servet-i Fünun* dergisi sahibi Ahmet İhsan Bey bir “smoking” edinmiş. Ahmet Rasim’in 1897 yılına ait bir makalesinde de geçiyor. Yani Avrupa modaları Abdül-

hamit Han devrinde de aşağı yukarı bugünkü r tarla İstanbul'a geliyormuş.

Smokinin popüler olmasının nedeni, bak burası sürpriz, resmiliği değil gayriresmiliği. Frenk usulü suarelerde esas giysi, Fransızların frac dediği dress coat, beyaz kravatla giyilen, kuyruklu, son derece ayrıntılı protokole tabi resmi tören kıyafeti. Smokin buna alternatif olarak  ıkmuş, siyah kravatla da giyilebilen, daha teşrifatsız bir model. İngiliz tarzı "rahatlığı" temsil ettiği d ş n lm ş. "Aristokrat olamadın, bari edebinle burjuva ol" gibi bir şeysi var.

Bizde hayatında birkaç defa smokin giymiş, Selahattin Duman dahil, nereden baksan beş on bin kişi vardır. Ama konser piyanistleriyle büyükelçiler dışında, **frak** giymiş olana ben rastlamadım.

31.12.2008

Radikal'in dış basın çevirmenleri yetmiyormuş gibi şimdi de başımıza bu çıktı! Sekiz sütuna manşet, *TRT şeş bi xwêr be*. Ben ki on kelime Kürtçe bilmem, ben bile bakar bakmaz hatayı görebiliyorum. *Xêr* bildiğimiz “hayırlara vesile olsun”daki hayır. *Xwêr* diye bir şey yok. Tamam, anladık, 72 punto manşete x ve w harflerini yan yana çıkarmak keyifli, savcılar çatlasın ama hiç mi Kürtçe bilen redaktörleri yok?

Arapça *xayr*, 1. iki şeyden yeğ olan anlamında sıfat (örnek, *as-salatu xayrun min an-nawm*), 2. iyilik, yeğlik anlamında isim. Şarkta üç gün geçirmiş ya da bir Kürt'le üç saat teşrik-i mesai etmiş olan herkes bilir, o taraflarda bu sözcük *xêr* şeklinde telaffuz edilir, uzun ve yayvan ê ile. Demek ki neymiş?

Kürtçede diftonglar (/ay/ gibi çiftsesliler yani) uzun sesliye dönüşürmüş, dünyanın birçok dilinde olduğu gibi.

Xw sesi apayrı bir olay, teknik adı “dudaksıllaştırılmış art damak sürtünücüsü”, yemin ederim öyle, labialized velar fri-cative yani. Boğazdan xırıltı sesi çıkardıktan sonra bir de dudaklarını büzüyorsun. Bellibaşlı dillerden sadece Farsça, Kürtçe gibi bazı İrani dillerde varolan bir hadise. Farsça **xwâca** (hoca), **xwuş** (hoş), **xwârdâd** (hovarda), **xwurda** (hurda), **xwanda** (hande), **xayrxwâh** (hayırhah) kelimelerinde bu ses var. Kürtçesi de ancak Öz Kürtçe olan kelimelerde olabilir, **xwedê** (tanrı), **xweş** (hoş), **xwin** (kan), **xwastin** (istemek) gibi. Arapçadan alınma bir kelime mümkün değil.

Farsça ve Kürtçe gibi Hint-Avrupa kökenli bir dil olan Latince de bu sesin eşdeğeri, sadece Öz Latince kelimelerde karşımıza çıkan qu-: *quantum*, *qualitas*, *quæstio*, *aqua*, *æqualis* gibi. Öz-Hint-Avrupa diline has bir ses İran dillerine öyle, Latin diline böyle evrilmiş.

01.01.2009

OCAK

İslami gelenekte kameri, yani hakiki aylar kullanılıyor, Zilkade, Rebiülevvel, Recep vs. Ama tarım toplumunda sırf bunlarla iş yapamazsın. Yoksa tohum ekimiydi, hasattı, cemreydi, kocakarı fırtınasıydı gibi mevsime bağlı olayları hesaplayamazsın. Daha kötüsü, vergi gününün her sene 11 gün geri kayar. Bu yüzden Suriye ve Anadolu gibi tarım ağırlıklı İslam ülkeleri İslam takviminin yanı sıra öteden beri Ortadoğu'nun kadim Arami uygarlığından devraldıkları güneş takvimini de kullanmışlar. (Irak ve İran'da da eski İran aylarını kullanmışlar.)

Bildiğimiz şemsi ayların adları Arami dilinden geliyor. Sekizi -Şubat, Nisan, Temmuz, Eylül, birinci ve ikinci Teşrin, birinci ve ikinci Kânun- ta eski Babil ve Asur kültürlerine ge-

ri giden adlar. Üçü -Mart, Mayıs ve Ağustos- Ortadoğu'da 700 yıl süren Roma egemenliği döneminde Latince'den ödünç alınmış. Haziran ise muamma, sonradan çıkmış, kökeni belirsiz bir ad.

Eskiden (eskiden dediğim çok değil, 1940'lara dek) hayatımızda Teşrin'lerle Kânun'lar da vardı. "Evvel" ve "sani" veya "ilk" ve "ikinci" olmak üzere ikiyeşer taneydiler. Yıl İkinci Kânun'la başlar, Birinci Kânun'la biter, kafa karıştırırdı. Bunlar 10 Ocak 1945'te çıkarılan bir kanunla kaldırıldı. Yerlerine Ekim, Kasım, Aralık ve Ocak adları bulundu.

Ekim belli. Kasım, Hıdrellez gününden tam altı ay sonrasına gelen ve eski konseptte kış yarıyılı'nın ilk günü kabul edilen ruz-ı Kasım'dan ("bölen günü") esinlenmiş. Aralık, iki bayram arasına gelen zi'lkade ayma halk arasında verilen admış. O sene öyle denk geldiğinden onu kullanmışlar. Ocak ise Kânun sözcüğünün serbest çevirisi. Aramice *kânûn* "mangal" ya da közlük demek – kanun değil, ince ke ile. Arapçada da aynı sözcük var "soba" anlamında. Ki düşünürsen, Suriye gibi yarı sıcak iklimlerde Aralık ve Ocak aylarında soba yakılır.⁴⁵

02.01.2009

45 Bu yazıdan iki gün sonra, 4 Ocak 2009'da, *Sabah*'ta Engin Ardiç şu yazıyı yazmış. Tesadüfün bu kadarı olmaz artık deyip hayret mi edelim, nazire sanatının 21. yüzyıla özgü hali mi diyelim, konusu tükenen köşeyazarı yılana değil Sevan'a sarılır mı diyelim, karar veremedim.

Eskiden, içinde bulunduğumuz aya "kânun-u sani" denirdi. (K sesini ince okuyunuz ve "kanun" ile karıştırmayınız.) Ekim, kasım, aralık ve ocak ayları yoktu eskiden. "Teşrin-i evvel, teşrin-i sani, kânun-u evvel, kânunu sani" vardı.

Hem de ne zamana kadar, bilir misiniz? Hadi tahmin edin bakalım.

Acaba Atatürk'ün "dil devrimini" yaptığı 1932 yılında mı değiştirilmiş bunlar? Yok yok, hilafetin kaldırıldığı sıra falan olmalı. Belki de Medeni Kanun'un çıkışı sırasındadır. Yok yahu, şapka devrimiyle birlikte olmasın? Bilemediniz... Taaa 15 Ocak 1945 tarihine kadar! Atatürk'ün ölü-

münden altı yıl iki ay sonraya kadar! (...) Dünya savaşının son zamanlarında Behçet Kemal Çağlar öneyak oldu (hani şu 1960 yılının mayıs ayında darbe çıkırtkanlığını "Atatürk'üm yetiiiiş" diye yapan şair) ve dört ayın adı değıştirildi.

Savaş yıllarında bu ayların isimlerini "modernize" etmek için bazı çabalar gösterilmiş, "Türkçeleştirmeye" çalışılarak "birinci teşrin, ikinci kânun" falan denilmişti... "İlk teşrin, ilk kânun" diyenler de vardı. "İlkteşrin" şeklinde bitişik yazıldığı da oluyordu.

1945 başında "radikal" bir değışikliğe gidildi. (...) Tarım ürünleri ekildiği varsayılarak "ekim", mis gibi Arapça kökenli "kasım" bulundu... (Ekim ayında kimin ne ektiğini, kasım ayında kimin neyi kasıdığını hep merak ederdim, meğerse arslan Öztürkçeciler "taksim eden, bölen" anlamına gelen bir Arapça kelime kullanmışlar! Çelebi, böyle olur bizde devrim dediğin...)

Evlerde ocakların yandığı soğuk kış ayına da "ocak" denildi.

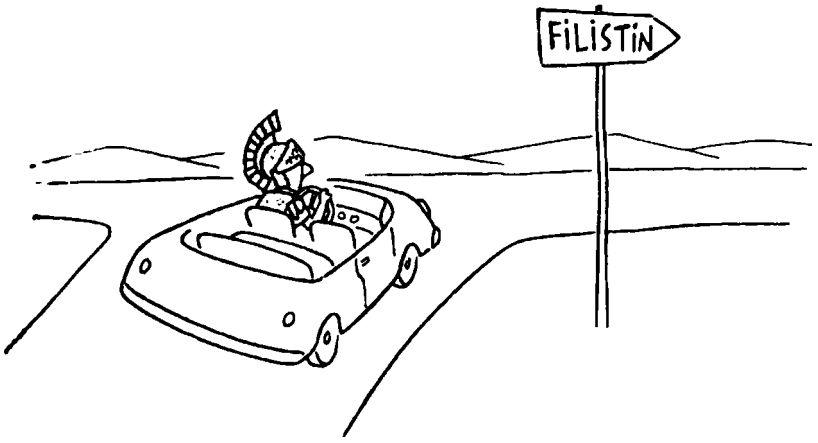
Peki ya "aralık"? Onun hiçbir anlamı yoktu! Başka bir isim bulamadıkları için "arada" kalan eski birinci kânuna da "aralık" deyip çıktılar! Çelebi, böyle olurdu Milli Şef döneminde devrim dediğin...

FİLİSTİN

En eski zamanlara gidersek, Filistin bugünkü kadar geniş bir alan değil, şimdiki Gazze şeridi ile onun hemen devamındaki Aşdod ve Aşkelon kentlerini içeren daracık sahil bandının adı. Geç Bronz Çağı'nda buraya muhtemelen denizden gelen ve yerli Sami dillerine benzemez bir dil konuşan bir kavim yerleşmiş. İç kesimde oturan İbrahim oğullarıyla durmadan çatışmışlar. Tevrat bunlara **Peliştî** adını verir, İbranice çoğulu **Peliştîm**. İlk sesli şewa, yani Türkçe ı'ya yakın, kısa bir ses.

Bu marjinal kavmin adını Romalılar meşhur etmiş. Milattan sonraki 100-150 yılda Roma İmparatorluğu, eski adı **Iudaea** (Yahudiye) olan ülkede durmadan isyan çıkartıp teröristlik eden Yahudilerden yaka silkmiş, 132 yılındaki son is-

yandan sonra hepsini memleketten sürüp, ta Lübnan sınırına ve Ürdün'e kadar olan vilayetin adını da **Palestina** yapmışlar. Maksat belli ki Yahudileri ve Yahudiliği anıştıran her şeyi haritadan silmek. Yahudistan'ın başkenti olan **Ierusalem** kentinin adı bile zamanın imparatoru onuruna **Aelia Capitolina** diye değiştirilmiş, tıpkı bin yıllık Eğin'in Kemaliye edilmesi gibi.

7. yüzyıldaki Arap işgaline dek Bizans-Roma vilayetinin adı **Palestina** kalmış. **Falestîn** veya **Filistîn** bunun Arapçası. Arapçada /p/ sesi yok, malum, her zaman /f/ olur.

İslam ve Osmanlı asırlarında bu isim büyük ölçüde unutulmuş ya da tarihi bir ad olarak tek tük anımsanmış. Osmanlı devrinde bugünkü İsrail'in kuzeyi Şam veya Beyrut vilayetinin bir parçası. Güneyi ise Kudüs sancağı, gayriresmi kullanımda çoğu zaman **Yahudiyye** olarak anılmış. Ahım şahım Yahudi nüfusu olduğundan değil, memleketin eski adı bu olduğundan.

1918'de ülke İngiliz işgaline girince ortaya gene isim sorunu çıktı. Avrupalıların öteden beri bildiği adıyla **Judaea** dese-

ler olmaz, Araplar kızar. Yahudilerin istediği Eretz İsrail hiç olmaz. Nötr olsun diye bir süre Jordan adı üstünde durduktan sonra, eski Roma vilayetinin adını canlandırmaya karar verdiler. Ülkenin adı bir kez daha Palestine oldu. İngilizlerin yarattığı bu ülkede oturan Araplara da Palestine/Filistin Arapları dendi.⁴⁶

03.01.2009

46 İsrail'in Gazze şeridinde yerleşik Hamas idaresine karşı askeri operasyon düzenlediği günlerde yazdığım bu yazı şüphesiz siyasi bir yazıydı. *Taraf* gazetesini dahil tüm basının coşkulu bir tekselelikle İsrail'e, Yahudilere ve Yahudiliğe hakaret yağdırdığı bir ortamda, tarihin hiçbir zaman ve hiçbir yerde siyah ve beyazdan ibaret olmadığını hatırlatmayı görev saydım.

Titiz okurlarımdan Denis Ojalvo yazmış:

Belirttiğiniz gibi, kelimenin aslı İbranice *Peliştim*, daha doğrusu *Pliştim*'den (çoğul) geliyor.

İbranicede fiilin geçmiş zaman 3. şahsı kelimenin kökünü verir. Bu durumda bu kelimenin kökü PLŞ dir. Ve *Palaş* olarak okunur. Fiilin infinitif (mastar) hali *lifloş*'tur. Lifloş fiili "istila etmek, sızmak" anlamlarına geliyor. Nitekim, tarih sahnesinden 2000 küsur yıl önce silinmiş olan bu halkın Ege Denizi'nden gelip kıyı şeridine yerleştiği kayıtlara geçmiş.

YELKOVAN

Türkçe **yelkemek** (yelpirmek, yel yeperek eteklerini uçurarak hızlı gitmek) 18. yüzyıla kadar gayet sık kullanılan popüler bir fiil, sonra nedense tedavülden düşmüş. **Yelkeğen** “hızlı giden, aceleci” demek. Mekanik saatlerde 17. yüzyıldan önce bir tek gösterge (sivri ucunun şeklinden dolayı **akrep**) bulunurken, 17. yüzyılda İsviçreli ustalar ikinci göstergeyi eklemişler. Bunun Türkçe popüler adı önceleri **yelkeğen**, sonra **yelkoğan** olarak geçiyor.

Türkçeden başka dillerin birçoğunda böyle bir kelime yok. İngilizce saatin göstergeleri *hour-hand* ve *minute-hand* (saat eli, dakika eli), Fransızcalar *grande* ve *petite aiguille* (büyük iğne, küçük iğne). Cuk oturmayan laflar, Türk Dil Kurumu pa-

tentli kuru, ruhsuz .“sözcük”lere benziyorlar. Oysa akreple yelkovan, ne kadar lezzetli kelimeler!

Var her dilin kendine göre zenginlikleri.

Mahluk adı olan **akrep** Arapça. Daha doğrusu tüm Sami dillerinde varolan bir kelime. İbranicesi *‘aqrāb*, Habeşçesi *‘aq-rab*, eski Babil ve Asur medeniyetlerinin dili olan Akkadçası *aqrabu* imiş. Yunancadan Batı dillerine geçen *skórpios* veya *skórpion* bunlarla bir şekilde alakalı olabilir mi acaba? Epey araştırdım ama doyurucu bir cevap bulamadım.

04.01.2009

Çin ülkesinin Çince adı Zhōngguó, milletin adı Hàn. Çin sözcüğüne öyle ya da böyle benzeyen bir kelime Çince yok. Nereden çıkmış peki?

Sözcüğe en erken Milat'tan sonraki ilk yıllarda, eski bir Ortaasya dili olan Soğdca'da rastlanıyor. Soğdlar bugün Özbekistan ve Kuzey Afganistan olan ülkede yaşamışlar, "İpek Yolu" adı verilen rota üzerinde Çin'le Batı Asya arasındaki ticareti elde tutmuşlar. Çin adını nereden buldukları tam kesin değil, ama MÖ 3. yüzyılda ilk kez Çin ülkesinde birleşik bir imparatorluk kuran Qin 秦 (telaffuzu /tsin/)⁴⁷ hanedanının adından almış olmaları güçlü olasılık. Hem Soğdların hem Çinlilerin komşusu olan Türklerin bu devirde Çin'e verdikleri ad Tabgaç

veya Tavğaç. “Çin” sözcüğü Türkçede çok çok sonraları, Soğdca dan veya Farsçadan bir alıntı olarak beliriyor. O da ancak Çin’le hiçbir direkt ilgisi kalmamış Batı Türklerinin benimse-diği tabir.

Hint dillerinde de **Çîna** kelimesi var. Hindistan’a yine Mi-lat’tan hemen sonraki yüzyılda bugünkü Afganistan ve Orta-asya üzerinden gidip gelen Budist din adamları aracılığıyla varmış görünüyor, yani bunun da Soğdlardan alınmış olması en güçlü olasılık. Batılılar kelimeyi Hintlilerden öğrenmiş. 1490 yılı dolayında Hint Okyanusu’na dadanan Portekizli ge-miciler “Çin” kavramını Avrupa’ya taşımış. İngilizce yazı di-linde **China** sözcüğü ilk 1555 yılında geçiyor.

Çin koca memleket ama baksanıza, adı bile ithal. Açıba Çin’in vatanmilletçi tayfası “Çin değil Zhōngguó denilsin,” di-ye kampanya açmayı düşünüyor mu, bizim Turkey karşıtları gibi?

05.01.2009

47 Yanlış! Bu karakterin telaffuzu aynen / çin / olmalı. Çince bilen okurlar ha-tırlatular.

HOŞBEŞ

I

Nişanyan'ın sözlüğü yanlış yazmış, hoşbeş etmek deyiminin kökünde “hoş geldin beş geldin” gibi manasız bir tekerleme yok, zaten olamaz. Deyime en erken İbrahim Alaettin'in 1930 tarihli *Yeni Türk Lûgati*'nde rastladım. Bu demek değil ki daha önce böyle bir söz yok; belki var ama avam bulunduğundan ya da başka bir şeyin halk ağzındaki bozulması olarak kabul edildiğinden sözlüklerde yer verilmemiş. Buna karşılık, Farsça **hoş bâş** ve **hoş bâşed**, yani “güzel ola, hoş ola” deyimi en eski dönemlerden beri Osmanlıca metinlerde geçiyor. Tıpkı **hoş âmed** (hoş gele) gibi kalıplaşmış bir kibarlık sözü. Hoşbeş etmek bundan türemiş olmalı.

Kürt bir okurum yazmış. Türk kültürünün bazı özelliklerinden acı bir dille şikâyet ettikten sonra, hoşbeş sözcüğünün Kürtçe **xweşbêj** (hoş döyleyen, hoş konuşan) deyiminden tü-

redini savunmuş. Buna ihtimal vermiyorum. Dünyadaki tüm diller prestij ve statü bakımından “üstün” saydıkları dillerden kelime alır. “Aşağı” sayılan dillerden ancak birtakım “komik” argo terimleri ya da çok spesifik nesnelerin adları alınır. Türk toplumunda eğitilmiş kabul edilen zümrenin büyük bir çoğunluğu 900 yıl boyunca Farsça eğitimi aldı. Bu dilden gelen kelimeleri laf arasında kullanmayı “kültürlü” tavrın gereği saydı, cool buldu. O yüzden Türkçede en umulmadık yerlerde Farsça deyim ve kelimelere rastlamak normal. Buna karşılık Farsçayla akraba bir dil olan Kürtçeden, Türkçeyle daha yakın toplumsal teması olduğu halde, alınan kelime yok gibi bir şey.⁴⁸

Bugün de düşünürseniz, yazımın arasına iki tane İngilizce kelime attıysam kimse yadırgamaz. Açıklamasız mesela Lazca yahut Ermenice bir kelime kullansam herkes ipin ucunu artık kaçırdığıma hükmeder.

06.01.2009

48 Bu yazı Kürt okurlarım arasında yoğun tepkiye yol açtı. Günlerce aralıksız mail yağdı. Ana itiraz noktası şu: Farsça ile Kürtçede ortak olan kelimelerin Türkçeye Kürtçeden değil, Farsçadan alındığı ne malum? Öyle demekle Türk okuryazar kesiminin önyargılarını yansıtmış olmuyor muyum?

TV programlarında dilbilimciler çıkıp konuşuyorlar arasına, süregiden siyasete paralel, işte efendim Kürtler yok, Kürtçe diye bir dil yok. Falan da filan. Şırnak'ta öğretmenlik yapan bir adamı da devleti temsilen programa çağırmışlar. Adam hararetle Kürtçe diye bir dilin olmadığını söylüyordu. “Ben kendimden biliyorum,” tarzında cümleler kuruyordu. Meğer Erzurum Atatürk Üniversitesi'nde Ears Dili ve Edebiyatı okumuş. Sonra mektepten öğrendiği dile benzer bir dilin konuşulduğunu fark etmiş adamcağız, görev yaptığı okulda kasabada. Buna da Farsçanın bozulmuş hali diyordu. Bu adamcağız bu yalana inanmak zorunda. Başka türlü de meslek icra edemez ki. Sizin örnek verdiğiniz eğitilmiş zümre örneği bana bu adamı çağırırdı.

Hem kim hangi dili daha aşağı gördüğü de bir tartışma. Fıkra tadında bir olay anlatayım: Cizreli bir baba çocuklarıyla dertleşiyor, öğüt veriyor: *Tirkî ji zimane? Ar ji one deh ji one.* (Türkçe de dil midir, un da ondur, on da ondur.)

AKIL

Arapça ‘aql devenin kaçmaması için ayağına bağlanan bukağı, ‘aql bildiğimiz akıl.

Yani şimdi Arapça akıl devenin ayak bağından mı geliyor? Yok hayır, Araplar o kadar saçma insanlar değil. Doğrusu iki kelime AYNİ KÖKTEN türemiş, ikisinin de altında “dizginlemek, gem vurmak, zapturapt altına almak” gibi bir fikir var. Şark kültüründe akıl, Batı’daki gibi bir serbest spekülasyon alanı olarak görülmemiş, bir tür fren ya da disiplin unsuru olarak algılanmış. “Akıllı ol Orhan Pamuk” deyiminde de aynı anafikir geçerli. Pamuk’un kendini kontrol etmesi, serbest düşünce ve davranışlardan kaçınması öneriliyor.

Son yıllarda akıl adamlar diye bir şey türedi, uzun a ile. Eskiden bu sözcük lğdırın ı’sıyla telaffuz edilen akıl idi, yüzyıl-

larca Türkçede “akıllı, uslu” anlamında çok sık kullanıldı, ancak 20. yüzyıl ortalarına doğru tedavülden düştü. Yanlış telaffuz ve yanlış imlayla piyasaya dönüşü üç, bilemedin beş senelik iş.

‘Āqıl’ın Arapça çoğul hali, ‘uqalâ, akıllılar. Bu kelime Türkçede bugün tekil sıfat sayılıyor, anlamı da kaymış ama dikkatli düşünürseniz çoğul kullanımın izleri hâlâ mevcut. “Kendini ukaladan sanıyor,” demek, kendini akıllı kişilerden sayıyor (ama değil) demek. “Ukaladan bir zat”, akıllılardan biri anlamında.

07.01.2009

MÜNDEMİÇ

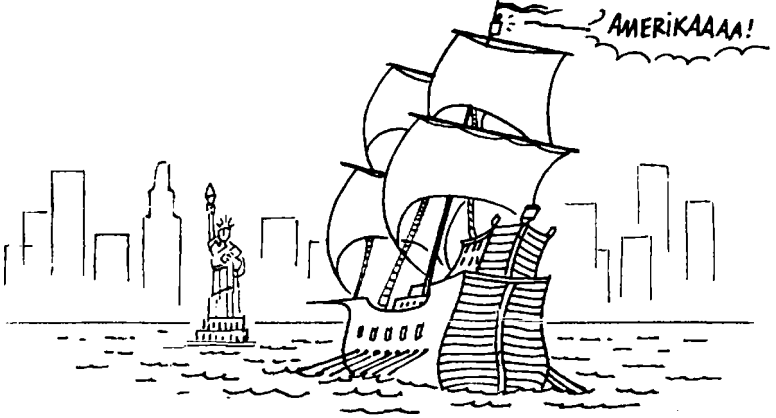
Son zamanlarda bit pazarına rahmet kontenjanından hayatta dönen eski kelimelerden biri de mündemiç. Hemen her gün bir yerde karşıma çıkıyor. Aslında “iç içe geçmiş, sarmaşık gibi sarmaş dolaş olmuş” anlamına gelen Arapça bir kelime. Ama galiba çoğu zaman İngilizce *immanent* yerine kullanılıyor. Bu da ahir zaman filozoflarından Deleuze ve Agamben adlı iki muhterem kişinin popülerlik kazandırdığı bir tabirmiş. Bir bünyeyi dışarıdan veya yukarıdan yöneten etken veya iradenin aksine, o bünyenin içinden kaynaklanan etken veya irade demekmiş. Ki bana sorarsanız beş kuruşluk felsefe okumuş kimse böyle havacıva kavramlara kolay kolay kulak asmaz.

Öztürkçesi içkin, tersi de *transcendent* karşılığı aşkın oluyormuş. Bunlar da berbat seçenekler. Misal: “Aşkım içkimi getirir misin?” “Hay aşkına da içkine de!”

Bir de İngilizce *implicit* dedikleri mantıki ilişki var. Bir kavramın mantıken zorunlu olarak içerdığı diğer kavram demek. Mesela üçgen kavramında üç kenarlılık *implicit*, demokrasi kavramında serbest genel seçim *implicit*. Yani o olmadan öbürü olmaz. Bunun karşılığı olarak mündemiç iyi oturuyor sanki. Başka ne diyeceksiniz? İçergen? İçerlek? Kapsarık? Yoksa gene içkin mi?

08.01.2009

AMERİKA

Amerika'yı Kristof Kolomb keşfetmiş ama yeni bir kıta bulduğunu anlamadan ölmüş. Bunu kanıtlamak, Floransalı Amerigo (yahut Latince yazışmada kullandığı biçimiyle Americus) Vespucci adlı gemiciye nasip olmuş. Vespucci ayrıca iyi bir yazar olduğundan 1504'te yayımladığı kitabı epey ses getirmiş, herkes "Vay be! Yeni bir kıta ha!" diyerek hayretlere gark olmuş. Bu yüzden Alman haritacı Martin Waldseemüller 1507'de bastırdığı tüm zamanların ilk dünya atlasında Batı'daki sınırları belirsiz yeni kıtaya America adını vermeyi uygun bulmuş.

Amerigo neyin nesi diye baktım. İtalyancada bol miktarda bulunan Alman kökenli erkek adlarından biriymiş. Federico, Ricardo, Enrico, Umberto, Alberto vb. hepsi ortaçağ başında

İtalya yarımadasını istila eden Germen kavimlerinden bugüne yadigâr kalan isimler. Eski Almanca Heim-rik, yani “hane-be-yi” ya da “oba-beyi” adı, Batı Alman diyalektlerinde Heinrich (İngilizcesi Henry), Doğu Alman diyalektlerinde Eim-rich ve ya Emmerich biçimini almış. Amerigo da, Doğu Alman kavimleri olan Ostrogotlarla Vizigotların kullandığı bu adın İtalyancalaşmış biçimiymiş.

Özetle Amerika, Henryland demek. Piri Reis keşfetseydi belki Muhiddiniya olurdu, onun da ön adı Muhiddin çünkü.

18. yüzyılda Amerika eyaletleri bağımsızlığa kavuştuğunda, ülkenin ve kıtanın adını Amerika yerine Colombia yapmak isteyen bir akım doğmuştu. Daha mantıklı bir tercih olurdu herhalde ama dil işlerinde mantık ne arar?⁴⁹

09.01.2009

49 Lloyd ve Mitchinson'ın Türkçe çevirisi 2008'de çıkan *Cahillikler Kitabı*'nda Amerika adının yaygın kanının aksine Americus Vespucci'den değil, Bristol'lü tüccar Richard Ameryk'ten geldiği ileri sürülmüş. Bu noktayı hatırlatan birkaç okuruma şu cevabı yazdım:

İlginç tabii ama daha ciddi kanıt görmek isterim. Bu tezin 1550'lerden önce dile getirildiği bir kaynak var mı? *Cahillikler Kitabı*'nın kaynak gösterdiği 1497 tarihli Bristol yıllığının metnini ciddi bir yayında görebiliyor muyuz? Waldseemüller'in atlasında Kuzey değil, Güney Amerika'nın görünmesinin tatmin edici bir açıklaması var mı?

Vespucci'nin kitabı 1504-5'te hakikaten Avrupa çapında sansasyon olmuş, bir-iki yıl içinde bilumum dillere çevrilmiş. Böyle bir fenomen ortadayken adı sanı meçhul ikinci bir Ameryk'in ortaya çıkması bana pek inandırıcı gelmedi doğrusu.

Waldseemüller'in bu adı bir ölçüde belki ironiyle yahut şüpheyile kullandığını düşünüyorum. Yani “öyle bir yer olmayabilir, Don Americo'nun hayal mahsulü olabilir, vebali boynuna” gibisinden.

İSHAK

1

İbranice Yitzhaq “gülecek” anlamına geliyor. Tz-kh-q (gülmek, eğlenmek) kökünden geliyor. Tevrat’ta Abraham ile Sara’nın oğlunun adı. Aynı kişi Kuran’da sin ve kaf ile İshaq, إسحق olarak geçiyor. Adın Arapça bir anlamı yok, Tevrat’tan direkt aktarılmış. Batı dillerinde ise Yunanca Isaakios üzerinden türeyen biçimler tercih edilmiş. Isaac Newton, Isaac Hayes gibi.

İbranice fiil kökünün asıl Arapça eşdeğeri zad-ha-kef ile dāḥk veya Türkçede tercih edilen yazımıyla zahk. Gülmek, eğlenmek, özellikle alay ve tahkir ederek eğlenmek anlamında. (Birinci harf Arapçada /d/ ile /z/ arası bir sesi ifade eden dād harfi.) Osmanlıcada kullanılan muzhik “komedyen, şaklaban” (muzik değil, ayrı ayrı, muz-hik) ve zahhak/dahhak

“alaycı, özellikle dini değerlerle alay eden kimse” sözcükleri aynı kökten geliyor.

Tevrat'ta adı geçen bir diğer muhterem kişi Yônah. Kuzey Iraklıymış, denize düşmüş, balığın biri bunu yutmuş ama Allah'ın bir hikmeti sonucu sindiremeyip çıkarmış. Adının anlamı İbranice “kumru” demek. Kutsal Kitabın Yunanca metninde aynı isim Yunanca erkek adlarında zorunlu olan eril nominatif takısı –s ile **Iónas** olarak geçiyor. Süryaniler ve Ermeniler dahil bilumum Doğu (ve Batı) Hristiyan kültürlerinde de bu biçim kullanılıyor. Kuran'da geçen **Yûnis** biçimi, Kuran müellifinin belki bu noktada İbrani değil Hristiyan geleneğinden etkilenmiş olabileceğini gösteriyor.⁵⁰

10.01.2009

50 En çok gürültü koparan makalelerimden biri. Son paragraftaki “Kuran müellifi” deyimini, bir kısmı kibarca teessüflerini bildiren, bir kısmı duygularını daha coşkun bir dille ifade eden yüzlerce mail'e vesile oldu. Kibarca yazanlara bir örnek:

Kur'an'ın bir müellifinin olduğunu yazmanız hiç de şık olmamıştır. Bu durum Kur'an'a inanları derinden üzmüştür. Çünkü onlara göre Kur'an, Allah'tan gelen bir vahiydir; ve asla “te'lif” edilmemiştir. Sadece yazıya geçirilmiştir. Bunun ilmîliği, erbabınca bilinmektedir. Evet, belki siz o'na inanmayabilirsiniz ama bu size o'nu bu şekilde sıfatlandırma hakkını vermez. Bu konuda biraz daha dikkatli davranırsanız bundan hepimiz memnûn ve mesrûr oluruz.

Ayrıca sayısız okur, Yunus Peygamber'in Kuran'daki adının Yûnis değil, Yûnus olduğunu (haklı olarak) hatırlattı.

Üşenmeden hepsine teker teker cevap yazdım. Özetle dedim ki:

Yunus konusunda haklısınız. Modern halk Arapçasında Yûnis olarak geçiyor, Filistin'de mesela Khan Yûnis kasabası var, ondan yanılmışım. Ama konunun özünü değiştirmez.

Müslümanlara göre Kuran Allah'ın vahyi olabilir. Bence değildir. Dürüst ve kafası çalışan birçok insan için de değildir. Kuran'ın belli bir çağın, o çağa özgü kültürel koşulların, dilin, bilgi seviyesinin, siyasi ve ahlaki mü-

lahazaların eseri olduğu pekâlâ savunulabilir ve nitekim savunulmuştur. Farklı düşünmek sizin en doğal hakkınızdır. Ama eğer benim düşünce-me tahammülünüz yoksa, o zaman mantıken benim gibi düşünenlerin de sizin iddianıza tahammülü olmaması gerekir, değil mi?

Yeri, göğü, zamanı ve insanı yaratan tanrının, zaman içinde bir tarihte şu kadar yüz sayfalık Arapça bir kitap yazması fikri de bana “tanrı” fikrini feci surette küçültten bir düşünce gibi geliyor. Buna ne dersiniz?

Hristiyan sayılmam; ama eğer olsaydım “İncil (ve Tevrat) aslı değildir, bozulmuştur” şeklindeki afaki, kanıtsız iddiamın da beni son derece rencide etmesi gerekirdi. Buna rağmen bu iddia Müslümanlar tarafından her gün pervasızca dile getiriliyor. Bunu tasvip eder misiniz?

EFLATUN-II

“Eflatun’u anlattın, ya eflatun rengi ne?” diye mail atmış beş on yüz bin okurum. Bilmiyorum, ancak tahmin yürütebilirim. Bir kere, rengin adı eflatun değil eflatunî, yani **platonik**. İ’nin düşmesi son yılların eseri. İki, Arapça ve Farsça sözlüklerde renk adı olarak geçmiyor. 19. yüzyıl öncesi Osmanlıca sözlüklerde de renk anlamı yok. En erken Ahmet Vefik Paşa’nın 1876 tarihli *Lehce-i Osmani*’sinde yer almış. Üç, Eflatun’un *Devlet* adlı eserinin bir yerinde kızılımtırak mor yahut erguvan rengi (*phoiniks*) en soylu renktir diye belirtilmiş, ideal devleti yönetecek filozofların bu renk giyinmesini önermiş.

O tarihte Türkiye’de Platon okutulur muydu? Mesela 1868’de kurulan Galatasaray mektebinde? 1800’lerin en başın-

da faaliyet gösteren Arnavutköy Rum Akademisi'nde Platon okutulmuş diye biliyorum, acaba İstanbul Rumcasından bir iknâs olabilir mi? Acaba spesifik bir yazarın edebi kullanımı mıdır, sonradan yaygınlaştı?

Buyrun, doktora tezi konusu.

Peki *phoiniks* rengi neden soyluymuş? Çünkü bu renk o devirde ancak Lübnan sahilinde çıkan bir tür deniz kabuklularından elde edilirmiş, işin sırrını Fenikeliler bilirmiş, müthiş pahalıymış, o kadar yoğun ticareti yapılmış ki hayvanın soyu tükenmiş.⁵¹ Bizim Finike'nin adı da galiba oradan geliyor. *Phoinikia* = *phoiniks* salyangozu çıkan yer ya da belki Fenikelilerin olduğu yer. Ama kuvvetli olasılıkla ilki.⁵²

12.01.2009

51 Uğur Yağanoğlu teoriyi pratikle desteklemiş:

“Sadece Lübnan sahilinde çıkan” bu kabukluyu ben de çok merak ediyordum, ta ki geçen ekim ayında Karaburun'da balık tutarken “madya” denilen bir kabukluyu çipuraya yem yapmak için taşla kırana kadar. Ayasofya mozaiklerinde gördüğüm imparator harmanilerinin rengi taşı boyamıştı.

52 İkisi de değilmiş. *Phoiniks* sözcüğünün diğer anlamı “palmiye ağacı” imiş, Finike de Palmiyelik (yahut daha Türkçesi Hurmalık) demekmiş, bilmiyordum.

ANADOLU

Bunu *Elifin Öküzü*'nde yazmıştım. Orada yazdığımı burada tekrarlamak bana ayıp geliyor, köşeyazarı ahlakıma ters. Ama öyle ısrarla sormuşlar ki mecbur kaldım. On beş-yirmi liraya kıyıp kitabı alsanız bana sormaya gerek kalmaz, değil mi?

Anadolu analarla dolu bir ülke, tabii, muhakkak ama istatistik olarak başka ülkelerin de farklı olacağını sanmam. Hem bin beş yüz yıl önce memlekete bu adı veren Rum'un Türkçeye vakıf olması da zor, gidip Orhon ırmağındaki Bilge Kağan'a sormadıysa. **Anatolê**, Eski Yunanca gündoğumu, yani doğu; Bizans Rumcasında telaffuzu **Anatolí**. Ana- "yukarı" anlamında edat. **Tellô** "kalkmak, doğmak", vurgulu ek alınca **tol-**. İstanbul'dan bakınca neden bu adı vermişler, belli.

1
Bizans'ın bir idari birimi olarak Anatolikón adına ilk 669 yılında rastlanıyor. Orta Anadolu'nun büyük kısmını kapsayan dev eyaletin adı, başkenti Amórion, yani bugünkü Afyon I. mındağ. Daha önce imparatorluğun resmi dili Latince iken bu ilin adı Oriens imiş, ki tastamam aynı şey demek, “güneşin kalktığı yön, doğu”. Bildiğimiz orient.

Osmanlı'da Anadolu eyaletinin merkezi 16. yüzyılda Küçüközü'dür, Emirdağ'a bir taş atımlık yer; kapsamı da Balıkesir'den Kastamonu ve Ankara'ya kadar olan alan. 19. yüzyıla gelindiğinde vilayet artık yoktur, buna karşılık Fırat sınırına kadar tüm yarımada “Anadolu” diye bilinir. Ahmet Vefik Paşa sözlüğüne göre Anadolu = “Marmara ve Akdeniz'den Fırat'a kadar olan diyâr; kadimde Küçük Asya.” Kapsama alanının Fırat'ın doğusuna taşması Cumhuriyet dönemi terminolojisidir.

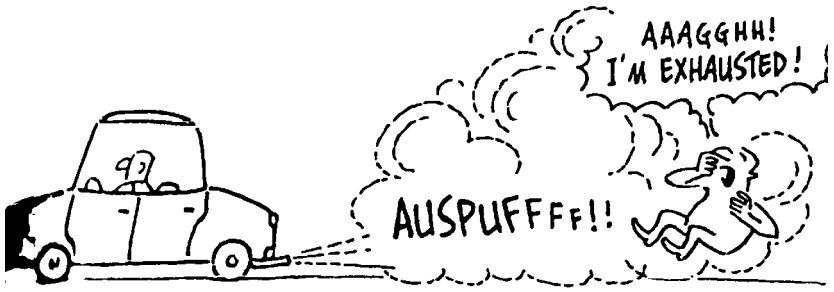
Yunancadan Türkçeye alınan kelimelerde sert sessizin yumuşadığını daha önce yazmıştım, o yüzden Anatoli > Anadolili. Son sesin /u/ya dönüşme tarihini belgelemek zor, çünkü eski yazıda daima Anadolu yazılmış.

13.01.2009

EGZOST

Adaşım olan bir okurum yazmış, “egzoz’un ya da egzozt’un veya eksoz’un hatta eksozt’un hatta hatta ekzos ve ekzost’un ve egzoz’un ve egzost’un, egsoz’un, bir de egsozt’un” doğrusunu sormuş. Bana bir kelime öğretilene kırk yıl köle olmaya herhalde vaktim kalmamıştır, ama gene de kendisine teşekkür ediyorum. Exhaust hem İngilizce hem Fransızcada varolan kelimedir sanıyordum, bu vesileyle baktım, meğer Fransızcada yokmuş öyle şey. Özbeöz İngilizceymiş. Dolayısıyla Türkçesi kesinlikle egzost olmalı. (Fransızca olsa belki sondaki t’yi düşürmenin bir gerekçesi olabilirdi.) Türk Dil Kurumu egzoz biçimini uygun görmüş, herhalde gazoz’la kafiye olsun diye. “Egzantrik” deyip geçiyoruz.

Latineden aparılmış bir kelime. Latince *haurire*, geçmiş zaman kökü *haust-* “boşaltmak, tüketmek, dökmek”. *Ex* de dışı doğru hareket bildiren bir edat, tıpkı İngilizce *out* gibi. To exhaust İngilizcede daha çok yormak, tüketmek anlamında kullanılan bir fiil. *I'm exhausted* = bittim tükendim. Arabanın susturuk aletine 1900 yılı dolayında bu adı vermişler. Daha doğrusu *exhaust pipe* demişler de, pipe kısmı sonradan yutulmuş. Almancası çok daha güzel: *Auspuff!*

Ex- öntakıh ithal kelimelerin imlası Türkçede öteden beri problemlidir. TDK'ya göre doğru imla egzotik ve egzogami, ama ekzotermik, ve fakat eksantrik! Bana soran olsa ben sessizden önce egz- sessizden önce eks- der geçerdim. Ama bir, bana soran yok; iki, ekselans'ı nereye koyacağımı ben de bilmiyorum.⁵³

14.01.2009

⁵³ Saçmalamışım tabii. Fransızca kural gayet net. *Ex-* önceki sessizlerden önce /eks/ okunur. *C* harfinden önce gene /eks/ okunur (*excellent, excentrique, excessive, exciter*, vb.). Diğer hallerde /egz/ okunur. TDK'dan verdiğim örneklerde eksotermik yanlış, egzotermik olmalı. Diğerleri doğru çeviri.

AYDIN

İngiliz bir yazar tanıdığım sormuş, neden Muğla, Manisa (ben ekleyeyim, İzmir, Bursa, Balıkesir, Afyon, Bergama, Tire...) Rumca da Aydın değil diye. İşin yoksa ara, bul!

Osmanlı'nın Ege bölgesindeki dört vilayeti **Menteşe** (başkenti Muğla), **Saruhan** (başkenti Manisa, yani Magnesia), **Aydın** (başkenti İzmir yani Smirni) ve **Karesi** (başkenti Balıkesir, yani Palikastro). Dördünün de adı Osmanlı'dan önce bu yörelerde kurulan Türk beyliklerinin adından alınmış. Meşrutiyet döneminde, galiba 1910'larda, Aydın vilayetini ikiye bölmüşler. İzmir ayrılmış, vilayetin merkezi de eski adı Güzelcehisar olan kasabaya taşınmış. O zamandan beri kent, ilin adıyla, Aydın diye biliniyor.

Aydın çok eski bir Türkçe sıfat. Esas biçimi genizden söylenen /nɣ/ sesiyle aydɨnɣ, Kaşgarlı'da öyle geçiyor. *Aytmak* ya da *aydınmak* demek, “açmak, açıklamak, açık kılmak” demek. Kelimenin orijinal yapısı *aytɨnɨk olmalı. Eski Türkçede /y/ ve /n/ gibi iki yumuşak sessizden sonra /i/ serisinden eklerin seslisi yazılır, sert sessiz de yumuşak sessize dönüşür. Dolayısıyla aytɨnɨk > aydɨnɣ.

19. yüzyıl sonlarında Fransızca *illuminé* (“aydınlanmış, ışıltılı”) karşılığı Arapça *nur*’dan *münevver* sözcüğünü bulmuşlar, aynı anlamda. *Nurun* kökü n-w-r, türevi böyle olur, *nur*’u al diye sorma. Dil Devrimi yıllarında bunun yerine *aydın* benimsenmiş. Deneyip “kalsın” dedikleri seçenekler arasında *parlak*, *kuluk*, *silkü* ve *yaktı* da var. Ciddiyim, 1934 tarihli *Tatama Dergisi*’nde geçiyor.

Parlaklar Bildirisi? Bunu imzalayana yaktı demem? Çatlarını gülmekten!

15.01.2009

FELSEFİK

Ozan konuşur: “Deleuze’de aşkınlık ve içkinlik sorunsalını postmodern bir bağlamda irdelediğimizde...” Şirkette getir götür elemanı olan Rıdvan onaylar: “Felsefik konulara valla ben de çok meraklıyım abi.”

İyi bir senarist oradaki tek harften bir dramatik kurgu çıkarabilir mi? Çıkarır. “Felsefik” diyen elemanın hayatta üç satır felsefe okumadığını biliriz, kendini olduğundan daha okumuş göstermeye çalıştığını biliriz, acırız, sevimli buluruz, dalga geçeriz. Tek harfte saklı dram!

Şimdi, dile iki türlü yaklaşım var. Biri ortaokul müdür yardımcısı yaklaşımı “felsefik” yanlış mı yanlış, çat! vur eline cetvelle. Güzide Türk basınında dil yazısı yazan elemanların is-

Hımnasız hepsi bu ekoldendir. Öbür yaklaşım “bilimsel” dediğimiz yaklaşım. Felsefik sözcüğü ders kitaplarına veya dil gu- nularına göre “yanlış” mı “doğru” mu, dilbilimciyi ilgilendir- mez. ANLAMI VAR MI? Türkçe bilen iki konuşmacıya ne an- lam ifade ediyor? O anlamı karşıdakinin şıp diye almasına yol açan sistem ne? Bu kadar.

Felsefe Yunancadan Arapçaya geçmiş bir kelime. Bize Arapçadan geldiği için buna Arapça –î izafet takısı eklemek doğru sayılır. Aynı kelime Yunancadan Batı dillerine philo- sophie vs. diye geçmiş. Oradan alınsaydı Yunanca-Fransızca ique takısını eklemek normal olacaktı, analitik, diyalektik, etik, deontolojik gibi. Bunlar dilin tarihi evriminde oluşmuş keyfi kurallardır, uzun boylu savunulacak bir mantığı yok. Ama bir toplumda kültür erbabı ile hanzoyu ayıran ince sis- tem aynen böyle kurallardan oluşur.

16.01.2009

Eski Yunan tanrılarında Apollon'un bir sıfatı Lykeïon. Ne demek olduğuna dair Yunanlıların bile kesin kanısı yok. Kimine göre *lykos* = kurt sözcüğünden “kurtların tanrısı” demek. Kimine göre Güney Anadolu'daki *Lykia* ülkesinin adından, Lykia'lı. Fethiye, Kaş, oralar yani.

Eski Atina'nın hemen sur dışında Apollon Lykeïon sunağının bulunduğu koruluk varmış. MÖ 335 yılı dolayında Aristoteles burada meşhur felsefe okulunu kurmuş. Lykeïon okulu (Latince biçimiyle *Lyceum*) MS 6. yüzyılda kapatılıncaya dek 850 kûsur yıl dünyanın en önemli okullarından biri olmuş.

Fransa'da 1802'de Napolyon'un kurdurduğu yeni tip devlet okullarına da havalı olsun diye Lycée adı vermişler. Arada-

ki c harfinin telaffuzu, malum, klasik Latince'de /k/ iken, Fransızca'da /s/ şeklini alır. Latince-Yunanca gramer ekleri de Fransızca'da düşer. O yüzden eskiden /lückeum/ veya /likeum/ diye telaffuz edilen şeyin Fransızcası /lise/ olur.

Bizde Fransız sistemine göre eğitim veren ilk modern lise 1868'de kurulan Galatasaray Sultanisi'dir. Sultan Abdülhamid zamanında imparatorluk taşrasında Galatasaray modeline göre 10 civarında sultani ile bunların biraz daha sulandırılmış biçimi olan 60'a yakın idadi hizmete girdi. 1924'te çıkarılan Tevhid-i Tedrisat Kanunu ile hepsine lise adı verildi ve maa-zallah kötü cereyanlara kapılmasınlar diye devlet denetimi iyice berkitildi.

17.01.2009

SEVAN

Sevan Kürtçede şemsiye demekmiş, hadi bakalım! Fransızcada da “tedip eden, şiddetle cezalandıran” gibi bir anlamı var – ki normal şartlarda kuzu gibi adamım, hiç öyle şeylerle alakam olmaz. Türkçede Sevan nedense hep kadın adı olarak algılanıyor. “Sevan Hanım” diye mektup yazanlardan bıktım usandım. Hepsine bıyıklı, kel kafalı resmimi gönderip “iltifatınıza teşekkür ederim, görüşelim,” diye cevap yazıyorum.

Rahmetli babam hem Ermenice olsun hem dinî bir anlamı olmasın hem Frenk özentisi olmasın diye Sevan adını bulmuş. Sevan Ermenistan’daki büyük gölün adı. Daha doğrusu, gölün değil, göl üzerinde bulunan ve eskiden yerleşim yeri olan adanın adı. Şimdi o adada son derece fotojenik iki tarihi kilise ile

hırsabçılar var. Sovyet döneminde toprak doldurup kıyıya bağlanmışlar. Turistik olmuş.

Van Ermenice “köy, mezra, yerleşim yeri” anlamına gelen bir kelime. Onlarca köy ve kasabanın adında geçer. Mesela esli adlı Tuşba yahut Tosp olan kalenin dibindeki yerleşim ortaçaglarda nisbeten önemsiz bir köyken, yanılmıyorsam, 12. yüzyılda Ahlat şahları zamanında Van adıyla ün kazanmış. O gölün adı da kentten geliyor.⁵⁴

Se'nin ne olduğu konusunda rivayet muhtelif. Muhtemelen Ermenice *sev*, yani siyah. Bu da Ermenicede Farsçadan alıntı olan yüzlerce kelimedenden biridir. Eski Farsça *syaw*, modern Farsçada *siyeh* yahut *siyâh* halini almış, Ermenicede ise *ya > e* kuralı uyarınca *sev* olmuş.

Yani adımız Karaköy demekmiş. İlk öğrendiğimde üzül-müştüm.

18.01.2009

54 Van adının Urartu kaynaklarında geçen Biaini ülke adından geldiğini ileri süren bir okurumla uzun bir yazışmamız oldu. Bu okuruma göre:

Van adı aslında Urartuca bu yerleşime verilen ve Tuşpa'dan ayrı kullanılan *Bian* sözcüğünden türemedir. Asur belgelerinde Tuşpa, Urartu yazıtlarında ise bunun yerine Biainili yani *Bian*-lıların şehri/yerleşimi olarak kullanılır ve *b/v* dönüşümü ile *Bian* Van'a dönüşmüştür.

Bu görüşe katılmadım:

Yazıtlarda daima “Biainili ülkesi VE Turuşpa/Tuşpa hisarı” diye geçiyor, iki ayrı hadise olduğunu düşünmek daha mantıklı. (...)

Ayrıca Biaini diye bir yer adı varsa Ermenicesi sanki Van değil Pen veya Peyn olurmuş gibi geliyor bana. Ermenicede *b > v* diye bir dönüşümün izi yok. Oysa *b > p* ve *ia > e* standarttır. (...)

Ermenice ezbere sayabileceğim birkaç düzine -van'lı yer adı var. Smpatavan (Bayburt), Tornavan (Özalp), Vaskovan (Dersim'de bir kasaba), Zarehavan (Diyadin), Miravan (Bingöl'e yakın), Naxçavan (Nahçıvan), Yervantavan (Ani'ye yakın) vs. Bunların Van kentiyle bir alakası olamaz. Hepsi de bileşik isimler, “filankent” gibi.

DESİMAL

Şimdi Öztürkçüler bitti, akla gelecek her kelimenin aslında Kürtçe ya da Zazaca olduğunu savunan -savunan demeyelim, dileyen- okurlar sardı etrafımı. Günde ortalama beş tane geliyor.

Üzgünüm, Türkçede Zazaca kelime yok, Kürtçe de bilemedin on-on beş tane, çoğu da argo kelimeler! Bunu söylemek ne Zazacanın, ne Kürtçenin kıymetine halel getirmez. İkisi de ilginç, renkli, kendine has zenginlikleri olan, binlerce yıllık diller. Ama aradaki sosyal ilişkinin yapısı gereği, Türkçeye kelime vermiş olmaları neredeyse imkânsız.⁵⁵

Zazaca *des*, on sayısınımış. Metrik sistemi Zazalar mı buldu hocam?

Bütün Hint-Avrupa dillerinde on anlamına gelen kelime orijinal **dekm* biçiminden gelir. İnce sesliye bitişen /k/, Hint-Avrupa aleminin doğu kanadında binlerce yıl önce /s/ olmuş. Batı İran dillerinde de hece sonundaki /s/ yutulmuş. Dolayısıyla 10'un Sanskritçesi (yani eski Hintçesi) *dāsa*, Ermenicesi *dās*, Bulgarcası *deset*, Rusçası *desyat*, Zazacası *des*, Osetçesi *dæc* ama Farsçası *deh*, Kürtçesi de *deh*.

Batı kanadında /k/ sesi daha uzun süre korunmuş. Yunanca on, dekametredeki *déka*. Latincesi *decem*, /dekem/ okunur. İngilizcesi, aslında *tegen*'den bozma *ten*. İngilizce /t/ modern Almandaca her zaman çatlak /ts/ sesiyle karşılandığı için Almandacası *Zehn*, yani /tsên/. İrlandacası çatlak /kh/ sesiyle *deich*. Bunların hepsi matematik gibi kurallı değişimler. Aynı kelimenin değişik lehçelere göre söylenişi.

Latince /k/ sesi modern Fransızcada ince sesliden sonra /s/ diye telaffuz edildiği için, Latince “onlu, onarlı” anlamına gelen *decimalis* de esasen /dekimalis/ iken, Fransızca /desimal/ olur. Bize Fransızcadan gelmiş. İtalyancadan alsaydık *deçimal* olurdu.⁵⁶

19.01.2009

55 Bu paragraf gazetede çıkmadı. “Sevan, yeterince düşmanın var, bir Zazalar eksik kalsın,” diye uyardılar. Ben de hak verdim.

56 Bir okurum hatırlatmış, metrik sistem başka şey, desimal (onlu) sistem başka şey diye.

EFLATUN - III

Peki platonik nedir hocam? Komşunun kızma platonik duygular beslemem caiz midir? Bir kez öpmekle kızın platoniği bozulur mu?

Bunun cevabı için Platon/Eflatun'un *Sympósion* ("İçki Sofrası") adlı olağanüstü güzel kitabını okumak lazım. Bu kitapta Sokrates karakteri uzun uzadıya aşktan söz eder, bunun cinsel birleşmeyle ya da soyunu sürdürme içgüdüsüyle alakasız bir acayip tanrısal duygu olduğunu savunur, hatta sonraki Hristiyan ve Tasavvuf literatürünü anımsatan bir dille. Heyhat ki Sokrates'in bahsettiği aşk kızlara değil, genç ve yakışıklı erkeklere duyulan tutkulu sevgidir, özellikle de (sonradan Atina'nın askeri diktatörü olacak olan) genç Alkibiades'e. Sok-

Platon'a göre kadınlara karşı aşk mümkün değildir, ya da mümkünse de gerçek anlamda aşk değildir düşük çeşididir.

Nitekim Fransız ve İngiliz dillerinde 19. yüzyıl başlarına dek platonik sözcüğü daima “cinsel birleşme-içermeyen eşcinsel aşk” anlamında kullanılmış. Daha sonra eşcinsellikten açıkça söz etmenin modası geçince komşunun kızı devreye girmiş.

20.01.2009

KANT

Korkmayın, üç tane Eflatun yazısı yeter, felsefeden devam etmeyeceğim.

Ege ağızlarında *kant*, teraslar şeklinde düzenlenmiş bir arazinin her bir kademesine verilen addır. “Şo kanttaki ileği bir el vee de gakalım,” misal. Neyin nesidir, nereden gelmiş, bir fikrim yok. Hiçbir sözlükte bulamadım. Bilen varsa haber etsin lütfen.

Türkçenin kayıp katmanlarında varlığını sürdüren bir başka antika kelime, şekerli sudan yapma bir tür içecek olan öteki *kant*. Ekşi Sözlük’e baktım, ohoo, bir sürü entry’si var, o kadar da bilinmez bir şey değilmiş. Bunun aslı Arapça kalın k ile *qand*, şeker kamışından elde edilen külçe şeker. Arapça

sukkar qand akide şekeri gibi şekerleme. Bu deyim 1200’lerde Fransızcaya, oradan İngilizceye *sugar candy* biçimiyle girmiş. Son yüz yıl içinde *candy* ayrıldı, bağımsız kelime olarak “şekerleme” anlamında kullanılıyor.

Hem *qand*, hem *sukkar* sözcüklerinin nihai kökeni Hintçe. Bu da normal, çünkü şeker kamışı tropik Hindistan’dan gelen bir bitki, şekeri icat edenler de Hintliler. Eski Hintçe *śakkara* şeker, *kandu* da külçe demekmiş. Oradaki o üstü şeyli s nedir diye sorarsan, /s/ ile /ş/ arası fişiltılı s sesi. Türkçe şeker ya direkt Hintçeden ya da başka bir aracı dilden alınmış olmalı, ta Ortaasya yüzyıllarında, Uygurlar devrinde. Avrupa ulusları ise şekeri Araplardan öğrenmişler. O yüzden Arapça sözcüğün ilk heccesindeki /u/ sesi aşağı yukarı bütün Avrupa dillerinde görülüyor: *sugar*, *sucre*, *suiker*, *zucchero*, *zucker*, *azucar*, *cukier*, *cukor* vesaire. Biz Arapçadan alsak Türkçesi sükker olurdu. Osmanlıcada bu biçimi de kullanılır ayrıca.

21.01.2009

INSERT ETMEK

Türkiye’de “dil gurusu” sayılmanın temel şartıdır, Türkçeye gâvurdan sızan kelimeleri ayıplayacaksın, “getti dilimiz elden gettiii,” diye dövüneceksin, dükkân tabelalarına the yazdılar diye kanlı gözyaşları dökeceksin. Bizim de adımız dilbaza çıktı ya, otomatikman öyle olduğumu varsayıyorlar. Kötü mihrakların dilimize musallat ettiği “insert etmek, start almak” gibi sözcükleri ne zaman kahredeceksin diye ikide bir soruyorlar. Neymiş? Bu deyimler “Türkçe düşünmenin önünü tıkiyormuş”. Yabancı kelimelere Türkçe karşılıklar bulabilirsek elbette Türkçede bir canlanma olacakmış.

İtiraf edeyim, insert etmek, start almak gibi deyimlerin Türkçe düşünmenin önünü tıkadığına zerrece inanmıyorum.

Abımcı, özdeş, özdek, özek, özelge, özerk, özet, özgeci, özgü, özgül, özgüleme, özgün, özlük, özne, özünlöl gibi kelimelerin elli yıl boyunca (1933-1983) bu toplumun düşünme yeteneğini hepden dumura uğrattığına eminim. İlk ikisi ne kadar net, ne kadar spesifik, ne kadar “cuk oturan” kelimeler; yanlış anlamılmalarına imkân yok. Ötekiler memur kafasından çıkmış, bulanık, bir şey söylemekten ziyade, bir şey söylemiş gibi yapılan kavram bozuntuları!⁵⁷

Bazı kelimeler yapı olarak az veya çok şeffaftır, “sözcük” gibi. Bazıları da (Türkçe için) opaktır, “kelime” gibi. Yapıcı ve şeffaf olan kelimelerin şeffaf olmayanlara nazaran daha iyi anlaşıldığı fikri, Alman nasyonalist düşüncesinin 19. yüzyılda ortaya attığı bir hezeyandır. Doğru olmadığı, bütün ciddi dilbilimcilerin kabul ettiği bir gerçektir. Leblebi de opak bir kelime, kamyon da. Üstelik ikisi de yabancı. Ne olduklarını anlamakta zorlanıyor musunuz? Böğrölce yahut özkağrı deseler vatan kurtulur muydu?

Türkçeden türetilmiş yeni kelimelerin yabancı kökenlilerden evla olduğu inancının ilkel bir ırkçılık dışında herhangi bir mantıki temeli olduğunu da sanmıyorum. Hani Türkler Ortaasya’dan gelir, o yüzden Ortaasya kökenli olmayan her şeyi vatanımızdan söküp atalım, pis alçaklar gibisine. Yok ettim, Ortaasya kökenli olunca halkımız daha iyi anlarmış, daha kolay düşünürmüş. Bunlar minareye mendilden kılıf uydurma çalışmaları, o kadar.

22.01.2009

57 Sinan Altuner son derece düşünceli ve derli toplu bir maille karşıt görüşü savunmuş. İrkçi görüşlere sahip olmadığını özenle vurguladıktan sonra demiş ki:

Ben yapay olsalar da bu kelimeleri Türkçenin ata sözcüklerinden türetilmiş oldukları için sevmeye eğilimindeyim. Bu Türkçe kökenli kelimeleri sevmemim nedeni -sizin de belirttiğiniz gibi- "seffaf" ya da "daha kolay anlaşılır" oldukları için DEĞİL. Bu sözcükleri sevmemim nedeni, Türkçe'nin çok ekli (aglutunatif) bir dil olması, ve bunun sözcük türetmede çok dogurgan bir [özellik] olmasıdır.

Orneğin, *öz, bil-, kes-* köklerinden -tam sayısını bilmesem de- çok sayıda Türkçe sözcük türetilmesi benim hoşuma gidiyor. Bir kokten bir suru yapım ekini değişik kombinasyonlarda kullanarak çok sayıda kelime türetmek bence göz ardı edilecek bir zenginlik değildir. Türkçe'nin sözcük türetebilme yeteneği Arapça'nın matematiksel kelime türetmesi kadar engin olmasa da dilimizi güçlendirdiği kesin. Türkçe'nin bu dogurganlığının bilinmesinin ve bundan yararlanılmasının dilimizi Arapça kökenli kelimeler kadar zenginleştirebileceği düşüncesindeyim.

Cevap yazıp dedim ki:

İki-üç aydır yoğun bir şekilde Türkçenin aglutinatif yapısı (morfolojisi) üzerinde çalışıyorum. Dil Devrimi'nde bilemezsiniz nasıl silindir gibi üzerinden geçmişler. Bin yıldır gayet net ve tutarlı bir yapısı olan ekler sistemini nasıl haşat etmişler. Çözültü'deki +elti nedir allahaşkına? Önem veya gizem'in +em'i nereden çıkmış? Geçişli fiillerde her zaman "eyleme maruz kalan" anlamı veren +gin (bıçkın, düzgün, sürgün, yorgun) bilgin'de ne anlama geliyor?

Sonuçta fark eder mi? Etmez tabii. Bilgin ne demek, biliyor muyum, biliyorum. Ama, tahmin ediyorum, Türkçenin aglutinatif yapısı kolay kolay toparlanmayacak şekilde tahrip edildi. Son otuz yılda çıkan kelimelerde o manuk hiç kullanılmıyor artık, farkında mısınız?

Süleyman Şahal ise düşüncelerinin "ciddi bir dilci tarafından desteklendiğini ilk defa görmenin sevinci içinde" uzun uzun içini dökmüş.

Şunu biliyorum ki sadeleştirme adına yapılan her türlü eylem kelimeleri anlamsızlaştırıyor, nihayetinde dili fakirleştiriyor. Bu tarz müdahaleler kelimelerin doğal oluşum süreçlerini bypass ettiklerinden kelimenin sahip olması gereken çağrışım dünyasını yok ediyorlar. Onu ölü doğuyorlar. Örneğin ben link kelimesini duyduğumda zihnimde cismiyle,

rengiyle bir şey beliriyor: Mousu üzerine getirince el şeklini alıyor, basınca mor oluyor vs. Birileri çıkıp da bu kelime İngilizce diye yerine bağlanı diye bir şey uydurur ve onu dilime zorla sokarsa o kelimenin benim için hiçbir çağrışımı, dünyamla hiçbir teması kalmıyor ki. Ne yapayım ben o kelimeyi. (Ayıptır söylemesi, bilgisayarımı bile İngilizce kullanıyorum. Savunmuyorum, ama alıştım, böyle gidiyor. Türkçesi daha garip geliyor. Kurmadığımız bir dünyaya arkadan kelime yetiştirmeye çalışıyoruz ve yetiştiremiyoruz.)

Meselenin diğer bir yönü de düşünmenin imkânları, sınırlarıyla ilgili. Türk toplumu olarak düşünmenin her türlüşünü yapmış ve yapacak olmak gibi bir iddiamız mı var, anlamıyorum. Ben düşünürken aklıma Arapça kavramlar da geliyor, İngilizce de; çünkü o dilin sahipleri o yolda daha önce yürümüşler ve toplumsal birikimlerini bir kelimedede damıtabilmişler. Misal, edebiyat üzerine daha çok kafa yormuş bir toplumun dili olmasından dolayı Arapçanın belagat, cezalet, fesahat, selaset, talakat gibi güzel konuşma ve yazmanın anlam nüanslarını aksettirecek bir kelime yelpazesine sahip olması çok doğal. Benimkinde yok diye hepsini aynı kelimeye mi indirgemeli ya da birileri uyduruncaya kadar beklemeli miyim?! Geçen arkadaşşımla mailleşirken continuum kelimesini kullanmak ihtiyacı gördüm. Biz toplum olarak, düşünce dünyamızı bu kelimeyi üretmeye zorlayacak kadar genişletseydik belki de Türkçesi gelirdi aklıma. Doğrusu, ben beni en iyi ifade eden kelimeyi seçmekte bir beis görmüyorum. Ayrıca, şu “Türkçe düşünmek” de nedir, Allah aşkına. Kendi içinde bile çürük bir sav. “Kendine iyi bak” dediğimizde Türkçe mi düşünmüş oluyoruz ya da “Allah’a ısmarladık” dediğimizde Arapça mı?.. Biz Türkler öteden beridir birbirimize “take care” deme ihtiyacı hissediyorduk da yeni mi farkına vardık? İrkçılık saikiyle yola çıkanlar kendi kendilerine komik duruma düşüyorlar; lakin heyecanlı genç insanlar var, Türkçe düşünmenin gerekliliğini savunan. Bu insanlar Türkçe düşünmenin ne olduğu üzerine düşünmeliler önce.

Son yıllarda vardığım kanaat şu: Dil bir sebepten çok bir sonuç. Bir toplum, bilimde, edebiyatta vs. adam yetiştirebiliyorsa dili dert etmesine gerek kalmıyor, o kendi yolunu buluyor zaten. Kendi kendine ürüyor, genişliyor. Sizin geçen verdiğiniz yelkovan örneği ne güzeldi. O günden beri kelimeyi daha bir sever oldum.

İP, SAP

Bize okulda öyle öğretmişlerdi, şimdi müfredat ne der bilmiyorum. Sert ünsüzle biten çokheceli kelimeler ünsüz yumuşamasına uğrar, tekheceliler uğramaz. Toprak toprağı, ağaç ağacı, kanat kanadı, AMA oku, teki, üçü, koçu, eti, atı, otu. Basit. Gibi.

Öğrencilerimi kuralları sorgulamaya özendirmek için hep kullandığım örnek, **ip, sap, dip, kap** dizisidir. Dördü de kapı gibi öz Türkçe kelimeler ama ikisi yumuşar, ikisi yumuşamaz. Üstelik bu o kadar derin ve köklü bir dil kuralıdır ki, mesela *kavanozun dipi* diyen bir insanın, istediği kadar kusursuz Türkçe konuşsun, anadilinin Türkçe olmadığına hükmederiz. Buyurun, problem. Düşünsün keratalar.

Problemin çözümünü isteyenler, Türkoloji konusunda Türkçe yazılmış ender düzgün eserlerden biri olan Talat Tekin'in *Türk Dillerinde Birincil Uzun Ünlüler* adlı kitabına bakabilirler. Basit bir mevzu değil, yüz yıldan beri üzerinde deryalar kadar yazı yazılmış. Kuralı ilk önce 1902'de Danimarkalı Türkolog Grönbech formüle etmiş diyelim de, işin gerilimi artsın.

Kitap, kasap, simit, ihtiyaç gibi yabancı kökenli kelimelerdeki olay tam aynı şey değil. Bunların aslı zaten *kitab, kassab, semid, ihtiyac*. Tek başlarıyken Türkçeye özgü son ünsüz sertleşmesine uğruyorlar ama arkaya bir ünlü alınca doğal hallerine geri dönüyorlar.

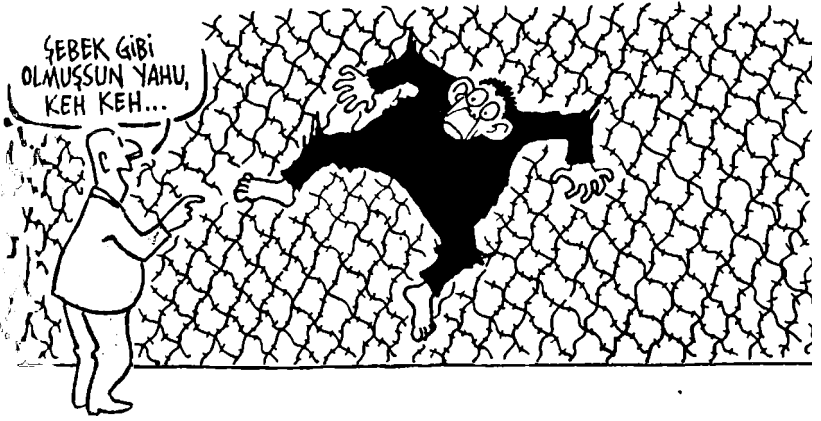
23.01.2009

ŞEBEK

Şebek, Arapça balık ağı gibi “ağ” demek. Buna eşdeğer kelimeler Arapçayla akraba diller olan İbranice ve Süryanicede de var. Hepsinde rastlanan bir özel anlam: “Ağ şeklinde olup yüzün kısmen görünmesini sağlayan baş örtüsü”. Eski Babil ve Asur dilinde yine aynı Sami kökünden şabiku “başı ve omuzları örten bir tür örtü, şal” demekmiş.

Pahlevice, yani İslam öncesi Farsça şapik, modern Farsça şabî “bir tür kısa gömlek, cepken” diye geçiyor, yukarıdakiyle aynı kelime olmalı ama anlam bağlantısından emin değilim. Ermenice şabik (gömlek) aynı anlamda. Kürtçe şepik de ortak kaynaktan geliyor. Kuzey Irak ve Hakkari’de giydikleri şalvarlı tulum gibi kıyafete şal û şepik diyorlar.

Şebek şebekenin çoğulu, daha doğrusu kolektif hali, yani “network” gibi bir şey. Nasıl maymun adı olmuş, tam emin değilim. Meninski’nin 1680 tarihli Osmanlıca lügatında sadece iki anlam geçiyor: “1. alaca renkli ve ağ şeklinde olan, 2. içinden kırmızı rengi çıkan bir tür alaca mantar”. Hani üstü file gibi dilimli kırmızı mantarlar vardır, o olmalı herhalde. Maymun adı olarak ilk 19. yüzyılda Vefik Paşa’da rastladım. Acaba kırmızı poposunu alaca mantara mı benzetmişler diye aklımdan geçmedi değil, ama sanmam, “network maymunu” olmalı.

24.01.2009

CEVİZ

Ceviz ağacının anavatanı olarak tüm kaynaklarda “Armenia” gösteriliyor, sözde diyelim, başımız ağrımasın. Nitekim Van gölü civarı, Aras havzası, Bitlis vb. dolayını tanırırsanız cevizin o yörede ne kadar yaygın olduğunu bilirsiniz. Sanırım, en geç MÖ 3000’lerden itibaren Yakındoğu ve Akdeniz havzasına yayıldığına dair belirti var.

Eldeki en eski linguistik veriler İbranice *egôz*, Aramice *ince g* ile *gawz* ve Ermenice *nguyz*. Her üçünün de bilinmeyen bir eski dilden kalıntı olması kuvvetle muhtemel. Çünkü bu yörede İbranice/Aramice ancak MÖ 2. bin yıla, Ermenice ise MÖ 1. bin yıl başına kadar geri gider, oysa nesnenin kendi daha eski. Kültür bitkilerinin adları en eski çağlardan beri en

yoğun kültürlerarası alışverişe konu olmuş kelimeler arasındadır.

Farsça gôz, Arapca cawz biçimlerinin, kurallı ses değişimlerine uygun olarak Aramice gawz'dan aktarıldığını varsayabiliriz. /aw/ çiftseslisinin /ô/ya dönüşmesi Farsçada tipik. Yabancı dilden alınan ince /g/ sesi de Arapçada daima /c/ olmuş, *geographia* > *cuğrafiyya* gibi. Türkçe **koz** çok eski bir devirde Yakındoğu kültür çevresinden Ortaasya'ya ithal edilmiş olmalı. **Cevz**, nisbeten daha yeni bir dönemde Arapçadan alınmış. İkisi aynı kelime, iki ayrı kültür süzgecinden geçip evrilmiş.

25.01.2009

TÜRBAN

Farsça **dûlband** esasen “kova sargısı” demek (dôl veya dûl = kova). Kafaya sarılan sarık da sonuçta bu: önce kova gibi bir külah konuyor, üstüne bez sarılıyor. Sözcük Farsçada “sarık” anlamında kullanılmış, Osmanlıcada da 18. yüzyıla dek ana anlamı bu. Daha sonra sarıkta kullanılan bir tür çok ince kumaş anlamı ağır basmış. Bu ikinci anlamın aslı herhalde **dûlbend** bezi olmalı. Düşünürseniz, o koca başlıkları bütün gün kafada taşıyabilmek için ileri derecede hafif bir kumaşla sarılmış olmaları lazım. Eski yazıda daima dûlbend yazılıyor ama belli ki erken bir tarihten itibaren **tûlbend** diye telaffuz edilmiş.

Avrupa dillerinde **turban** “Türk sarığı” anlamında, 15. yüzyıl sonlarında benimsenmiş. Fransızca en erken örneklerde

toliban, İtalyanca örneklerde turbante geçiyor. Belli ki tül- bendi'den alınmış ama Latin dillerinde “dolamak, burmak, fı- rıllak gibi çevirmek” anlamına gelen *turbare* fiiliyle karıştırıl- mış. (Eski Romalılar *mas-turbare* derken neyi kastetmişler, bilimin etmek bile istemiyorum.)

1920'li yılların sonunda turban bu sefer “saçı sarık şeklin- de saran kadın başlığı” kisvesiyle Avrupa'da moda oldu. Ora- daki moda terimi olarak dünyaya yayıldı. 1950'lerin *Hayat* der- gilerinde, pek modern ve şık bir kadın başlığı olarak takdim ediliyor. Sonraki yıllarda da sanırım İhsan Doğramacı türbanı nineden kalma başörtüsüne karşı “modern” bir seçenek ola- rak lanse etmişti. Olmadı, kontrolden çıktı.

Neymiş? Memlekette modernizme isyanın simgesi olan nesnenin adı bile Batı'dan gelmemiş. Adamlardan kurtulmak zor.⁵⁸

26.01.2009

⁵⁸ Değerli bir okurum son cümlede “çaktırmadan dokundurma” yapıpımı dü- şünerek kızmış:

İki tane büyük yanlışınız var:

1) Türkiye’ de İslâm inancından ve kültürel kalımdan dolayı başını ör- ten hiçbir kimse bu örtüsüne “türban” adını vermemiştir. Bu ad hoşgö- rüsüz yobazların zorla taktığı addır.

2) Bu ad kendisine dayatılmaya çalışılan başörtüsü biçimi ise, gelenekselin sizin rağmınıza “modernize” edilmiş şeklidir. Değil modernizme isyan...

Bunların yanı sıra eğer derdiniz başörtüsü ve arkasından İslam inancı ise ya sizin modernizm kelimesine bindirdiğiniz anlam hepimizin anladığından farklı bir şeydir. Ya da siz İslam dininin yaşadığımız dünyanın son dakikasına kadar “Taze” olacağı konusunda fikir sahibi olabilecek bağımsız bir araştırmacı değilsiniz.

Şöyle cevap yazdım:

Başörtüsü özgürlüğü konusunda yirmi küsur yıldan beri tavrım gayet nettir; her fırsatta dile getirmekten hiç çekinmedim. Otuz yıl önce benim sakalımı ve o zamanlar uzun olan saçımı hedef alan zihniyetle bu-

gün başörtüsünü yasaklamaya kalkan zihniyetin aynı YOBAZ zihniyet olduğunu düşünüyorum. Üniversitede ders verdiğim dönemde bu konuda net ve aktif bir tavır aldım. Her zaman ve her konuda vicdan, inanç ve kişisel tercih özgürlüğünden yanayım. Derslerime katılan öğrencilerimin en parlaklarından bazılarının başörtülü kızlar olduğunu defalarca müşahade ettim ve kendimce bundan bazı sonuçlar çıkardım.

“Türban” adını yobazların taktığı konusunda haklı olabilirsiniz. Ancak dindar kimselerin bu adı kullanmadığı konusunda yanılıyorsunuz. “Türban” kullanan ve bu adı rahatça telaffuz eden çok sayıda tanıdığım var.

“Türban”ın ve güncel İslami hareketin birçok başka unsurunun “modernize” ve hatta modern şekiller olduğu hususunda size katılıyorum. Ancak üniversitede “türban” kullanan gençlerin büyük çoğunluğunun bu tavırlarını “Modernizm” adı verilen bir olguya karşı tepki olarak algıladıkları da bence apaçıktır. Üniversitede bulunduğum bölümde “Modernizm” aleyhine nutuklar dinlemekten içim bayılırdı.

“İslam dininin yaşadığımız dünyanın son dakikasına kadar taze olacağı” görüşüne katılmıyorum. Bu görüşümün bağımsız düşünceyle neden bağdaşmadığını, inanın anlamadım. Bir toplumda yaygın kabul gören görüşlere karşı çıkmak neden “bağımlılık” olsun ki? Tam tersine, avam kanaatine uygun düşünen insanların bağımsız düşünme yeteneklerinden şüpheye düşmek bana daha tabii geliyor. Hepsi öyledir demiyorum, ama “ortalama”nın görüşünü savunanların bağımsız düşünme yeteneğinden mahrum olduğunu düşünmek, farklı görüşleri savunanların öyle olduğunu düşünmekten daha tabii değil mi?

NAİV

Naiv başka şey, nahif başka şey. Aradaki farkı bilenler parmak kaldırsın.

Peki, otur. **Nahif** Arapça sıfat, uzun i ile söylenir, zayıf ve çelimsiz demektir. Bugünkü Türkçede sanırım sadece zayıf nahif ikilemesinde anılıyor. Masdarı **nehâfet**, yani zayıflık.

Naiv İngilizceden veya Fransızcadan alınmış bir kelime. Saf, kurnazlıktan yoksun anlamında. Fransızcası aslında naiftir, 1970-öncesi kültürden gelen insanlar Türkçesini ısrarla öyle yazarlar. İngilizceye Fransızcadan gelen sıfatlar genellikle sözcüğün dişil halinde benimsendiği için İngilizcesi *naive* olur.

Fransızca naif'in aslı da, bak şu işe, Latince *nativus* imiş. Fransızcada vurgusuz hecenin sessizi düşer kuralı uyarınca

t'sini kaybetmiş. *Nasci, natus* (doğmak) fiilinden “doğuştan gelen” ya da “doğal” anlamında sıfat. Burada “yapay” karşıtı olarak kullanılmış, yani sofistike olmayan, sanatsız, som. Aynı kökten gelen *naturalis* (> Fr. *naturel*, İng. *natural*) sözcüğüyle de yaklaşık eşanlamlı. 18. yüzyıl filozoflarında hâlâ “doğaya yakın, bozulmamış” gibi gayet pozitif bir anlamda geçer, Jan Jak Ruso’da mesela. Ama günümüzde daha çok saftirik kavramını çağrıştırıyor. İngilizcede öteden beri varolan bir kelimeydi, son 30-40 yılda moda oldu, çok kullanılanlar listesinde yukarılara tırmandı.

27.01.2009

TÜRKİYE

Vatanımıza ne cüretle “hindi” derler diye hop oturup hop kalkanların esas dert etmesi gereken konu o değil. Vatanın adı İtalyanca, onu neydeceğiz? Hem üstelik turkey gibi tesadüfi, kasıtsız bir durum yok ortada. Ülkenin kimlik sorunuyla ilgili derin bir problem var. Deştikçe vatanmilletçilerin tüylerini diken diken edecek mevzu.

Türkçede -ve diğer yerli dillerin hiçbirinde- bu ülkeye 19. yüzyılın sonlarına dek Türkiye, Türkistan, Türkland veya buna benzer bir isim verilmemiş. Ülkenin, daha doğrusu Fırat nehrine kadar olan kısmının, Türkçedeki kadim adı Rum. Bunun dışında Memaliki Al-i Osman, Memaliki Mahrusa gibi SI-YASI adlar kullanılmış.

Buna karşılık Batı Avrupalılar, ta Haçlı Savaşlarından beri Ortadoğu ve Balkanların Türkler tarafından yönetilen kısmını İtalyanca *Turchia*, Fransızca *Turquie* vs. diye adlandırmışlar, Mısır, Suriye, Balkanlar filan dahil. Farklı adlandırmanın ar-
dında aslında ciddi bir bakış farkı var ama o kadar dibe inersek çıkamayız diye korkarım.

Türkçede bu adın sistemli olarak kullanımına en erken Namık Kemal ile Suavi'nin 1868'de Paris'te çıkardıkları *Hürriyet* gazetesinde rastladım. Belki daha önce de tek tük vardır ama bence bağlam ilginç: sanki memlekete dışarıdan ve BATI'DAN bakınca "Türkiye" adı daha bir uygun gelmiş.

1870'lerde "ah monşer, şu Türkiye medenileşemedi gitti," üslubu içinde kelimeye sıkça rastlanıyor, sonra Abdülhamit döneminde otuz sene boyunca izi kayboluyor. Meşrutiyet'in ilk yıllarında da, siyaseten uygunsuz sayıldığından olacak, hiç duyulmuyor. İttihat ve Terakki rejiminin kullanımında "Türkiye" adının belirginleşmesi, bak hele, 1915 yılına denk gelmiş. 1920'de Ankara'da toplanan BMM "Türkiye" adına önce biraz direnir gibi olmuş, ama en geç 1921'deki Teşkilatı Esasiye Kanunu döneminde T'yi kabul etmiş.

Arapça -iyye ekiyle açıklanması minareye kılıf uydurma kabilinden. Ortaya çıkış sürecinde tereddüt edecek bir şey yok, Batı kökenli bir kavram.

On puanlık soru şu: **Osmaniye** olsaydı acaba daha medeni bir yer olur muydu?⁵⁹

28.01.2009

59 Osmaniye yerine “Anatoli” dense daha iyi olmaz mıydı diye pas atan bir okura, gayıiciddi bir anımda, şöyle cevap verdim:

Trakya'yı ne yapacağız? Hem hiçbir gerçek İstanbullu Anadolulu olmayı kabul etmez ki? Hem Anadolu tabirini ciddiye alırsan Fırat'ın doğusundan da vazgeçmen lazım.

Siyasi bir oluşum olan devleti sadece siyasi bir adla anmak bana daha cazip geliyor. Şirket adı gibi düşün: Tabi olanların kimliğinden bağımsız bir oluşum. “Sovyetler” gibi ya da “Merkez Kırallık” anlamına gelen Çin gibi. Başına da simge olsun diye, siyasi yetkisi olmaya, ama birlik ve beraberliğin temsilcisi olan bir adamı koysalar kurucu aileden, ne zararı var? Hem Yunanistan, Ermenistan, Kürdistan falan da katılır bir gün diye açık kapı bırakmak lazım. Anadolu o yüzden olmaz. Ufku geniş tutmalı.

KANDİL

Latince **candere** “akkor gibi yanmak, ışımak”, /k/ sesiyle /kandere/ okunacak. **Incandescere**, hemen hemen aynı, “içten ışımak”. **Candidus**, esasen “akkor gibi”, ama uygulamada bildiğimiz beyaz rengin adı. **Candidatus** “beyaz giyinmiş” demek. Eski Roma’da yılda bir yapılan seçimlerde kamu görevine talip olanlar düz beyaz toga giyermiş, dolayısıyla bugün hâlâ İngilizcede bir işe aday olan kişiye **candidate** deniyor. **Candela** da bildiğimiz mum ya da arkeoloji müzelerinde bolca gördüğünüz tipte pişmiş kilden yapma yağ kandili. Küçültme eki olan *-ela* ile, “ışıkçık” manasında.

Burada anlatması uzun sürecektir nedenlerle Latince kelime başındaki /ka/ sesi 15. yüzyıldan önce Fransızcada /şa/ olmuş. Bazen filan değil, HEP öyle. O yüzden mumun Fransızcası

chandelle, havai fişeğe de öyle diyorlar. Bizde şandel futbol terimidir, topu havai fişek gibi havaya dikmek anlamında.

Roma İmparatorluğu MS 640'lara dek 700 kûsur sene Suriye ile Mısır'ı, daha da uzun süre Kuzey Afrika'yı yönetmiş. Yerli ahali pek Latince konuşmamış, ama ister istemez bir sürü Latince kelime yerel Arami, Kıpti ve Berberi dillerine girmiş. Bunların çoğu ticari mallar, teknik ürünler, idari işlem ve hizmet adları, para ve tartı birimleri vs. **Kandilâ** eski Suriye Aramicesinde aynen kullanılıyor. Arapçaya sanırım oradan geçmiş. Arapçadan da Türkçeye gelmiş. Nereden nereye...

Hisse: Kullandığımız her kelimede, adeta arkeolojik katmanlar gibi, dünya tarihinin izleri var.

29.01.2009

MEMAT

Hayat memat'taki memat nedir diye sormuş bir okurum. Tabii ki ölüm, Arapça, m-w-t kökünden mimli masdar. Aynı anlama gelen diğer masdar mevt, Arapçacıların tercih ettiği standart yazıma göre *mawt*. Mevtâ ölü. Mât öldü, şâh mât “şah öldü” demek. Layemut Allah'a yakıştırılan sıfatlardan biri: ölmez. *Lâ* “değil”, *yemût* veya daha doğrusu, *yamût* “ölür”, aynı fiilin geniş zaman hali. Bir kök böyle şekilden şekle nasıl giriyor diye bana sormayın, burası onu anlatacak yer değil. Sahâflardan alın bir Arapça dilbilgisi kitabı, beş on günde çözersiniz.

İspanyolca *matar* (öldürmek) fiili 600 yıllık Arap egemenliği çağında bu dile giren yüzlerce Arapça kelimeden biri. Ma-

tador da esasen “öldürücü” demek. Boğa güreşi gösterisinde önce sırasıyla dürtükleyici, kızdırıcı, mızrak batırıcı denilen tipler sahneye çıkıyor, onlar görevini yapıp bitirdikten sonra sıra öldürücü darbeyi vuracak olan esas oğlana geliyor. Mata-dor onun adı. Bir çeşit cellat.

Bir tarihte Meksika’da **Matamoros** isimli şehirde, hayatta gördüğüm en berbat otelde kalmıştım. Matamoros, Meksika ulusal kurtuluş savaşının kahramanlarından bir yüce şahsiyetmiş, adını kente vermişler. Adamın adı “Arap öldüren” demek, bak sen.

30.01.2009

EJDERHA

Esas sözcük ejdehâ, r'siz. İslam öncesi İran mitolojisinde geçen bir figür. Pehlevicede, yani İslam öncesi Farsça biçimi *ajî dahak*. *Aj* yılan demek. Dahak, efsane çağında Cemşid'i devirip bin yıl İran'a kral olan kötü bir mahlukun adı. Anlattıklarına göre üç başlı ve üç ağızlıymış, iki omzundan birer yılan başı çıkarmış. Yılanlar uslu dursun diye her gün iki gencin beyniyle beslenirmiş. Kürt mitolojisinde de geçer. Ama ejdehânın adı Dahak'tan mı gelmiş, yoksa mitolojik bir kavram Dahak adıyla insan kimliğine mi büründürülmüş, ondan emin değilim.

Farsça *-hâ* çoğul takısı gibi durduğundan, şairler onu kesip ejder diye bir tekil uydurmuşlar. Orada esas ilginç olan sondaki *-r* sesi. Nereden çıkmış bilmiyorum.

Eski İran mitolojisinden Türkçeye geçmiş kavram çok. İlk elde aklıma gelenler: dev, peri, cadı, anka kuşu ve Kaf dağı. Zerdüşt kutsal metinlerinin dili olan Avesta dilinde devler *daeva* adıyla geçer. Bunlar eskiden tanrılar mış. Zerdüşt gelip yeni dinini ilan edince daevalar eski makamlarından alaşağı edilmişler. İnsanlara kötülük eden, düzenbaz, marjinal yaratıklara dönüşmüşler. Oysa eski İranca ile yakın akraba bir dil olan eski Hintçede *deva* “tanrı” manasını korumuş, hâlâ da öyle kullanılıyor. Hindu inancındaki 333 bin tanrının hepsi birer *deva*. Yahut *devi*, tanrıça.

Latince *deus* ile ondan türeyen Fransızca *dieu* de aynı Hint-Avrupa kökünden gelen kelimeler. İkisi de “tanrı” demek. (Buna karşılık ilaç anlamına gelen Arapça *deva*’nın bunlarla alakası yok.)

31.01.2009

İNCİL

Yunanca *eu* “iyi”, *ángelos* “haberci, ulak, resul”, *euangélion* “iyi haber, müjde”. Hristiyanlığın ilk devirlerinde İsa’nın hayatı ve öğretisine ilişkin anlatımlar bu adla anılmış. Latince biçimi *evangelium*. İngilizce *gospel* bunun tam çevirisi, Eski İngilizce *gôd* iyi, *spel* haber. İsa’nın çeşitli öğrencileri tarafından telif edilen iyi haber metinlerinden dördü, Hristiyanların Kutsal Kitap (Bible) diye adlandırdığı 66 kitaplık külliyat içinde yer almış.

Ortadoğu’nun o devirde yaygın dili olan Aramice’de -yani klasik Süryanicede- sözcük *ewangēliyûn* şeklinde geçiyor. Hz. Muhammed zamanında Arabistan’daki Hristiyanların bu adı kullandığını varsayabiliriz.

Arapçada /g/ sesinin /c/ye dönüştüğüne daha önce değinmiştim. Uzun ê sesi de Arapçada î olur. Dolayısıyla Arapça biçimin **ewancîl* olması lazım. Baştaki ses grubunun i-ye dönmesinin de mutlaka bir nedeni vardır, ama uzatmayalım.

Kuran'da Hristiyanların kutsal kitabı *İncil* diye geçiyor. Hatta bu adda bir kitabın Allah tarafından İsa'ya "indirildiği" de belirtiliyor, belki bilemediğim ya da anlamadığım bir nedenle.

Bir konu daha var aklıma takılan. Hz. Muhammed'in gençliğinde ticaret amacıyla Suriye'ye gidip geldiğini biliyoruz. Fakat Suriye'deyken hangi dili konuşurdu? Aramice biliyor muydu, yoksa tercüman mı kullanıyordu?⁶⁰

02.02.2009

60) Hz. Muhammed Aramice biliyor muydu sorusunu saçma bulan ve Kuran'ın İncil'e dair sözlerine kuşkuyla yaklaşmama duygusal tepki gösteren bir okuruma şöyle yazdım:

1) Suriye'nin dili MÖ 2000'lerden İslam fethine kadar olan dönemde Aramice olmuştur. Aram zaten bugünkü Suriye'nin güneyine (Şam vilayetine) verilen addır. Önceleri Suriye'de konuşulan bu dil MÖ 1000 dolayında Mezopotamya'da (Irak), MÖ 500'lere doğru da Filistin'de egemen olmuş ve bin küsur yıl Ortadoğu'nun hâkim ticaret ve kültür dili olarak kullanılmıştır. Arapçaya oldukça yakın bir dildir. Hz. Muhammed döneminde tüm Ortadoğu'nun standart ticaret ve yazışma dili idi. Arabistan'da a) Hristiyan ve Yahudilerin dinî metin ve ayin dili, b) muhtemelen tüccar kesimin uluslararası anlaşma dili Aramice idi. Arap dilinde İslam öncesi devirden beri okuma-yazmaya, hukuka ve ticarete ilişkin sözcüklerin büyük çoğunluğu Aramiceden alıntıdır. Kendi ve eşi uluslararası ticaretle uğraşan bir kimsenin -en azından "excuse me" ve "one minute" diyecek kadar- Aramice bilmesi bana doğal görünüyor.

2) "İncil" sözcüğünün "iyi haber" anlamına geldiği muhakkaktır. Ayrıca aslı Aramice değil Yunancadır, yani işin tabiatı gereği Hristiyanlığın en azından 20-30'uncu yılında ortaya çıkmış bir kelime olması gerekir. Bu durumda, Hz. İsa'nın "İncil" adında bir kitap yazmış, okumuş, vahiy olarak almış ya da böyle bir kitaptan haberdar olmuş olması beklenemez. Zaten İncil metninde de böyle bir iddianın izine rastlanmaz. İncil, İsa'ya DAİR müritlerinin yazdığı bir dizi anlatımın adıdır. Bu anlatımlarda bize tanıtılan İsa, kitap yazmakla hiçbir alakası olmayan, aksine "kitabî" dinlere karşı çıkıp bambaşka bir çeşit "tasavvufî" (turnak içinde yazdım) sevgi ahlakî vaazeden bir kişidir. Eğer aksine bir iddia varsa, bunun inandırıcı bir delili olması gerekir. Kusura bakmayın, Kuran'da başka türlü yazması bana yeterli kanıt gibi gelmiyor.

MODERN

Latince *modus* “ölçü, usul, adap”. Bundan türeyen Fransızca iki kilit kavram: **Moda**, zamanın usul ve adabı. **Modern**, zamanın usul ve adabına uygun. Usul ve adap derken, oturup kalkmaktan giyim kuşama, halk arasında muteber sayılan düşünceleri benimsemekten ev donatma şekline kadar her şey buna dahil. “Töre” de diyebiliriz ama dün farklı bugün farklı olduğunu hisseden, bunu baştan kabul eden değişik bir tür töre.

Ta 1830’larda Türkçeye Batı dillerinden giren ilk 15-20 kelimeden ikisi bunlardır. Bana bu ilginç geliyor. Daha ilk günden Batı medeniyeti bizde “moda” ve “modern” kavramlarıyla beraber anılmış. “Bu çağın usulü böyle, mecbur ayak uydura-

cağız, allah kahretsin” gibi alttan alta bir mırıltı sanki duyuluyor.

Postmodern sözcüğünü bugünkü tınısıyla ilk kullanan Nikolaus Pevsner’dir, üniversitedeyken epey okumuştuk. Adam sanat tarihçisi, kelime de esasen bir mimari stil adı. 1966’da yazdığı bir makalesinde Pevsner kırk yıldan beri dünyaya hâkim olan Uluslararası Modern mimariye tepki olarak, tarihi motifleri kullanan yeni bir eğilimden söz etmiş, bu isimle. Mimari janr adı olarak tuttu. Sonra 90’larda anlamı genişledi, bir konuya birden fazla bakış açısıyla bakan, kendi varsayımlarını sorgulayan, kendi söylemini söylem konusu haline getiren fikir modasının adı oldu. Şimdiki modern, postmodern.

Eskiden bizde yeniçeriler modernliğe karşı çıkardı. Şimdi postmodernizme kazan kaldırıyorlar, vatana ve töreye aykırı buluyorlar. Haklılar da bir bakıma. Paşam emir verecek “hazrol, rahat!” diye. Onbaşı Egecem ukalalık edecek “komtanım, bu konuya birden fazla bakış açısıyla baksak, söyleminizi söylem konusu yapsak...” Adamı hasta eder!

03.02.2009

TARIM

Eski Ortaasya Türkçesinde “dağıtmak, saçmak” anlamında **tarmak** fiili var. “Tohum saçmak, ekin ekmek” anlamında da bu kullanılıyor, başka birçok dildeki eşanlamlıları gibi. Bugünkü Türkçede **tarmak** artık canlı bir fiil değil ama **darmadağın** deyiminde izi kalmış. Anadolu ağızlarında “dağınık” anlamında **darık** yer yer kullanılıyor. “Her türlü ekin” anlamına gelen **tarığ** da **darı** olmuş. Ses değişimi sürpriz değil, çünkü Eski Türkçede kelime başındaki /t/, Türkiye Türkçesinde /d/ olur, kurallı bazı istisnaları saymazsak. Fiilin kendisi yaşasaydı **darmak* şeklini alırdı.

1930’ların Dil Devrimi hengâmesinde bu inceliklere pek bakmamışlar. *Divan-ı Lugat-it Türk*’te keşfettikleri **tarmak** fi-

linden “aha budur” deyip **tarım** sözcüğünü türetmişler, milli hisleri rencide eden **ziraat** sözcüğüne karşılık. Aralarında ilaç için bir tane ciddi dilbilimci olaydı, **darım* diye düzeltirdi, tahmin ediyorum.

Harita hastaları bilir, Çin'in Uygur ülkesinde bir **Tarım Irmağı** (ve adını ırmaktan alan Tarım havzası) var. Lop Nur gölüne doğru dağılıp bir sürü kola ayrıldığı için bu adı vermişler, öteki tarımla alakası yok. Gayet de mantıklı: deltanın Uygurcası *tarım*, Türkiye Türkçesi *darım* olmalı, derenin dağılıp saçıldığı yer anlamında.⁶¹

04.02.2009

61 Ege Üniversitesi'nden Dr. Hatice Şirin User yazımın bir zayıf noktasına parmak bastı:

Türkçe **tarla** sözcüğü de tarmak eyleminden türemiştir: Eski Türkçe metinlerde **tarıglag** biçiminde kayıtlıdır (örneğin 8. yüzyıla ait bir yazıt olan Taryat Yazıtı'nda bu sözcük geçer). Tarıg-lag (> tarla), yay-lag (> yayla) ve kış-lag (> kışla) sözcüklerinde olduğu gibi yer adı yapan +lag ekiyle türemiştir. Eski Türkçede sözcük içindeki ve sonundaki g sesleri Oğuz lehçesinde erir ve tarla bu şekilde ortaya çıkar.

MCDONALD'S

Ufak oğlan tutturdu Big Mac yiyeceğiz diye, mecbur, gittik yedik. MacDonald'ın kim olduğunu anlatmak da farz oldu.

Ortaçağda İrlanda'dan gelen Gael'ler İskoçya'nın batısında-ki adalar ve göller diyarını ele geçirmişler. Derken Somerled adlı Viking asıllı bir yiğit çıkıp Gael'leri birleştirmiş, aleme korku salan Adalar Krallığı'nı kurmuş. Donald bunun üç torunundan biri, asıl adı Gael'ce Domhnall, yani "Dünya Hâkimi". MacDonald'lar, yani Donaldoğulları, İskoçya'nın en güçlü aşiretlerinden biri olmuş. Viskileriyle meşhur olan Islay ve Skye adalarını tutmuşlar. Birçoğu bugün halen aşiret başının mülkiyetinde olan bir düzine muhteşem şato inşa etmişler – Invergarry'dekini geçen sene ziyaret ettim, feodal duygularım

kabardı, itiraf edeyim. MacDonald'larla onların kolu olan MacDonnell'lar zamanla bütün dünyaya yayılmışlar. Sanırım bu iki soyadını taşıyan bir milyondan fazla insan var, büyük Domhnall'm soyundan gelen.

Hamburgerci McDonald's firmasını gerçekten kuran bir MacDonald değil ama. Ray Kroc adlı, her işe girip çıkmış Şikagolu bir adam, franchising yöntemiyle köşebaşı köfteciliğinden bir dünya imparatorluğu yaratabileceğini 1960'larda keşfetmiş. Kendi adı pazarlamaya pek uygun olmadığından olsa gerek -Kroc Amerikancada kulağa "üçkâğıtçı" gibi geliyor-MacDonald's isimli üç-beş şubeli bir köfteci dükkânını satın alıp, işini onun üzerinden büyütmüş.

1985'ti galiba, MacDonald's Türkiye'ye gelmeden az önce birileri benim fikrimi sormuştu da, neden bu iş Türkiye'de asla tutamaz diye uzun uzun bir sunum yapmıştım. Hatırladıkça yüzüm kızarır.

05.02.2009

|

MUHTAR

Şaşırtıcı ama köylerdeki ihtiyar heyetinin o bildiğiniz ihtiyarla alakası yok, zaten kanunen de ihtiyar heyetine girmek için 25 yaşını doldurmuş olmak yetiyor. Osmanlıca ihtiyar etmek (daha doğrusu hırıltılı x sesiyle *ıxtiyâr etmek*) “seçmek, tercih etmek” demek. “*Zaruretsiz cihanda kimse gurbet ihtiyar etmez,*” demiş Şinasi,⁶² yani mecbur kalmadıkça kimse gurbeti seçmez. İhtiyar heyeti = “seçim kurulu”. İlk kez II. Mahmut zamanında, 1820’lerde, Osmanlı modernleşmesinin ilk yerel demokrasi denemesi olarak teşkil edilmiş. Günümüzde işlevini yitirmiş bir tür kurumsal fosil.

İhtiyar heyetinin seçtiği kişi tabiatıyla muhtar, yani “seçilmiş.” Arapça gramerde *ıxtiyâr*, ifti’âl vezninde masdar, *muxtâr*

ise aynı veznin mefulü, yani edilgen ortay, eyleme maruz kalan şey. Eski devirde muhtar ihtiyar heyeti seçermiş. Şimdi artık öyle değil, ama adı kalmış. Yalnız bizde değil, Suriye’de, Irak’ta, Lübnan’da filan muhtarlık kurumu bir Osmanlı kalıntısı olarak devam ediyor.

Muhtar aynı zamanda fail (etken ortay) anlamında da kullanılıyor, neden ve nasıl, tam anlamış değilim.⁶³ Sovyetler Birliğinde eskiden muhtar cumhuriyetler vardı, şimdiki adı özerk, Frenkçesi otonom. TDK’cıların aklına gelse seçken yahut seçergen ve hatta seçemen diyebilirlerdi.

06.02.2009

62 Yusuf Ziya Aytürk düzeltti:

“Vatan mel’uf olanlar bi sebeb terki diyar eylemez. / Zaruretsiz cihanda kimse gurbet ihtiyar eylemez” beyti aslen gazeteci ve oyun yazarı olan Şinasi’ye değil, gerçekten büyük bir şair olan Ziya Paşa’ya aittir.

63 Altı-yedi okurum yazıp muhtar’ın hem fail hem meful oluşu hususunda beni aydınlattılar. Dr. Z. Açık göz’ün açıklaması:

Muhtarın hem fail hem meful oluşu, Arapçada üstünlü ye’nin elife dönüştürülmesi; esrenin de ye’ye “ağır” geldiği için üstüne dönüştürülmesi kaidesinden kaynaklanıyor. (Ya üzere kesre sakil; kesreyi fethaya kalbeyledik!) Aslında fail şekli “muhteyir”, meful şekli “muhteyer”. Yanlış bilmiyorsam, i’tiyaddan mu’tâd, ihtiyac’dan muhtâc, imtiyaz’dan müm-tâz vb. de aynı tayfadan kelimeler.

KALABALİKEN

Biri mail atmış, İsveççedeki Türkçe kelimeler hakkında ne düşünüyorsun diye. Çattık işte, ne düşüneyim ki? İsveççe bilmem, etmem. “Olmaz ya öyle şey,” diye cevap verdim. Meğer İsveççe “kargaşa, hengâme” anlamına **kalabaliken** denirmiş. Türkçe değil mi? Acaba İsveçliler Ortaasya’dan gelen öz haki-ki sarışın Türkler midir?

Derhal İsveççe bilen dostlar alarına geçirildi. Bir iki mailleşmeden sonra Claire’dan aşağıdaki bilgiler geldi:

“Meşhur Bender Kalabalığı vardı 1713 yılında “Demirbaş” XII Şarl Poltava’dan Dnyepir’i geçti, Osmanlı’yla Bender’e yakın Varnitza köyünde karşılaştı, Osmanlı toprağı olan Ukrayna’da. Kördögüşü şeklinde geçen muharebede Osmanlılar kra-

lı esir alıp götürdüler. Bu savaş İsveççe ‘Kalabaliken i Bender’ olarak kalmış (-en nominativ belirlilik eki), manası Türkçesinden kaymış olarak. İsveççe anlamı “kargaşa, kavgalı kalabalık”, Fransızca *tumulte* gibi.

“Bu kelime günümüzde bir keresinde mahkemede vahim bir probleme neden oldu. Bir futbol maçında, kazanan takımının taraftarları kutlama için sahaya doluşunca bir kaza olmuş, biri yaralanmış. Tanık Türkçe ısrar ediyor, “Kalabalıktı, kavga yoktu!” diye. Bu tutanağa geçince işler karışıyor. Neyse ki dava hayırlı bir sonuca bağlandı.”

Kültürler tarihi hayret verici detaylarla dolu!

Türkçe sözcük Arapçadan geliyor, aslı galebelik. “Nisbi çokluk, sayıca üstünlük” demek. Galebe çalmak’taki galebe ile aynı kelime. Eski yazıda mutlaka gayın’la yazılır.⁶⁴

07.02.2009

64 Barış Çenberci Demirbaş Şarl hikâyesinin aslını anlatmış:

“Demirbaş” XII. Şarl’ın hikâyesi sizin yazdığınızdan biraz daha farklı, oldukça da eğlenceli detayları olan bir hikâyedir. XII. Şarl, Ruslarla girdiği savaşta yenilmiş, kuzeye, İsveç’e kaçamamış ancak, güneye ufak çaplı bir ordu / maiyet gürühu ile Osmanlılara sığınmış. Burada oldukça uzun sürecek bir misafirlik dönemi (yaklaşık 7-8 yıl) geçirmiş. Bu misafirliğinde de “kral” gibi yaşamaya devam etmiş, devamlı olarak masrafları deftere yazıldığı için, kendisine demirbaş (sarayın demirbaşı anlamında) ismi takılmış. Ta ki, saray eşrafının ve yeniçerilerin bu harcamalara karşı çıkıp Topkapı Sarayı’nı “kalabalık” ile kuşatmasına kadar.

Daha sonra misafirlik biraz daha ev hapsine dönmüş. Ev dediğimiz sizi yanıltmasın, İstiklal Caddesi’ndeki saray kadar olan İsveç Konsolosluğu. Zaten İsveç, Osmanlı’da ilk daimi büyükelçi bulunduran ülke. Ama sebep, ne ortak düşman Ruslara karşı strateji oluşturmak, ne de İsveç’le Osmanlı arasındaki ticari ilişkileri geliştirmek. Gün gelip de Demirbaş Şarl “hadi bana müsaade” dediğinde, Osmanlı yönetimi “buyrun hesap” diyerek, onca yıllık masrafı çıkarmış. Şimdilerde üstte para çıkmayınca kimliği rehin bırakmaya benzer, Demirbaş Şarl da yemin billah ödeyeceğine Osmanlı’yı ikna etmek için, boşalttığı saraya bir tane kalıcı büyükelçi bırakmış.

Büyükelçiyi bırakmış ama Osmanlı'dan da *köşk*, *kalabalık*, *yıldırım*, *jar-ramas* (yaramaz) gibi kelimeler götürmüş. Ama en eğlencelisi, İsveç'e girdince "ben İsveç'in şöyle geleneksel yemeklerinden yemek istiyorum" diye sorduğunuzda, önünüze gelen zeytinyağlı dolma. (Zeytinyağlı mıdır bilmiyorum aslında, İsveç'te zeytinyağı bulmak ne mümkün?) "Bu ne yahu?" diye sorarsanız, gülümseyerek *Kalt dolma* (soğuk dolma) derler, bizim geleneksel yemeklerimizdendir diye açıklama yaparlar. Biraz araştırırsanız, Osmanlı yemeklerini çok seven XII. Şarl'm, misafirlikten dönerken yanında birkaç aşçı da götürdüğünü öğrenirsiniz.

MALUMU İLAM

Artık şaşmaz şekilde her yerde **malumu ilan** diye geçiyor. Mantıken bu da mümkün tabii, “bilineni orta yere söylemek”, ama deyim o değil, üstelik kelime oyununa yazık. Doğrusu, **malumu ilam** etmek, yani bilineni bildirmek. /

İlân da Arapça, ilâm da, ama ikisi ayrı şeyler. İlkinin altında yatan kavram ‘alen “ortalık yer, kamusal alan” – “adam alenen zırvaladı”daki gibi. (Türkçe alan’la benzerlik şaşırtıcı ama alaka yok, zannetmem.)

İkincinin temeli ‘ilm yani bilgi. Bu kökten Türkçeye girmiş pek çok türev var. Mesela ‘âlim “bilen” yahut bilgin, ‘ulemâ bunun çoğulu, “bilginler”, ‘allâme de mübalağası, “çok bilgin”. Ma‘lûm “bilinen”, ta‘lîm “bilmesini sağlama” yani öğret-

me, mu^callim bu işi yapan kişi. İ^flâm aslında ta^climle hemen hemen aynı anlama gelen bir masdar, ama bizde daha çok “bildirme, haber verme” anlamı ağır basmış. Mahkeme ilamı demek, mahkemenin “bu yazıyı kim okursa bilsin ki” gibisinden yazdığı bildiri. Yahut bildirge. İngilizcesi writ, e’siz.

Şimdi biri çıkıp dese ki, hocam, geç bunları, bunlar hep bildiğimiz şeyler, ben de “malumu ilam etmiş oldum öyleyse,” der geçerim.

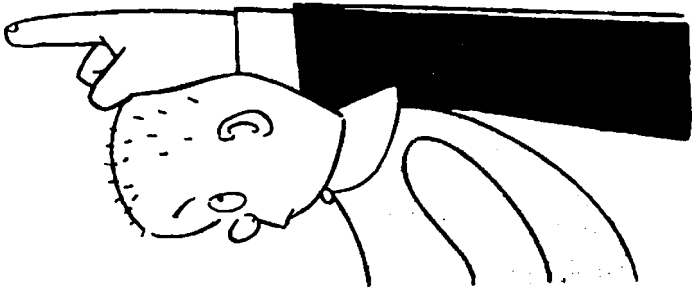
09.02.2009

EGİTMEK

Ortaasya Türkçesinde ve ondan türeyen Türki dillerin birçoğunda bildiğimiz /i/ sesi var, dili arkaya çekerek söylenen alelaide /e/ sesi var (bunu bazen ä diye yazıyorlar, Azericede mesela), bir de ikisinin ortası /ë/ sesi var. Bu sonuncusu eski yazıda ya harfiyle yazılır. Anadolu ağızlarında çoğu zaman /i/ye dönüşür (gice, isirgemek, irkek vb.) ama İstanbul Türkçesinde hemen her zaman /e/ olur. Bir tek /y/ harfine bitiştiği durumlar istisnadır. Bu yüzden géymek bizde giymek olmuş, éyü de iyi kılığına girmiş. Ama mesela iyi'nin başına pekiştirme hecesi getirince *ipiyi olmaz, epiyi olur. Nedeni basit: épéyi'de ikinci /é/, y'ye bitişiyor, birincisi bitişmiyor, o kadar.

Dil Devrimi'nin en heyecanlı günlerinde (33 yahut 34 olmalı) açmışlar Divan-ı Lugat-i Türk'ü, iğitmek diye 900 sene-

lik bir fiil bulmuşlar. Anlamı “hayvan veya köle beslemek, yetiştirmek”. Bilmem neden, bu olsa olsa *ēgitemek* olmalı diye karar vermişler, etrafta soracak doğru dürüst dilbilimci de yok, *eğitmek* diye Türkçeleştirmişler. Oysa kelimenin aslı besbelli /i/ ile iğitmek. Türkçede bunun gayet güzel bir türevi de mevcut. İğdiş, orijinal anlamı “besleme, ehli hayvan veya hizmetçi”. Ama Kaşgarlı özellikle belirtiyor, Oğuzlar bunu “hadım edilmiş köle” anlamında kullanır diye.

Geçen gün Milli Eğitim Bakanlığı bir genelge çıkarmış, Ümit de yazdı. Öğretmen dediğin nasıl olmalı diye bir sürü akli başında güzel temenni sıraladıktan sonra, “Türk Milli Eğitim Sistemi’nin dayandığı temel değer ve ilkeleri bilir,” diye eklemişler. Bu kısmını tam anlamadım. “Bilir ve bunlarla mücadele etmenin yollarını arar” mı demek istemişler, yoksa “neme lazım, yeniçeriler şu ara zorda ama yarın bir gün gelip bizi oyarlar,” diye mi korkmuşlar, belli değil.

Yoksa Türk Milli Eğitim Sistemi’nin “eğitim”den ne kastettiği belli. Guddelerini alacaksın ki ehli ve bön olsunlar. Devlete memur ve askeriye köle olabilsinler.⁶⁵

10.02.2009

65 Benim “Türkçe düşmanlığımı” düzeltmek uğruna dilbilimci olmaya karar veren, bu arada bir iki düzine hatamı gerçekten düzelterek beni minnet borcu altına sokan Mehmet B. demiş ki:

Eğitmek’in iğitmek ile aynı olduğu kanısına varmışsınız, ancak Meydan Larus Ansiklopedik Sözlük’te eğitmek eyleminin *eyt-* < *ayt-* “söylemek” olduğu, “şifahi tedrisat” anlamına geldiği yazılı, sözlü öğretim yani. Sözcük aslında *eyitmek* (ayıtmak-aytmak; “söylemek, anlatmak”) olmalı, öyle kullanılmalı.

Cevabım:

Yok, Meydan Larus yanılıyor. *Aytmak/eytmek* Türkiye Türkçesinde 18. yy’a kadar çok sık kullanılan ve halk ağızlarında hâlâ canlı olan bir fiil. “Anlatmak” anlamı mevcut değil, basbayağı “demek” anlamında. Dolaysız nesnesi daima “denen şey”. Kendisine söz söylenen kişi +e halinde dolaylı nesne olur. *Fılanı ayttı = filanı dedi*. “*Fılan’A dedi*” gibi bir anlamı yok. Dolayısıyla bundan “*filanı eğitti*” gibi bir anlama sıçramak mümkün değil.

Eğitmek sözcüğünün nasıl bulunduğu belli. Caferoğlu Uygurca sözlük çalışmasında fiili doğru olarak *igidmek/igitmek* olarak yazıyor (“beslemek, özen vermek, itina ve dikkat etmek”); sonra Radloff Uigurischen Sprachdenkmäler, 1928 yayınına istinaden *egidmek* yan-biçimini de veriyor. Reşit Rahmeti Arat’ın Kutadgu Bilik endeksinde *igidmek* “terbiye etmek, eğitmek, yetiştirmek” olarak verilmiş. Oysa bağlama bakınca her zaman “evlatlık veya besleme veya köle yetiştirmek” anlamı var. *İgdiş* de esasen “besleme, evlatlık, köle” demek. Yani miras hakkı bulunmayan (ve bu yüzden çoğu zaman hünsa edilen) fonksiyonel evlat.

TAKTİR

Takdir, değer vermek veya değer biçmek, **kadr** (değer, ölçü) masdarından. **Taktir** ise **katre** (damla) ile aynı kökten, damıtmak. Yani rakı yapar gibi imbikte kaynatıp damla damla süzmek. “Seni taktir ediyorum,” demek, seni damıtıp öz suyunu çıkarıyorum, haberin olsun demek. İyi bir şeydir herhalde.

Şefkat sevgi gösterme. **Şefik** ile **müşfik** aynı kökten. Türkçenin en fırlama şairlerinden⁶⁶ Fazıl Ahmet Aykaç’ın oğulları **İşfak** ile **Müşfik** Aykaç vardı eskiden, ikisinin de adı “şefkatli” anlamına gelir. Buna karşılık **şevkat** diye bir şey yok. Ol saydı ya “şiddetli arzu, iştiyak” ya da “dikilmiş şey, dikme” anlamına gelirdi.

Mahsur “çitle veya duvarla çevrili”; mecazi anlamı “ulaşılmaz bir yerde kapalı”. **Muhasara** etmek (etrafını çevirmek) de

oradan. Misal: *Anahtarı düşürünce tuvalette mahsur kaldı. Mahzur*, noktalı dad ile,⁶⁷ “sakınacak veya korkacak şey”, neo-Türkçesi sakınca. Avni Özgürel bile ikisini karıştırıyorsa işimiz zor.

Tasfiye “temizleme, arıtma”. Saf (temiz), safa (iç temizliği) ve safvet (temizlik) ile aynı mahallenin çocuğu. Tasviye Türkçede kullanıldığını hiç görmediğim bir sözcük. Arapçası “deveyi semirtmek” ya da “doğurmuş kadını semirmesi için sütten kesmek” demekmiş, vallahi öyle. O zamanlar hamilelik sonrası zayıflama kursları da yokmuştur alimallah.

11.02.2009

66 16 Şubat'ta çıkan notum:

Geçen gün Fazıl Ahmet Aykaç'tan “Türkçenin en fırlama şairlerinden” diye söz etmiştim. Kullandığım tabirden rahatsız olanlar olmuş; kendilerinden özür dilerim. “Fırlama” benim sözlüğümde olumlu bir sıfattır gerçi, ama belki öyle düşünmeyeler de var.

Aykaç'ın bir dörtlüğü meşhurdur, ezberden yazabiliyorum: “Hele var ki bir tablo / Görse şaşar Anibal / Ördeklerden bir filo/Bir de kazdan amiral”. Acımasız siyasi hicivleri de var ama onları şu an bulamadım. 1923-24'e dek dili keskinmiş. Cumhuriyetten sonra suya sabuna dokunmayan konuları tercib etmiş, kimbilir neden.

Oğlu Müşlik Bey benim çocukluğumda Kınahada'da komşumuzdu. Hayatta tanıdığım en “beyefendi” insanlardan biriydi. Ama ülkemizin resmi ideolojisi hakkında kullandığı bazı yakası açılmadık kelimeleri haur-lyorum.

67 Murat Kaş ve birkaç başka okurum mahzur sözcüğünün imlasını düzelttiler: Mahzur zel ile yazılır, hazer kelimesi var, sakın! anlamında kullanılan. “Zı” ile yazılan mahzur ise *ez-zarurât tübihu'l-mahzurâtta* (zaruretler yasakları mübah kılar) anlamında görüldüğü üzere memnû (yasak) anlamına gelse gerek...

Sözlerin Soyağacı'nda doğru yazmışım. Burada dikkatsizlik olmuş.

PERTAVSIZ

İstanbul Belediye Başkanı geçen gün rakibine **pertavsız** önermiş, piyasadan kalkmış güzel bir kelimeyi naftalinler arasından çıkarıp ortaya salmış. Farsçası **pertavsûz**: *pertav* = ışık, *sûz* = yakan. Işıkla ateş yakan, yani bildiğimiz konveks mercek, büyülteç dediğimiz şey. Ne kadar oturaklı bir kelime! Türkçesinin –sız olması tipik bir analogi örneği: yapısı unutulmuş bir sözcük, Türkçe pervasız yahut imansız gibi örneklerle uydurulup yeniden yorumlanmış.

Pertavsız ta eskiden beri bilinen bir nesne. Ama dürbün yahut teleskop öyle değil, Avrupalılar icat etmişler. 16. yüzyılın sonlarına doğru bu taraflarda boy göstermiş. Direkt İran'a gidecek hali yok, belli ki ilk önce İstanbul'da görülmüş. Zamanın

ukelası da doğal olarak Farsçadan şık bir isim uydurmuşlar. Farsça *dûr* = uzak, *bîn* = gören. *Dûrbîn* = uzakgören. Bildiğimiz **dürbün**. Frenkçe *télescope*'un birebir çevirisi: *télé* = uzak, *sco-*
pe = gören. (Harbi Farsçada da *dûrbîn* deyimi var, "uzağı gören" insan için kullanılıyor. Misal: *Turgut Özal dürbîn adamdı*.)

Çok sonraları, sanırım 20. yüzyıl başlarında Fransızca **teleskop** da Türkçeye girince anlam ayrışması olmuş, tek şeyli olan biçimine teleskop, çift şeyli olanına dürbün demek tercih edilmiş.

Televizyon da bir ikiyüz sene önce icat edilseydi Türkçesi herhalde **durdîde** olurdu. Yahut Arapçadan **tenzîre**. Allah'tan 30'larda daha Türkiye'ye gelmemiştii, yoksa **uzbakaç** da olabilirdi, neden olmasın?

Efendim dürbin Kürdcedir, *dûr* uzak, *bin* dîtin fiilinin şimdiki zamanıdır diyorlar. Bre kardeşim, İstanbul ulemasının Frenk icadına Kürtçe isim takması olacak şey midir diye düşünen yok.⁶⁸

12.02.2009

68 Umulmadık ölçüde çok cevap üreten yazılarımdan biriydi. Bu sefer Kürt okurlarım itiraz etme ihtiyacı duymuşlar. İlgi çekici olanlardan biri şuydu:

Dûr ve bin kelimelerini İstanbul ulemasının Kürdceden almış olmadığı kesin. Ancak şu Farsçanın ilk kez imparatorluk diline dönüştüğü Akemenidler döneminden önce imparatorluk kurmuş olan Medlerden alınmış kelime olamaz mı? Sadece İstanbul değil Persepolis veya Ekbatan ulemalarını da düşünmek lazım. Kürdce denilen dil *dé* sadece Hakkarî'nin bayırlarında oluşmadı herhalde.

Cevaben "Akemenidlerin kullandığı dürbün Yeşilçam filmlerinde Fatih Sultan Mehmet'in askerlerinin takuğı kol saati gibi bir şey olmalı herhalde," diye yazmışım, maksat gırgır geçmek tabii.

Aynı yazıya gelen tepkilerden biri de şuydu. Vatanmillet azgınlığı sırf Atatürk gençliğine has bir hastalık değil tabii.

Bu ne düzeysizlik Sevan Nişanyan. Utanma, sıkılma gibi eşikleri aştığın yazdıklarından belli oluyor. Senin ne haddine meşruluğu olmayan bir

devletin dilini kırk dereden su getirerek meşrulaştırmaya çalışmak. Yok Ortaasya Türkçesiymiş, yok bilmem etimolojik kökeniymiş. Nereden icat ediyorsun sen bunları birader. Hangi Türkçe, hangi Ortaasya... Bize Ergenekon masalları da anlatacak mısın? Dağı eritip çıkuklarını Türklerin falan.. Ben Kürt kökenli bir insanım. Ve her yazdığın yazıda Kürtçeye bi güzel geçirmeden boş geçmiyorsun. Hayırdır, bundan amacın nedir? Kim olduğunu sanıyorsun sen. Kalem eline her alanın her istediğini yazabileceğini mi sanıyorsun?

TAZI

Pehlevicede adı verilen İslam öncesi Fars dilinde Araplara *tâzig* veya *tâçig* adını vermişler. Muhtemelen *tâzam* (koşmak, dört nala gitmek) fiilinden “yürük” veya “akıncı” anlamına gelen bir kelime, ama kesin bilgi yok. Düşünürseniz Türkçe *çapul* kelimesi de *çapmak* (koşmak, dört nala gitmek) fiilinden gelir, sanırım aynı bağıntı kurulmuş.

Modern Farsçası *tâzî*, aynı ikili anlama sahip. *Esb-i tâzî* = Arap atı veya yarış atı. Türkçede 13. yüzyıldan itibaren her iki anlamda geçiyor. *Tâzî at* = Arap atı. *Tört peygamber tâzî tilli erti* = dört peygamberin dili Arapça idi. Bulabildiğim kadarıyla en erken 17. yüzyılda yarış köpeğine de *tâzî* (*tazı*) adı verilmiş. Yes, Osmanlılar eğlence için köpek yarıştırmışlar.

Doğu İran lehçelerinde (ve bir Doğu İran dili olan Sogdca-
da) /z/ sesi /ç/ olur. Mesela Farsça *rûza* = Sogdca *rûça*, bildiği-
miz oruç. Bu yüzden, İslamiyet'ten sonra Horasan ve Maver-
aünnehir'de Farsça-Arapça kırmayı konuşan fakat Arap köken-
li kabul edilen Müslüman ahaliye çevre halkları Taçık demiş-
ler. Erken Türkçede ve Moğolcada bolca geçen, oldukça aş-
kılayıcı bir tabir. Modern Tacik halkının adı oradan geliyor.
Tümence *taçık* de oradan gelir, bizim Batı lehçesinde *dacig*
olur, "Türk" demektir, iyi bir manada değil.

Anlamı nasıl evrilmiş dersiniz, al sana doktora tezi konu-
su derim.

13.02.2009

CEKET

Arapçası **Yakub** olan hazretin Tevrat'taki orijinali **Ya^cqôb**, İshak'ın oğlu, İbranice **יָקֹב** kökünden “ardından gelen, sonraki”. İkiz kardeşinden az sonra doğduğu için bu adı almış. Arapça **ta^cqîb**, **müte^câqib**, **‘âqibet** ve akabinde'den bildiğimiz **‘aqb** (iz, topuk) ile akraba bir sözcük. **Takip** = izlemek. **Akıbet** = izleyen şey, art.

Latinceye **Iacobus** olarak uyarlamışlar. Fransızcada sesli-den önce gelen /y/ sesi jandarmanın /j/sine dönüştüğü için, ve ayrıca vurgusuz hece düştüğü için, **Jacques** (/jak/) halini almış. İngilizcesi, Fransızcadan uyarlama **Jack** (/cāk/). Yorkshire (Kuzey İngiltere) diyalektinde **Jock** olur.

Ortaçağın sonlarına doğru Batı Avrupa'da *jacque/jack/jock* en yaygın köylü erkek adı. Dolayısıyla hem Fransızcada hem

İngilizcede “köylü, kıro, andavallı” anlamını yapıştırıvermişler. Bizdeki Memiş yahut İbiş gibi bir şey, ama tam değil, çünkü hayağı aşağılayıcı bir tınısı var. Fransızca 14. yüzyılda *jacquerie* = köylü isyanı, *jaquette* = köylü mintanı. İngilizce *jack* 16. yüzyılda “çiftlik hayvanlarının erkeği”, 17. yüzyılda “herif, uşak, seysis, gemide tayfa”. *Jockey* esasen “herifçik” demek, buna sanırım özellikle Kuzey’den gelen ağır taşralı bir tip kastedilmiş. Atlara bakan uşağa bu ad verilmiş.

Türkçede jaket adı verilen gâvur giysisinin adını en erken Ahmet Mithat’ın 1877 tarihli bir romanında buldum. /j/ sesi Türkçede zor olduğundan kısa sürede ceket’e dönüşmüş. Genel kuraldır, yaygın dolaşıma giren kelimeler yerel dilin ses alışkanlıklarına uyar, buna karşılık jaketatay (*jaquette à tail-le*) gibi elit dilinde kalanlar orijinal seslerini daha çok korurlar. Jokey de “at yarışlarında binici” anlamında 1900’lerde geçiyor. Osmanlı Jokey Kulübü 1906’da mı ne kurulmuş.

Üff, daha jakoben’i anlatacaktım, çok uzadı.

14.02.2009

NİFAK

Arapça n-f-q kökünden, birbiriyle alakasız görünen iki kelime grubumuz var. Birincisi **nafaka**. Güncel kullanımda “boşanan eşe ödenen para,” ama tabirin esas kaynağı olan İslam hukukunda anlamı biraz daha geniş: “Boşanma olsun veya olmasın, eşin geçimi için kocanın temin etmekle yükümlü olduğu para”. İkincisi yine İslam geleneğine ait bir teknik terim olan **nifak** ve bunun faili **münafık**. Nifak sokmak güncel kullanımda daha çok “fitne çıkarmak, ikilik sokmak” anlamında kullanılıyor. Ama esasen “Müslüman olmadığı halde Müslüman görünmek” demek. Mesela, gerçek düşüncem ne olursa olsun “Kuran müellifi” deyimini kullanmamam gerektiğine dair beni uyaran onyüzbin okurum, aslında nifak etmemi önermiş oluyorlar.

İki kelime grubu arasında ne alaka var diye epey düşün-
düm. Arapça fiilin kök anlamı “(para veya erzak) harcanmak,
tükenmek” (masdarı *naḥḥa*) veya “iyi alışveriş olmak” (masda-
rı *naḥḥa*) diye geçiyor. Nifakla alakayı kurmak zor. Ne yapma-
lı? Böyle bir yerde tıkanınca hemen akraba dillere bakmak la-
zım. İşte tamam, buyurun, Aramice n-p-q kökü “değişmek,
bir şey iken başka şey olmak” demekmiş. Problem çözülmüş-
tür. Demek ki fiilin en eski kök anlamı “değişmek” ve dolayı-
ısıyla “alışveriş etmek, bir mal veya hizmet için bedel ödemek”
olmalı.

16.02.2009

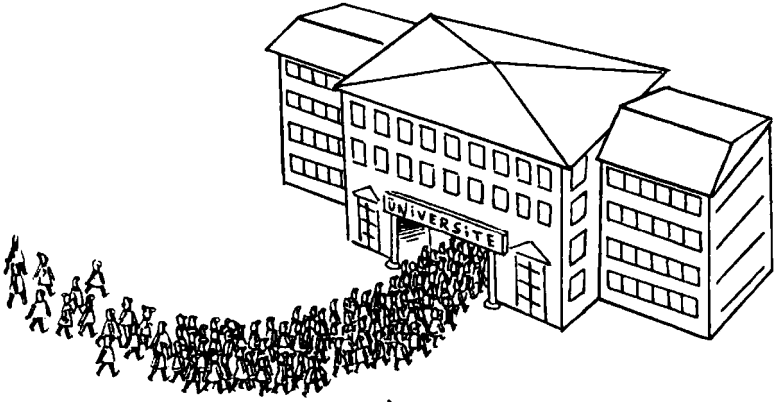
ÜNİVERSİTE

Evrenkent imiş, hah, güleyim bari! Cahillğin bu kadarı ancak okumakla olur demişler. *Univercity* değil amca, *university*!

Universus Latince sıfat, “hepsi bir yerde, hep beraber, topluca”. *Universus mundus* deyimi felsefede “varolan şeylerin tümü, bütün dünya” anlamında kullanılmış. Fransızca erken metinlerde aynen *universe monde* diye geçer ama 1550’lerden itibaren *universe* (daha sonra *univers*) tek başına aynı işi görür olmuş. İngilizcesi de *universe*, yani evren.

Universitas başka, evrenle alakası yok,⁶⁹ “birlik, dernek, cemiyet”. Ortaçağ hukukunda “tüzel kişilik sahibi lonca” için kullanılan bir tabir. Galiba ilk kez 1160’larda Paris’te ya da ondan beş on yıl önce İtalya’daki Bologna’da ders okutan hocalar bir araya gelip haklarını daha iyi korumak ve kim ders ve-

rebilir, kim veremez meselesini kurala bağlamak için bir üniversite kurmuşlar. Bir de resmi berat almışlar ki, eşrafı, derebeyi, kilisesi, paşası, eşkiyası, şusu busu işlerine karışmasın, kendi koydukları kurallar çerçevesinde serbestçe ders verebilsinler.

Dünya tarihinin büyük icatlarından biridir, daha önce bir yerde örneği yoktur. Yüksek eğitim kurumları yok mudur? Vardır. Avrupa üniversiteleri de ilk başta şüphesiz İspanya'daki İslam medreselerini örnek almış, onlardan esinlenmişler. Ama sonra boynuz kulağı geçmiş, başka bir şey olmuş. Dönüm noktası şu yukarıda anlattığım olaydır. Benzeri ne medresede var, ne Bizans'ta, ne Roma'da, ne Çin'de. "Kendi kurallarımı ben koyarım, bana karışamazsın," demişler, çatır çatır da kabul ettirmişler. Dershaneden yahut asker mektebinden ayıran yanı bu: üniversite olması.

Bizde daha hâlâ olmayan nesne.

17.02.2009

69 Üçüncü paragrafın ilk cümlesi dikkatsizce olmuş. *Universitas* tabii ki *universus* sıfatının soyut isim halidir, dolayısıyla “evrensellik” anlamına DA gelebilir. Hatta MÖ 1. yüzyılda Cicero aynen bu anlamda kullanmış, bilmiyordum. Sen misin böyle hata yapan! Vatani Nişanyan’dan korumayı görev bilen çevreler coştular. Ekşi Sözlük’te sayfalarca döşendiler, Cicero’nun *universitas* sözcüğünü kullandığını bilmeyen, hatta bildiği halde inkâr eden Nişanyan daha kimbilir bizi nasıl aldatıyordur diye saydırdılar.

Şöyle cevap verdim:

1. Fikir ve vicdanının “güdüldüğünü” ileri sürmek, hatta ileri sürmeden ima etmek, akli başında bir insana yapılabilecek en büyük hakarettir. Anama sövseniz güler geçerim; bunu cevapsız bırakamam.
- 2. Yazımın anafikrini ve polemğin ana eksenini ısrarla gözardı edip marginal bir ayrıntı üzerinde sayfalar döktürüyorsunuz. “Evrenkent” ucubesinin, a) Latince, b) İngilizce, ve c) tarih bilmemekten ileri gelen bir saçmalık olduğunu anlıyor musunuz, anlamıyor musunuz? Cicero’nun *universum* ve *universitas*’ı “evren” anlamında kullanmış olması veya olmaması benim argümanımın özünü herhangi bir şekilde etkiler mi? “Etkiler” diyorsanız neden bir-iki kelimeyle de olsa bizi bu konuda aydınlatmıyorsunuz? “Etkilemez,” diyorsanız döktürdüğünüz yazının boş bir malumatfuruşluk dışında ne işlevi var?

ÜNİVERSİTE – II

Sizi kandırdım. Vatani bölmeye ve emperyalizme yem etmeye yönelik gizli emellerim doğrultusunda herkesi yanılttım. İtiraf ediyorum. Mea culpa. Halbuki Soros'a o kadar söylemiştim, bozma bu Türkçeyi o kadar, sonunda anlayacaklar hain emellere hizmet ettiğimizi, bak Latince bilen evrenkentliler bile var artık diye. Heyhat, dinlemedi. Sen yaz, arkadayım, diye beni kandırdı.

Ekşi Sözlük'e teker teker yazmışlar, koskoca Cicero'yu bile bilmediğimi, bilsem de halktan gizlediğimi, Ammianus Marcellinus gibi dev bir yazarı gözden saklamaya çalıştığımı, metrelerce döktürmüşler. Cicero'nun universus (hepsi, topu) sıfatından nötr isim olan **universum** (varolan şeylerin hepsi,

yani evren) sözcüğünü felsefi bir kavram olarak kullandığını kim bilmez? İşte foyam döküldü orta yere çamaşırcı teyzenin kirli bohçası gibi. Fransız Akademisi'nin sözlüğüne kanıp kelimenin bu anlamı 1550'lerde çıkmıştır diye yalan söyledim göz göre göre. Tuh bana! Sevan Nişanyan'ın sözlüğündeki üniversal maddesine bile bakmamışım, universus sıfatının yapısını öğreneyim diye.

Doğruları görünce artık dayanamadım, Du Cange'ın on ciltlik hayvani Ortaçağ Latincesi sözlüğüne baktım. Ne bulsam beğenirsiniz? O da vatan haini değil miymiş? Herif sekizbin sayfalık sözlük yazmış, üstelik de papaz ama universitas sözcüğüne karşılık bakın ne demiş: 1. “bir kentin sakinlerinden oluşan topluluk veya birlik, yani *commune*” (bizdeki belediyedir, daha doğrusu İngilizce anlamıyla *corporation*), 2. “bir dini kurum mütevellilerinin tüzel kişilik sahibi heyeti, yani *collegium*”, 3. “üniversite”. Hepsi bu kadar. Evrenkent yok. Saklamış utanmadan.⁷⁰

Geriye aklımı kurcalayan tek konu kalıyor, onu da da yakında öğretirler umarım. –sity ile –city sanki farklı şeylermiş gibi geliyor bana, okunuşları benzese de. Ama koskoca Amerika'nın en genç emekliye sevk edilen kimya profesörü, Konya Teknik Üniversitesi alimlerinden Prof. Dr. Oktay Sinanoğlu sity demek kent demektir diyorsa bana susmak düşer tabii, o kadarcık İngilizce bilmeyecek hali yok ya?

Kendisiyle bir zamanlar aynı üniversitedeydik, aynı dönemde (Konya değil). İyi kötü tanırım. Amerikalılardan onca nefret etmek için yeterli sebebi vardır, inanırım.⁷¹

28.02.2009

70 İkinci yazı da fazla ironik oldu (kinayeli yani) herhalde ki, ısrarla ne demek istediğimi soranlar devam etti. Şöyle izah ettim:

Universum ve universitas'ı antik çağda Cicero "evren" ve "evrensel" anlamında kullanmış. Bunun farkında değildim, öğrendim. Yoksa modern çağda kelimenin bu anlamları da içerdiğini tabii ki biliyorum; hatam bunun Rönesans-sonrası bir gelişme olduğunu sanmaktı.

Velakin ortaçağda bu kullanımın eseri görülüyor. Basbayağı *corporation* anlamında bol bol kullanmışlar. Parisli veya Bolognalı hocaların yaptığı iş de mahkemeye dilekçe verip bir adet corporation kurmaktan ibaret. Evren mevren kurmamışlar.

Bu kadar basit bir tezi bir türlü anlatamamam benim beceriksizliğimdir, kabul.

Şunu da ekledim:

Tüzel kişilik kavramı ortaçağ Avrupasının ilginç buluşlarından. "Devlet" kavramı feodal dönemde adım adım parçalamp, kişilerin karşılıklı hak ve yükümlülüklerine dayanan sözleşme hukukuna dönüştükçe, feodal sistemin dışında yer alan şehirler, dini kurumlar, şirketler... kendi hukuki statülerini tanımlamak ihtiyacını duymuşlar. Yaygın olarak kullanılan üç terim: *commune*, *collegium* ve *universitas*. Üçü de aşağı yukarı "hep beraberlik" gibi bir anlam taşıyor.

71 "Türk Aynşataynı" Oktay Sinanoğlu kaydı hayat şartıyla profesör olduğu Yale Üniversitesinden, çok şaibeli bir şekilde erken emekliye sevk edildi. Emekliliğine yol açan olaydan önceki yıllarda da kimya konusundaki teorilerinin bilimsel camiada kabul görmediği, makalelerinin ciddi dergilerce kabul edilmediği vb. anlatılmaktaydı.

SEL/SAL

Türkçede 1930'lardan önce -sel/-sal diye bir ek yok: nokta! Haniya kumsal ile uysal diye soranları hemen aydınlatalım. Bir kere Türkçede bir ek hem ad eki hem fiil eki olmaz, oradan uyanmanız lazım. Kumsal besbelli bileşik bir isim. Açın *Derleme Sözlüğü*'nü bakın, sal bilumum Anadolu ağızlarında “dağın yamacındaki düzlük, yassı yer” demek, ta 17. yy'dan beri kaydedilmiş. Kum sal = kum düzlüğü.

Uysal bu şekliyle ilk 19. yy'da Vefik Paşa sözlüğünde geçiyor. Halbuki ta 11. yüzyıldan beri Ortaasya ve Türkiye Türkçesinde çoğu zaman osal, bazen usal diye yazılan bir kelime var, “gevşek, tembel, umursamaz, bezgin” anlamında. Usanmak fiiliyle besbelli aynı kökten, ki o da eski metinlerde dai-

ma osanmak diye geçer, ta 19. yy'da /u/ sesini almış. Yani oradaki ek de –sal değil, olsa olsa i'sı yutulmuş olarak –ıl.

Derin bir yaratıcılığın eseri olan –sel/–sal eki yanılmıyorsa ilk olarak 1932 veya 33'te Fransızca *universel* sıfatına karşılık Türkçeye'da icat edilen *evrensel* sözcüğünde kullanılmış. Fransızca kelimeyle benzerliği tesadüftür desek belki anlaşılır, belki doğru da yardım etmiştir. Ondan sonra Öztürkçülere gün doğmuş, tecimsel, kamusal, ulusal, arsiulusal, tinsel, cinsel, siyasal, yamsal, dirimsel, özdeksel, artık Allah ne verdiyse dayamışlar.

Bugünkü Türkçede artık iyice yerleşti. İtiraf edeyim, lazım oldukça ben de kullanıyorum. Sonuçta kelimelerin nesebi beni ilgilendirmiyor; ilgilendirmiyor dediysem değeryargısal açıdan yani. Kullandığım kelimenin aslı ister Arapça olsun, ister Öztürkçe, ister uydurmasyonca, muhatabıma derdimi anlatıyorsa nüfus kâğıdından bana ne?

Dert edilecekse arıtmancılar dert etsin.⁷²

18.02.2009

72 Başımın tatlı belası Mehmet B. bu yazıdan sonra ısrarla “Türkçede” –sel/–sal ekinin varolduğunu savunarak, Anadolu ağızlarında mevcut olduğunu ileri sürdüğü *dağsal*, *yensel*, *yyımsel*, *yersel*, *ölümsel* örneklerini getirmiş; ayrıca Moğolistan taraflarında yaklaşık otuzbin kişinin konuştuğu bir Türki dil olan Tuvacadan örnek göstermiş. Üşenmeden oturdum, başlı başına makale olabilecek bir cevap yazdım. Bir kısmını buraya alıyorum:

Bir ekin Türkçede “varolduğunu” söylemek iki ayrı anlama gelebilir.

Ek Türkçede işlektir. Bu ekle sözlükte varolmayan bir türev yaptığımda muhatabım anlar ve yadırgamaz: maildeş, mailleşmek, googlemek gibi.

Ek Türkçenin geçmiş bir döneminde işlek olmuştur; halen işlek olmadığı halde türevleri yaşayan dilde mevcuttur. Dolayısıyla ek, dilde fosil olarak varlığını sürdürmektedir.

İkinci tipte eklerle yeni kelime yapmak ancak bir tür edebî arkaizm yahut şaka olarak ilgi çekici olabilir (*insert edegil*, *ay oğul!*). Bunun dışında, herhangi bir yabancı dilden kelime aktarmak kadar sunidir, yaşayan dile “yabancı”dır. Ortalama muhatabımın İngilizce bilme olasılığı Eski

Türkçe yahut Çağatayca veya Kıpçakça bilme olasılığından yüksek olduğu için, bu dillerden alınacak bir ekle yeni kelime yapmanın dile getirdiği “yabancılaşma” ve “rahatsızlık” efekti, İngilizce bir eki doğrudan almaktan daha yüksektir. (Bkz: *yapılable*, *yazılable*... ve öte yandan *yapav*, *yazav*.. Hangisi “uyar”?)

Bir hecenin “ek” olarak kabul edilebilmesi için net bir morfolojik işlevi olması, yani herhangi bir köke eklendiğinde öngörülebilir bir sonuç doğurması gerekir. Aksi takdirde işlek değildir; dolayısıyla ek değildir. Yapısı bilinmeyen veya belki yanlış anlaşılan herhangi bir hecedir. Mesela Türkçede *yayvan* diye bir kelime var, yapısı meçhul. Buradaki +van hecesini bir ek olarak kabul edemeyiz, çünkü *bilven*, *kalvan*, *ölven* gibi türevler yapamayız.

1930 itibarıyla +sal ekinin her iki anlamda varolmadığı kanısındayım. “Eskiden varolmak” demek, ancak yazılı dilde varolmak VEYA halk ağızlarında yeterince yaygın ve kalıcı olmak anlamına gelebilir. Yoksa herhangi bir köy veya aşiretin, hatta herhangi bir ailenin veya kişinin dilinde dönem dönem ortaya çıkıp kaybolan “dil alışkanlıkları” (idiolect’ler), dil hakkındaki bir genellemeye esas teşkil etmezler. Öbür türlü sırf Perihan Mağden yüzünden, oturup *Türkçe Sözlük*’u yeni baştan yazmamız gerekirdi.

Örneklere bakalım:

Dağsal (“dağda düzlük yer”): Halk ağızlarında yaygın bir kelime; yazılı dile de geçmiş. Tıpkı kumsal gibi bileşik isim: dağ salı.

Yensel: Sadece Afyon ağızında kaydedilmiş. Afyon’da kaç kişinin bildiği veya kullandığı belli değil. Aynı şekilde yiyimsel, sadece Tokat’ın bir köyünde kaydedilmiş. Belli ki standart Türkçedeki +si ekinin bir varyantı (*yensi/*yeyimsi). Belki de saha elemanı yanlış duymuş.

Yersel: Yok. Sadece *yerselemek* (= örselemek) fiilinin varyantı olan *yersellemek* var. Bu fiilin kökü belirsiz. Yani *ör-* veya *yer-* köküne eklenerek belirli bir işlev ifade eden bir ek yok.

Ölümsele: Anadolu ağızlarına ilişkin en kapsamlı kaynak olan *Derleme Sözlüğü*’nde yok. Belli ki ağızlarda çok yaygın olan *ölümsek* sözcüğünün herhangi bir idiolect’teki varyantı.

Tuvacanın morfolojisini bilmiyorum. Tuvacada böyle bir ek belki vardır, belki yoktur, bilmem. Ama olması da hiçbir şey ifade etmez. Türkiye Türkçesinde sadece yayvan kelimesinde rastlanan +van “ekine” istinaden Tuvacada yeni kelimeler üretmek ne kadar saçma ise, bu da o kadar saçma olur.

MEDRESE

Medrese = ders yapılan yer, dershane. Arapça DRS kökünden, ism-i mekân denilen tipte düzenli bir türev. Ders verme eylemine *tedrîs*, ders veren kişiye de *müderris* denir. Peki *ders* ne diye sorarsan o zaman işler biraz çatallaşır, Ortadoğu'nun kaç bin yıllık kültür tarihine uzanmak gerekir.

Aramice *deraş* “tefsir”, yani yorum. Tevrat'ı cümle cümle okuyup yorumlamaya dayanan eğitim metodunun adı da bu. Tanıdık sahne: hoca kitaptan bir ayet okur, Hoca Falan ile Molla Filan'ın bu konudaki yorumları alt alta konur, sonraki cümleye geçilir. *Midraş* adı verilen tefsirler külliyesi MS 2. yüzyıl dolayında oluşmuş; Yahudi dininin temel direklerinden biri olarak kabul edilmiş. Arapçası *ders* ve *medres*, çünkü Ara-

mice (ve İbranice) /ş/ Arapçada daima /s/ olur. *Şalom* = *selam* gibi.

Yahudilerle aynı dönemde, bu sefer yine Aramice konuşan Hristiyanlar, Urfa'da aynı sisteme dayalı bir okul kurmuşlar. Bugün Süryani adı verilen kültürün temelleri bu okulda atılmış. 363 yılında mezhep ayrılıkları yüzünden okulun bütün kadrosu Rum ülkesindeki Urfa'yı terkedip, İran devletinin batı sınırındaki Nusaybin'e iltica etmiş. Okul orada yüzyıllarca varlığını sürdürmüş, Ortadoğu'nun en önemli ilim ocağı olmuş, İslamiyet'in gelişinden sonra da uzunca süre öyle kalmış. Eski Yunan felsefesi ile tıbbının Arap alemine aktarılmasında Nusaybinli Süryani hocaların büyük katkısı var. İslam dünyasında 10. yüzyıl başlarında ortaya çıkan medrese olgusunun da Nusaybin'e çok şey borçlu olduğu anlaşıyor.

Yanlış anlaşılmasın, medreseyi Süryanilerden yahut Yahudilerden aldılar demiyorum, çünkü özgün yönleri çok olan bir kurum. Ama havadan da icat etmediler, varolan bir geleneğin üstüne kurdular. Medeniyet böyle bir şey, her gelen bir öncekinin üstüne bir şey koymuş, bir adım ileriye gitmiş.

Bütün geçmişi yok sayıp sıfırdan iş yapmaya kalkarsan hiçbir şey başaramazsın, TC gibi olursun, işte o kadar.⁷³

19.02.2009

73 Son cümleden ötürü çok alkış aldım ama korkarım alkışlayanların pek azı bunun iki yanı keskin bir bıçak olduğunu farkettiler. Geçmişi yok sayma huyu TC'ye mahsus değil; İslam geleneğinden aynen devralmışlar bence. Tarihi bir tek noktadan başlatmaya çalışırsan bu hatadan kurtulamazsın, başlangıcın ister Hicret olsun, ister Samsun'a basılan ayak.

APRON

Türkçede yeni türeyen tabirlerden biri **apron** “havaalanlarında terminal ve hangar binaları çevresinde düzeltilip asfaltlanmış alan”. Hayatımız havaalanlarında geçiyor ya, mecburen öğreniyoruz. İngilizce **apron** aslında önlük demek, oradan mecazen isim takmışlar. Havadan bakınca öyle gözüküyordur.

Ta 14. yüzyıl başında Fransızcadan İngilizceye alınmış, Fransızca aslı **naperon**, önlük. Bu yanlış bölme hadisesine daha önce de değinmiştim (“Eldiven” yazısında), İngiliz ağzında *a napron* deyimi olmuş *an apron*. O zamanın dil komiserleri kimbilir ne kadar dövünmüştür, “vah eyvah İngilizce elden gidiyor,” diye.

Fransızca **naperon** bugün artık kullanılmayan bir sözcük. Masa örtüsü anlamına gelen *nappe*’ın küçültme ekiyle küçül-

tölmüş hali, “örtücük” demek yani. Bunun direkt tercümesi olan bir başka İngilizce kelime de var, küçültme eki olan *-kin* ekiyle, *napkin*. Ama anlam ayrıışmış, apron mutfakta ya da atölyede takılan iş önlüğü, napkin ise yemek sırasında boyuna bağlanan peçetenin adı.

Dağda hoplaya zıplaya akan dereler gibi nasıl bir yerden bir yere savrulmuş kelime, değil mi?

20.02.2009

ENSEST

Ensest'in Türkçesi nedir diye bana sormuşlar, sanki uzmanıymışım gibi. Aklıma gelenleri yazdım. Bacımacı olabilir mesela, *bacımak fiilinden. Sonra bacırgan, becergen gibi. Ama en iyisi galiba içdüzen. Entel esprileri anlayanlar için en-endogam da fena değil.

Latince *castus*, dişisi *casta* = namus ve töreye uygun olan. İyi aile kızları *casta* ve *pia* oluyorlar, tanımadıkları adamlarla fingirdeşmiyorlar, bacakları bitişik ve gözleri yere eğik oturuyorlar, söz verilmedikçe konuşmuyorlar. İngilizcesi, Eski Fransızcadan, *chaste*. Latince sıfatın zıddı *incestus*, yani namussuz, ahlaksız; ad biçimi de *incestum* (ahlaksız şey veya eylem). Neden? Çünkü Latince ön hecedeki /a/ sesi önüne ek alınca ince-

lip /e/ olur. Kelime başındaki /k/ sesi Eski Fransızcada /ç/ sesine dönüşür, dolayısıyla ch yazılır. Ama ikinci hecede böyle bir hadise olmadığından, Fransızcası inceste (/ensest/) İngilizcesi de incest (/inest/) kalmış.

Fransızca/İngilizce sözcük “evlenmesi caiz olmayan yakın akrabalar arasında cinsel ilişki” anlamında kullanılıyor. Yani sıfat değil ad. Bizde ise beş-on yıl var ki kesinlikle sıfat olarak yerleşti. Ensest ilişki şeklinde geçiyor. Ne yapalım, elalem öyle yapıyor diye biz de ad yapmak zorunda değiliz ki?

Buyurun, bir başka lüzumsuz bilgi. İran’ın eski Zerdüş dininde kızkardeşle evlenmek yalnız mübah değil, dinen farz ve vacip sayılıyormuş. Büyük İskender fethinden sonra Fars-Yunan kültür sentezi Ortadoğu’ya egemen olduğunda özellikle aristokrat sınıfı içinde kızkardeşle evlenme âdeti yaygınlaşmış.⁷⁴

Bizde yakın akraba evliliklerinin bazı bölgelerde daha yaygın olması acaba bununla alakalı olabilir mi?

21.02.2009

74 Son yıllarda Avrupa’daki Kürt ve Zazalar arasında Zerdüş dinini ihya etmeye yönelik çalışmalar var. O alanda ciddi birikimi olan bir okurum bu cümleme şiddetle itiraz etti.

Ensest kelimesini incelerken eski İran dini Zerdüş dininde akrabalar arası cinsel ilişkinin mübah ve farz olduğunu yazıyorsunuz. Size bu büyük “Türk yalanı”nı kim ilettili ise kendisinden mutlaka kaynak göstermesini sizden rica ediyorum. (...) İslamın komunistler ve Aleviler üzerine uydurduğu “bunlar anaları ve bacıları ile yatar” yalanlarını biliyorsunuz... Galiba güneşe ve ateşe saygı göstermekten korkan Müslümanlar şimdi de İslam öncesi tarihlerini ve dillerini merak eden bazı kesimlerin önünü kapatmak için bu yalanı uydurdular...

Allahtan bu konuları biraz okumuşluğum var. Zerdüş kutsal kitaplarından *Dênkart*’ın 72.20 ayetini hemen buldum. Mary Boyce’un Zerdüştiliğe ilişkin klasik kitabının sf. 254 ve devamında rahipler arasında kızkardeşle evlenme konusunu örneklerle tartıştığını belirttim. Walter Scheidel’in akraba evlilik-

lerine ilişkin eserinde West, Spooner, Sidler, Bucci, Frye, Herrenschmidt ve Mitterauer'e istinaden konuyu incelediğini anlattım.

Gene de içten üzüldüm. Bu ülkede yüz seneden beri insanlara dinleri, inançları, kültürleri, kimlikleri üzerinden o kadar çok hakaret edilmiş ki kimse- nin artık daha fazlasına tahammülü yok. Bırakın hakareti, şaka veya itiraz duymaya bile dayanamıyorlar. Çünkü yürekleri dövüle dövüle yara olmuş; yaklaştığında korkuyla kasılıyor.

İĞRENMEK

“Eski Türkçede de, yenisinde de nefret sözcüğünü dil duygusu açısından tam olarak karşılayan bir sözcüğe rastlamadım,” demiş bir okurum.

Haklı galiba. Biraz zorlasak iğrenmek olabilir mi acaba? Kaşgarlı gerçi yigrenmek eylemini “bir şey (özellikle yiyecek bir şey) karşısında fiziksel bir iticilik hissi duymak, cildi ürpermek,” diye tanımlamış. Buna karşılık 13. ve 14. yüzyıla ait Ortaasya metinlerinde yigrenmek, daha çok bir kişiden veya düşmandan nefret etmek olarak geçiyor. Misal: *biri biringizke yigrenmengiz* (“birbirinizden nefret etmeyiniz”). Yigre- veya yigir kökünün anlamı açık değil; “çiğ (et)” anlamına gelen Eski Türkçe yig’le birleştirmek bana zorlama geliyor. Eski Türk-

bu cığ etten iğrenmemişler ki, afiyetle yemişler. Adı üstünde, *atık tartare*.

Türkiye Türkçesinde /i/ye bitişen /y/ düşmüş. Buna karşılık /y/yi /c/ye çeviren Türki dillerde eski telaffuzun izi kalmış. Özbekçede *cirgenmek*, Kırgızcada *ciyirgenmek* veya *cirenmek*, Tacikçada *jiyrenmek* geçiyor. Yakutçası *sirgenmek*. Bunların hepsi kurallı değişimler, yani sürpriz yok. Moğolca *cigsi-* ve *ciğgür-*, Kalmukça *cigse-* biçimlerinden “aha, Altayca!” diye heyecanlı sonuçlar çıkarmak bence mümkün değil, belli ki bunlar da eski bir Türk lehçesinden alıntı.

Bir de *kal* gelmek deyimi var. Bunu uyduruk bir yeni kelime sanıyordum, meğer Türki dillerin birçoğunda aynısı veya benzeri varmış. Tam araştıramadım o yüzden kesin bir şey söylemek istemem (sözlüğümde de yok), ama galiba bu da nefret etmek anlamına gelen bir deyim.⁷⁵

23.02.2009

75 Bir okurum tartışmayı etnopsikolojik zemine kaydırmayı denemiş:

Türkçede bu tip olumsuz duyguları karşılayan ve her birinin farklı tonları olan ne çok kelime var: Öfkelenmek, nefret etmek, iğrenmek, tiksirmek gibi ağır tonlar yanı sıra, kızmak, gücenmek, küsmek, darılmak, kırılmak, kargın olmak, bozulmak, alınmak, gocunmak diye uzayıp gidebilecek bir liste. Bu listeye argolar dahil değil (kıl olmak, kıl kapmak, tilt olmak, papaz olmak vs.). Bu bize özgü mü? Yani başka alanlarda olmadığı kadar olumsuz kişisel duygu ifade eden sözcüğün bulunması durumu? Hani buradan yola çıkarak zenofobiyi içselleştirmiş bir ulus olduğumuz söylenebilir mi?

Açtım Roget's *Thesaurus*'u, döktürdüm:

Hate, abominate, detest, dislike, loathe, abhor, revolt from, recoil, execrate, despise, curse, bear a grudge, bear malice, be sullen, insult, denounce, be nauseated, find loathsome, be embittered, resent, be offended, take offence, take it ill, be indignant, take to heart, take amiss, get angry, get mad, get peeved, get sore, get in a pet, bridle, bristle, huff, pique, nettle, rankle... Bir de argoya girsek sonu gelmez.

GÜZEL

Sallama çayı Amerikalılar icat etmiş, ama sallama dilbilim konusunda Allah'a bin şükür bizimkiler kimseye pabuç bırakmaz.

Vatanmillet şairleri kontenjanından *Radikal*'e köşe yazan beylerden biri dün gene döktürmüş, Türkçenin (İngilizce ve İspanyolca ile beraber) dünyadaki üç *lingua franca*'dan biri olduğuna karar vermiş.⁷⁶ Tabii, benim oğlum da küçükken Spiderman'di, bir sıçrayışta gökdelenlerin tepesine tırmanırdı. Yazık ki şimdi büyüdü, artık yapamıyor.

Bir dilin yaygınlığı iki türlü ölçülür: bir kere o dili anadili olarak kaç kişi konuşuyor, ikincisi sonradan öğrenenler dahil o dili kaç kişi biliyor. Bu konularda benim bildiğim en sağlam

kaynak Ethnologue listesidir, ciddi ve özenli malumat verir (www.ethnologue.com). Ethnologue'a göre halen anadillerde listebası olan on dil, sırasıyla Çince, İspanyolca, İngilizce, Arapça, Hindi, Portekizce, Bengali, Rusça, Japonca, Almanca. 60 milyon civarında nüfusu olan Türkçe listede 23'üncü sıradadır gösterilmiş. Ama 60 ile 70 milyon arası birbirine çok yakın nüfuslu dokuz dili birlikte sayarsak "15'inci ile 23'üncü arası" demek herhalde daha doğru.

Asıl ilginç olan, bence anadili artı yabancı dil sayılarıdır; o dilin dünyadaki etkinliğini gösterir. Bu listede İngilizce açık farkla başta. Peşinden Mandarin Çincesi, İspanyolca, Arapça, Hindi, Fransızca ve Rusça geliyor. Türkçe toplam 75 milyon gibi bir rakamla 25'inci civarı bir yerlerde.

Yabancı dil olarak bilenlerin anadile oranı açısından İngilizce müthiş: bire beş, bire altı gibi bir oranla dil emperyalizmi yapmışlar. Çince, Rusça, Arapça ve Fransızca da kuvvetli. Türkçe %25'le maalesef linguafrankalaşma liglerinde pek varlık gösteremiyor. Halbuki tahmin ediyorum bundan yüz yıl kadar önce bu oran bire bir civarındaydı, yani anadili Türkçe olan her kişiye karşı Türkçe öğrenip bilen bir Rum, Arap, Bulgar, Ermeni, Kürt, Arnavut vb. vardı. Şimdi yok. Cumhuriyetimizin büyük başarılarından.

Üzülmem mi, üzülürüm tabii. Elli sene uğraşıp Türkçeye yatırım yapmışım. Rusya'da, Çin'de, Japon'da, Sudan'da Türkçe bilen daha çok insan olsa hayatım ne kadar kolaylaşıp zenginleşirdi. Mütevazı köşemi okuyup beğenen hayranlarım ne kadar artardı.

Ne diyeyim, Türkçeyi medeniyet dili haline getirmeye çalışacaklarına, karanlık miskinhanelerinde atıp tutmakla yetinenler utansın.⁷⁷

24.02.2009

-
- 76 Hasan Celal Güzel'in hamaset ile cehalet arasındaki derin rabıtayı gözler önüne seren yazısı, 22 Şubat'ta *Radikal*'de çıktı:

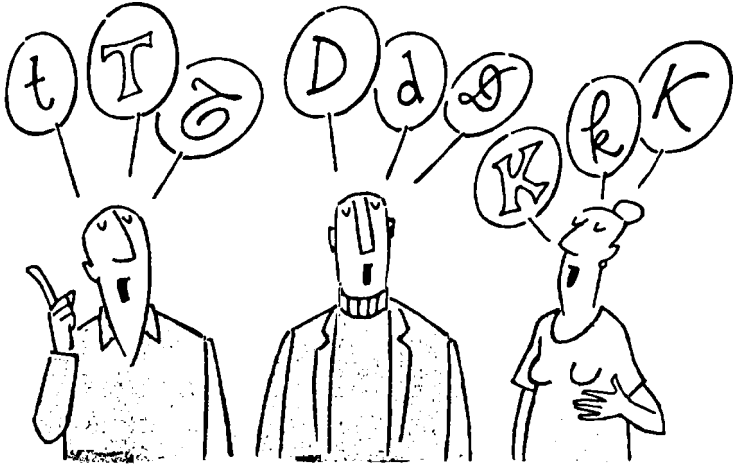
Efendim, 'Dünyanın en zengin dili hangisidir?' sorusuna, hiç tereddüt etmeden, göğsünüzü kabartarak 'Türkçedir' cevabını verebilirsiniz. (...) Türkçe, fonetik bakımdan da en ahenkli dildir. Ne Fransızca, ne de Farsça bu bakımdan Türkçe'yle boy ölçüşebilir. Ortaasya Türkçesi'ni bir sanatkâr zarafetiyle işleyen Osmanlı, İstanbul Türkçesi diyalektini dünyanın en güzel sesli dili hâline getirmiştir. (...) 19. asra kadar Türkçe, dünyanın önde gelen lingua frankası idi. Ancak sömürgecilik ve emperyalizm döneminde Fransızca ve İngilizce öne geçti. Hâlen, TDK'nın ana diller sıralamasına göre Türkçe; dünyanın, Çince, İngilizce, İspanyolca ve Hintçe'den ... sonra 5. en çok konuşulan dildir. Yeni Türkiye Araştırma Merkezi'nin hesaplamalarına göre ise (...) Türkçe, İspanyolca ile birlikte en çok konuşulan 3. dil kategorisinde bulunmaktadır.

- 77 Tahmin edileceği üzere birkaç yüz kişi mail yazıp Özbekçe, Türkmençe, Kırgızca, Yakutça vesaireyi eklersen Türkçenin onyüzbinmilyar nüfusa ulaştığını hatırlatırlar. Bazıları Amerikan emperyalizmi emrinde Türk Birliği'ni parçalamaya çalıştığını anlamışlar, onu da haber verdiler. Hain emellerimde başarılı olmam halinde kırılime "piyasa" bulacağımı müjdeleyenler de oldu.

“Türkçenin bütün söz varlığı burada...” diye reklam yapmışlar, karpuz satan pazarcı edasıyla. Sitenin her yanına sinmiş ucuz Sümerbank kokusuna, tanımlardaki özensizliğe, ortaokul müdür yardımcısı kılıklı bağınazlığa bakarsanız iddiaının doğru olamayacağını bilirsiniz. Nerede Ekşi Sözlük’ün manyak yaratıcılığı, her sayfadan fışkıran dürüstlüğü, nerede *Totaliter Devlet Kurumu*’nun iç bayıcı kuntluğu.

Türkçe son yıllarda çılgın bir hızla gelişiyor, renkleniyor, yeni kelime ve deyimlerle zenginleşiyor. Yenilerin çoğu İngilizceden gelme, evet, ama birçoğu Türkçeye özgü anlamlar kazanmışlar, bu ülkenin bugünkü yaşamının ihtiyaçlarına cuk oturan işlevler edinmişler. Misal: tinerci, kombi, tripe gir-

mek,⁷⁸ çetleşmek. Ayrıca özel adlardan yahut markalardan türeyenler (nataşa, terminatör), Arapçadan yahut Kürtçeden aparılanlar (haşema, herdel), argodan ortak dile sızanlar (hanzo, dombili), Türkçeden yaratılanlar (işkolik) gırla.

“Türkçenin bütün söz varlığında” olmayan neler varmış, gelişigüzel deniyoruz. Mesela billboard, konsinye vermek, pa-
çanga böreği, kalaşnikof yahut kaleş, otellerdeki belboy, ek bina anlamında aneks, baharat karışımı olan köri benim bildiğim 1980’lerden beri yaygındır; sanayideki hangi çırağa sor-san rektifiyeciyi bilir; her kahvehanede manyel kavgası yapılır; kimi larj davranır, kimi petkayı sıkır. Ama bunlar “Türkçenin bütün söz varlığına” henüz terfi edememişler.

1990’lardan paparazzi, rap müziği, tabloid gazete, karaoke, baygın bir çeşit pembe olan fuşya, pesto sosu, nataşa, lolita, Beyoğlu sokaklarından taşan balliciler, erotikçilerde envai çeşidi satılan dildo, her lokantada yediğin şakşuka, her plajda gördüğün pareo, Allah göstermesin kamusal alana bile sızan haşema Ankara’nın kokmuş koridorlarına daha ulaşmamış. Ti-

ki de meğer “Polinezya takımadalarında tanrılaştırılmış atalara tapınma sırasında kullanılan yontuların genel adı” imiş.

Son on yılda hemen her gün gazete sayfalarında boy gösteren blog, spam, pašmina, sahaflarda kitap tezgâhlarını sollayan cfemera, güzelliğin ilk şartı botoks, holistik, holokost... onları da geçiniz! Bold “koyu” demekmiş, hani var ya, “kahve’nin bold olsun İsmail” ya da “amca bold ulusalcıdır, damarına basmayın”.

Yapamayacaklarsa çekip gitsinler, işi adabıyla Ekşi Sözlükçü çocuklara bıraksınlar, değil mi? O da yok. Devlet görevi yapıyorlar, ne de olsa.⁷⁹

25.02.2009

/8 Çağdaş Türkçeye benden daha hâkim kalemler hemen düzeltmişler:

“Tripe” değil “tribe girmek”tir. Hatta ondan çıkan “tribal enfeksiyon” diye şahane bir laf var...

Ekşi Sözlük hakkımdaki görüşlerime de katılmamışlar:

Ekşi Sözlük, yazık ki artık o övgülerine mazhar değil. Yeni entriler, eskileri gibi ne dil bakımından zeki ve yaratıcı ne de içerik bakımından doyurucu. Hanzolar ele geçirdi. Tek tük çıksa da arada, genel olarak bir sıradanlaşma ve yavanlaşma söz konusu.

/9 Sadık düzeltmenlerimden Onur Kiriş son 15 yılda globalleşen dünya mutfakından Türkçeye sızan lezzetleri saymış, bunları neden sözlüğüme almadım diye tarizde bulunmuş:

İtalya’dan risotto, borç çorbası, gazpaço, dayanılmaz İspanyol paella, Japonya denilince akla gelen suşi, hot dog, sarmaşık gibi yayılan noodle, dürüm manasında wrap, Meksika lezzetleri fajita ve burrito, son zamanlarda iyice yaygınlaşan bir Arap yemeği mablube, tadı nefis strudel, hemen hemen herkesin bildiği şinitzel, özellikle yazlık mekânlarda mutla-

ka satılan waffle, Dr. Oetker'in her markete soktuğu krem br le, hemen her pastanede bulunabilen ve özellikle hanımların çok beğendiği cheese cake, mortadella, her cafenin m n s nde rastlayabileceğimiz tiramisu, dana carpaccio, ravioli, minestrone  orbası, nohuttan yapılan hem de özellikle Hatay, Adana ve Mersin'de iyice yaygın humus. Belki hepsi değil ama özellikle suşi, risotto, paella, hot dog, noodle, maklube,  initzel, waffle, cheese cake, tiramisu ve humus kelimelerinin artık alınması zamanı sanki gelmiş gibi. Wrap, noodle, minestrone de y kselişteler.

Ayıptır söylemesi şnitsel, mortadela, tiramisu, raviyoli ve humus Sözle-rin Soyağacı'nın ilk baskısından beri varlar. Ama suşi'yi atladığıma utan-dım doğrusu.

SEMA

Arapça *semâ*, esas anlamı “üst, yüksek, en üstte olan”. Bizde en çok “gökyüzü” anlamında kullanılır. Arapçada evin damına da *semâ* adı verilir. Ayakkabının üst kısmı, yani tabanı haricinde kalan kısmı da *semâ*’dır. Bir başka anlamı “gökten yağan rahmet ve bereket”tir. *Mâ-üs semâ* zemzem suyuna verilen bir admış, İslam öncesi devirden beri.

Sümeyye, Arapça *semâ*’nın küçüğüdür, *semâ*’cık demektir. Zannederim kişi adı olarak kullanıldığında ikisinde de “gökten gelen rahmet” anlamı kastedilmiş. “Gökten yağan küçük rahmet”, ne güzel isim!

Mevlevi dervişlerinin zikrine *semâ*^c denir. Bu ayrı kelime, sonu ayınla, redaksiyonda inşallah c diye düzeltmezler. “Din-

leti” demek, yani bildiğimiz konser ya da resital, “dinlemek” anlamına gelen sin-mim-ayn kökünden. Alaturka müzikteki semâcî usulünün adı acaba Mevlevî ayininden mi geliyor, yoksa “kulaktan dolma, işitip çalma” tarzında bir anlamı mı var, bilmiyorum.

Daldan dala atlıyorum gerçi ama bu da ilginç, bakın. Semâcînm İbranicesi şama^c, tıpkı selam’la şalom gibi. Hz. İbrahim ile ri yaşta Allah’ın bir mucizesiyle çocuk sahibi olunca adını “Allah işitti” anlamında işma^c-el koymuş. Aynı çocuk ya da onun kardeşi Kuran’da İsmâcîl olarak geçiyor. İbranicedeki kısa el Arapçada neden uzun î ile îl olmuş onun nedeni de belli ama o kadar detaya girmeyelim şimdi.⁸⁰

26.02.2009

80 Bir okurum Arapça ile İbranice arasında kurduğum tekyanlı ilişkiye itiraz etmiş:

Güneş Dil Teorisi gibi her Arapça kelimeyi bir yerden İbraniceye bağlama huyunuzu pek anlayamadım. Eğer iki ses benziyorsa demek ki o ötekinden almıştır mı oluyor? O zaman Amazon “ammauzun” diyenlere gülmeyelim. İki ses söyleyip ardından demek ki onlardan almışlar fetvasını veriyorsunuz. Düz mantık gibi...

Kısaca şöyle netleştirmeye çalıştım:

Arapça ile İbranice/Aramice arasında Sami kökünden gelen geniş bir ORTAK kelime hazinesi var. AYRICA İslam dinine ait terminolojinin neredeyse tamamının İbranice/Aramiceden alınmış olduğu gerçeği var. “Dinleme” anlamındaki semâcî besbelli Arapçada orijinal, yani alıntı fiiller değil. Ama İsmâîl sözcüğünü Arapçadan türetmek imkânsız, bariz bir alıntı. Arapça olsa Esmâcîullah olurdu. (...)

Tarihte pek çok toplum dini terminolojiyi yabancı bir kültürden almayı tercih etmiş. Türkler Arapçadan, Avrupalılar Latince, Latinler önceleri Etrüskçe sonraları Yunancadan, Ermeniler Yunancadan, Yunanlılar muhtemelen eski Anadolu ve Girit dillerinden, Çinliler Hintçeden, Japonlar Çince, vb. Yabancı dil olunca daha “kutsal” ve “uhrevî” bir tınısı oluyor herhalde.

LOLITA

İspanyolca kadın isimleri müthiştir. Dolóres “acılar”, Mercédes “merhametler”, Soledád “yalnızlık”. Deli mi bunlar diye düşünmeyin, bunlar Meryem Ana’nın sıfatları. Maria de Dolores = Acıların Meryemi. Maria de Mercedes = Merhametlerin Meryemi. Maria de Soledad = Yalnızlığın Meryemi. Dokunaklı ve güzel isimler, biraz arabesk kaçsa da.

Dolores’in kısaltılıp sevimlileştirilmiş hali Lola, onun da küçüğü Lolita “Doloresçik”. Vladimir Nabokov’un acımasız güzellikteki romanının kahramanının adıyla, 1997’de Melanie Griffith’in oynadığı film sayesinde bütün dünyada tanındı.⁸¹ Türkçede 1998 ortalarından itibaren küçük harfle cins isim olarak örneklerini buldum, “cinsel cazibe sahibi küçük

kız” anlamında kullanılıyor. Sözlüklerde henüz yok, yakında girer, girmesi lazım. Önemli bir kavram, başkaca Türkçe karşılığı da yok.

Dolores nasıl Lola oluyor’un cevabı basit: vurgulu heceyi al, ikile, dişi olduğu için –a ile bitir. Erkek olsa Lolo olur. İspanyolca, İtalyanca, Yunanca gibi çok kuvvetli hece vurgusu olan dillerde tipik.

*

Sözlüğümün yeni baskısı çıkacak, harıl harıl son yıllarda çıkan yeni kelimeleri derleyip eklemeye çalışıyorum ki eksik meksik demesinler. Sürpriz olan ne biliyor musunuz? Galiba Türkçenin son yüz yirmi yıllık evrimine oranla en az sayıda yeni kelimenin çıktığı dönemde yaşıyoruz.

Sebebini başka zaman anlatırım, şaşırtıcı çünkü.

27.02.2009

81 Birkaç kişi Lolita kavramının bu filminden belki 35 yıl önce popülerlik kazandığını hatırlattı. Kubrick’in harikulade Lolita’sını nasıl unutabilirim?

Nabokov’un romanından ilk Lolita filmi 62’de çekildi. Stanley Kubrick çekmişti. Ciddi gerilim barındıran, insanı rahatsız eden, çarpıcı bir filmidir. James Mason ve Shelly Winters oynamıştı. O film sayesinde hem dünyada hem Türkiye’de tanındı Lolita. Ben Lolita lafının bizde yaygın değil ama seyrek de olsa özellikle magazin dünyasında kullanıldığını hatırlıyorum. Mesela *Ses* ve *Hayat* mecmualarında büyük ihtimalle rastlanabilir Lolita’ya. Muhtemelen de şöyle geçmiştir: Türk Lolita’sı...

Los Angeles’tan yazan bir başka okurum, 60’larda Lolita denince akla Hülya Koçyiğit’in kızkardeşi Nilüfer Koçyiğit’in geldiğini anımsattı.

Türkçe imlada çift a hadisesi SADECE ayınla yazılan Arap kökenli kelimelerde karşımıza çıkar. Ama iş orada bitmez, aa'nın da kaç çeşidi var. Mesela cemâat, zirâat, sâat, kanâat derken ilk a'nın uzun, ikincisinin kısa söylenmesi lazım. Buna karşılık maâş, maârif, saâdet sözcüklerinde ilk a kısa, ikincisi uzun. Matbaa, maalesef, müracaat, taahhüt ve taassup'ta her iki a kısa. Naaş, vaat, vaaz ve zaaf'ta ise aslında iki a yok, hakikisi na's, va'd, va'z, za'f. Tek başlarınayken Türkçede bu şekilde telaffuz edilmeleri zor, ama eski filmlerdeki adamlar gibi konuşmak isterseniz arkaya ek getirdiğinizde ikinci a'yı yutmanız şart. Misal: *"Na'sım toprağa girmeden bu va'dinizi unutamam, Nalan!"*

En beteri faal. Bunda bir değil iki ayın var, üstelik ikinci a uzun. *Gaddar* veya *cabbar* der gibi, ortadaki durağı ikileyip söylerseniz kubbealtı sohbetlerinde ekstra puan kazanırız.⁸²

Ayın Sami dillerine has, gırtlaktan balgam söker gibi bir ses. Arapçada alelade bir sessiz harf sayılıyor. Türkçede (pardon: İstanbul Türkçesinden türeyen Standart Modern Türkçede) böyle ses olmadığından, yerine basit bir stop konulur. Sa'at yahut fa'iz derken iki sesli arasına kısacık bir durak girer, TRT spikerleri gibi söylersen, stop dediğim o.

Sokak Türkçesinde bu stop olayı da kalktı, artık sât, mâş, fayiz, fâliyet, sâdet, swadiye vb. deniyor. Bu “yanlış” mı? Önlenmeli mi? Eyvah, güzel Türkçemiz elden gidiyor mu? Hiç sanmıyorum. Bundan otuz yıl sonra doğru telaffuz muhtemelen böyle olacaktır, öbür türlü insanlara “antika” ve “komik” gelecektir. Bugünün gençleri de, o zaman çıkacak olan yeni dil modalarına karşı heyheyleneceklerdir. On bin senedir, böyle gelmiş böyle gider.

02.03.2009

82 Ma^ca^câile'yi unutmuşum. İki ayın, iki kısa bir uzun a, bir de fazladan hemze.

HÜRRİYET

Hurr Arapça, “köle statüsünde olmayan kişi” ve ayrıca “soylu, seçkin, asil”. Farsça âzâd sözcüğünün tam karşılığı. Azad da esasen “soyu soppu olan” demektir, asilzadedeki zade ile aynı kökten. Köle olmayan veya köleyken salınmış kişi için de bu kelime kullanılır. Sınıflı, hiyerarşik toplumlara özgü kavramlar bunlar.

Latince *liber* aynı: 1. köle olmayan, azat, 2. evlat ama özellikle meşru evlat, şecere sahibi kişi. Cermen dillerinde de, İngilizce *free*, Almanca *frei*, Hollandaca *vrij* vb. en eski anlamları hem “bağ(ım)lı veya yükümlü olmayan, köle değil” hem de “soylu, asil”. Alman feodalitesinde asilzadeliliğin ilk basamağı *Freiherr* olmak, soy sop sahibi beyefendi anlamında.

Hurriyyat Arapçada eskiden beri var, “köle olmama, yükümlülüğe tabi olmama hali” anlamında, daha çok hukuki bir

statü. Latince *libertas* gerçi bir felsefi ideal olarak eski filozoflarda geçer. Ama bunun bütün topluma yaygınlaştırılacak bir siyasi ülkü olarak görülmesi, 18. yüzyılın ikinci yarısı Avrupasının eseridir. Osmanlı'da hürriyyet 1830'lardan itibaren bu yeni anlamda epey kullanılmış. (Tanpınar'ın edebiyat tarihinde bu konu vardı, şimdi lazım olunca kitabı ara da bul!) Esas Namık Kemal'in Paris'te çıkardığı *Hürriyet* gazetesiyledir ki majör bir siyasi kavrama dönüşmüş.

Türkçe özgür, 1930'larda "sofra"da icat edilen kelimelerdendir. Ortaasya Türkçesinde "yiğit, soylu, güçlü" anlamına gelen gür'den sanırım "özü güçlü" gibi bir çağrışım yapmışlar. Gür'ün hür'e benzemesi de ekstra bonus olmuş.⁸³

03.03.2009

83 Nezih Aytaçlar beni bana şikâyet etmiş:

"İlçki masası başında" üretilmiş kelimeler üzerine yazdıklarınız moral bozucu. Tamam, meramımızı anlatıyorsa hiçbir kelimeye karşı tutucu yaklaşmayalım, dil polisi olmayalım. Ama özgür sözcüğünün böyle uydurulduğunu bildiğimde sözcüğü her kullanışmada bunu uyduranların yukarıdan beni seyredip kıs kıs güldükleri vehmine kapılıyorum. Aynı şekilde tüm -sel/-sal ekli kelimeleri lügatımdan atmam mümkün değil (zaten siz de böyle bir şey önermiyorsunuz) ama kullanırken huzursuz olmaya başlıyorum. *Ruhsal* durumum bozuluyor yani.

HATUN

Bütün İran dillerinde bu takımdan kelimeler var. Zerdüşť dininin kutsal metinlerinin dili olan Avesta dilinde **hvadâd**, tanrı. Farsçası **xwudây** yahut **xodâ**, bize **hüdâ** diye geçmiş. Hüdaverdi “Allahverdi” demek. Kürtçesi de **xwadê** imiş. O da tanrı.

Soğdcadan geçenlerde bahsetmiştim. Eskiden Semerkant taraflarında konuşulan bir İrani dil. İlk Türk hakanlığının da, öyle anlaşılıyor ki, resmi yazışma dili, Türkçeyi yazıya dökme-ye başlamadan önceki devirde. Bu dilde **xwatâw**, hükümdar. Esasen “kendi-güçlü” demek, **xwa** “kendi”, **tâw** “güç”. Ta Büyük İskender’in halefleri zamanında basılmış Sogdiana paraları var, bir yüzü **xwatâw**, öbür yüzü Yunanca *autokrátôr* diyor, ki tastamam aynı şey demek. **Xwatên** yahut **xwatêni** bunun –ni ekiyle dişisi, kraliçe.

Ortaasya Türkçesinde *Xatın* sadece “kraliçe” anlamında geçiyor. Selçuklularda da, biliyorsunuz, Gülbahar Hatun, Şebsefa Hatun filan hep kraliçe adıdır. Türkiye Türkçesinde önce “soylu kadın, prenses”, daha sonra genel anlamda evli kadın anlamını kazanmış. Eski Türkçede gırtlaktan gelen hırıltılı x sesi sadece yabancı asıllı kelimelerde geçer. Telaffuzu da Türklere zor olduğu için yazı dilinde *hatın* > *hatun*, konuşma dillerinde ise *katın* > *kadın* olmuş.

Demek ki neymiş? Bir kere Ortaasya Türkleri Öztürkçeci değilmiş. Bütün normal insanlar gibi kültürel etkileşimlere açılmışlar.

İkincisi, erkek milleti kadınlara “kraliçem, sultanım, tanrıçam” gibi hitaplarla işe başlayıp sonra sonra lafın içini boşaltmayı bilirmiş.⁸⁴

04.03.2009

84 *Hatun/kadın* sözcüğüne ilişkin söylediklerim hayret uyandırdı. Piyasada dolaşan diğer rivayetleri aktaranlar oldu:

Kadın kelimesinin (...) katmak masdarından geldiği ve erkeğe katılan manasında olduğu de rivayet ediliyor. Zannımca Sadri Maksudi'nin *Türk Tarihi ve Hukuk* kitabında görmüştüm. Malum dişinin erkeğe katılması kullanılan bir kelimedir.

Katılmadım:

Kadın (...) yüzyıllar boyunca sadece “kraliçe, hükümdar eşi” anlamında kullanılan bir kelimedir. Türkçe avrat kelimesinin yerine geçmesi 18., bilemedin 17. yüzyıl olmalı. Hükümdar eşine “katık” gibisinden bir isim verilmiş olacağını hiç sanmam.

“*Büyük Türkçe Sözlük*’te *hatun* sözcüğünün köken olarak Türkçe olduğu söyleniyor. Siz bu sözcüğün kökenini etimolojik olarak ikna edici bir biçimde açıkladınız. Acaba TDK’den herhangi bir eleştiri aldınız mı ve siz bu sözcük hakkında onları uyardınız mı?” diye soran saf yürekli bir okuruma da hayret ettim:

TDK arayıp fikir bildirecek? Daha neler! Adamlar Devlet, hiç Devlet vatandaşla oturup tartışır mı? Nerede görülmüş? Türkçe diyorlarsa Türkçedir. En iyi ihtimalle yirmi yıl sonra çaktırmadan düzeltiverirler, sonra da “biz demiştik,” derler.

MİKİ

Corc'u anlatmıştım bir süre önce, hadi Maykıl'ı da söyleyelim, eksik kalmasın.

İbranice **mîka êl** aslında bir soru cümlesi: “Kim Allah gibi?” Mî soru edatı, *ka*, tıpkı Arapçadaki gibi “gibi”, *êl* “ilah, Allah”. Tevrat'ın Danyal kitabına göre Mîkaël kıyamet gününde iyiler ordusuna öncülük edecek melektir. Incil'in Kıyamet kitabında ise, isyan eden Şeytan'ı alaşağı eden melekler ordusunun kumandanıdır. Her iki halde de isimden çok bir slogan söz konusu gibi. Yunancası **Mikhail**, Latincesi **Michael** olmuş. Batı dillerinde pek değişmeden benimsenmiş. Arapçası da Mikâil.

İngilizcede orijinal telaffuz /mîkıl/, 16. yüzyılda başka heceden önce gelen uzun î sesi diftonglaşıp yarıldığı için, o za-

mandan beri /maykıl/ diye söyleniyor. Kısaltması Mick yahut Mickey, **Miki Maus** da Fare Mikâil demek. Maamafih rahmetli Walt Disney bu adı uydururken sanmam ki etimolojisini bir kelimebaza sormuş olsun.

Tevrat'ta adı geçen meleklerden biri **Gabriël**, biri de **Rap-hâël**. Birincisinin anlamı: "Allah'ın kudreti" yahut "Allah'ın zoru". Danyal kitabında iki boynuzlu koç kisvesinde İskender'in gelişini, Incil'de ise İsa'nın gelişini haber veren meleğin adı. Arapçada ince /g/ sesi /c/ye dönüştüğü için **Cebraîl** olmuş.

İkincisinin anlamı: "Allah şifa verir". Meşhur İtalyan ressamın adı oradan. Doğup büyüdüğü Urbino kentindeki evini gezmiştim yıllar önce, hayatta gördüğüm en güzel evlerden biridir galiba, hem mütevazı hem kusursuz.

Ölüm meleği olan **Azrâil** eski kitaplarda geçmiyor, ilkin Kuran'da boy göstermiş.⁸⁵ Ama Yahudiliğin bir tür hurufî-batınî kolu olan Kabbala'da da sık sık adı anılıyor. Onlar mı Kuran'dan almışlar acaba, yoksa... ay, yok, öbür olasılığı söylesem bir dayak yemediğim kalıyor.⁸⁶

05.03.2009

85 Burada fena çuvallamışım. Yaklaşık elli kişi yazıp hatırlattı ki Kuran'da Azrail adı geçmez. Öğrenmiş oldum, sevindim. Ayrıca sürekli ahkâm kesen bir yazarın yanlışlığını görme keyfini okurlarıma tattırdığım için bir kat daha sevindim. Esas iddiam sanırım Azrail'in Kabbala kaynaklı olması meselesi idi. Birkaç gün sonra bu konuya bir daha değinme fırsatı buldum:

Geçen gün acaba Azrail adı İslam geleneğine Yahudilikten geçmiş olabilir mi diye bir soru attım ortaya. Değerli bir okurum şu bilgileri verdi: "Ne Kuran'da ve ne de hadislerde Azrâil kelimesi geçiyor. Melekülmevî (ölüm meleği) diye bahsediliyor. Ancak sahabe devrinde Müslüman olmuş Vehb bin Münebbîh ve Kâb bin Züheyr gibi Yahudi asıllı müelliflerin İsrailiyat diye bilinen ve İsrailoğullarından anlattıkları arasında bu isme rastlanıyor."

86 Kutsal metinlere ilişkin ısrarlı değinmelerimden canı sıkılan bir okurum gayet içten, nazik ve etraflı bir mail yazıp bir öneride bulundu:

Kuran'ın ilahi bir kelam olmadığı yönündeki düşüncelerinizi *Tarafın HerTaraf* sayfasında ya da sizin uygun bulduğunuz herhangi bir dergide daha kapsamlı bir şekilde yazar mısınız? Biz de iddialarınızı detaylı olarak öğrenme fırsatına erişiriz. Belki bir tartışmaya kapı aralarsınız. Biri-leri de başka mahfillerde size karşı iddialar dile getirir. Biz de konuyu tam olarak anlarız. Çünkü böyle zaten küçük hacimli olan yazılarınızın son paragrafının son cümlesinde gerilla taktiğiyle yaptığınız vur-kaçlardan bir sonuç alınamayacak diye düşünüyorum.

Bu nazik okuruma aynı içtenlikle detaylı bir cevap yazma ihtiyacını duy-
dum:

Din konusunda açık bir polemige girmeye şu aşamada niyetim yok. İki nedenle: 1) Türkiye'nin bugünkü gündeminde önceliği olduğunu sanmıyorum; dindarlardan önce mutaassıp milliyetçilerle mücadele etmenin önemine inanıyorum. 2) İmana karşı akılla mücadele etmenin inkânsız bir dava olduğu kanısındayım. Elmayla armut gibi bir şey, aynı dili konuşmuyoruz çünkü.

Buna karşılık, bilinçli ve kararlı bir ateist olarak, ateizmin ifade özgürlüğünü savunmayı borç biliyorum. Belki sizin gibi, bu düşünceye alışık olmayan insanları ufak ufak darbelerle alıştırmayı da gerekli görüyorum. Yanlış anlamayın: Maksat sizi ateizme ikna etmek değil ama ateistlere de saygı göstermeniz gerektiğini öğretmek.

"Gerilla taktiğiyle" sorduğum sorular bence gayet makul ve güçlü sorulardır. Sizce Yahudiliğin batını koluna ait bir kavram ve isim İslam gele-
neğine nasıl sızmış? Yunus Peygamber'in adı neden İbrance orijinaliyle değil Yunanca biçimiyle Kuran'a girmiş? İyi sorular değil mi? Birkaç ki-
şiyi bile düşünmeye sevketsen başarı sayılmaz mı? Belki bazı şeyleri daha iyi sorgulamayı öğrenirler, belki de iman çerçevesinde tutarlı bir cevap bulmayı başarırlar. Her iki halde de, düşünen ve bilen insandan zarar gelmez diye düşünüyorum.

ENDÜLÜS

Latinlerin Vandal adıyla tanıdığı bir Alman güruhu 5. yüzyıl başlarında bugünkü Macaristan'dan yola çıkıp izinsiz vizesiz Roma İmparatorluğu'na dalıvermiş. Romalılar bunları bir güzel kılıçtan geçirmişse de tüketememiş, geri kalanlar terbiyeyi bozup kalplerini katılaştırmışlar, ortalığı yağmalamaya girişmişler. Fransa ile İspanya'yı mahvettikten sonra Cebelitarık Boğazı'ndan Kuzey Afrika'ya geçmişler, bugünkü Tunus'ta iki yüz küsur yıl devam eden bir krallık kurmuşlar. 455 yılında da bir punduna getirip Roma kentini işgal ederek mal ve altın namına ne buldularsa talan etmişler, süslü binaları, tapınakları da yakıp yıkmışlar. "Amaçsız tahripkârlık ve kültür düşmanlığı" anlamına gelen vandalizm kelimesi sanırım bu hadiseden kaynaklanıyor.

Adlarının aslı muhtemelen Almanca *wandern* ve *Wandel* (yürümek, amaçsızca dolaşmak) sözcükleriyle alakalı. Yani bil-
dığınız yürük. Eski zaman aşiretlerinin her zaman etnik bir
birim yahut biyolojik anlamda “soy” olduğunu düşünmek ha-
talı. Çoğu zaman bunlar siyasi bir olay nedeniyle bir araya ge-
lip bir önderin peşine takılan karışık insan grupları olabiliyor.
Böylece Osmanlı soyunun aslı olduğu rivayet edilen Kayı bo-
yununun adı da Eski Türkçe “dönme” demek: *kaymak* (dönmek)
kelimeden *kayığ*. Bir ırktan ziyade sanki ta eskilerdeki siyasi ve
ya dini bir olayı anımsatıyor, sabetaycıcıların kulağı çınlasın.

Kuzey Afrikalılar, başlarına bela olan bu Almanların deni-
ni aşp geldiği yeri *Wandalusia* diye bellemişler.⁸⁷ 711 yılında
Tarık bir Ziyad önderliğinde Araplar bu sefer boğazı ters yön-
den geçip İspanya’yı fethettiğinde, w’yi nedense yutup, İspan-
ya’nın en güneyindeki bölgeye *al-Andalūs* adını vermişler. Bi-
zimi *Endülüs* dedığımız yer orası. Zil, şal ve gül memleketi.

Dönme dedim de, Hakan Erdem’in *Unomastica Alla Turca*
adlı romanını okudunuz mu? Müthiş bir kitap. Bu köşeyi se-
ven, onu haydi haydi sever.

06.03.2009

87 Hüseyin Çınar Öztürk bu yazı çıktıktan sonra, Georg Bossong’un “Der Name
al-Andalus: Neue Überlegungen zu einem alten Problem” adlı makalesine
dikkatimi çekti (in Restle & Zäfferer, eds. *Sounds and Systems: A Festschrift for
Theo Vennemann*, Berlin 2002) . Bossong son derece titiz bir araştırmayla *al-
Andalus* adının esasen bugünkü Tarifa kentinin bulunduğu yerdeki adanın adı
olduğunu ortaya koymuş; yaygın kanının aksine Vandal adından değil, İspan-
ya’nın Latin-öncesi bir dilinden, belki proto-Baskçadan geldiğini savunmuş.
Şapka çıkarmaktan başka çarem yok. Yazıyı baştan yazacak olsam Vandal >
Andalus bağını kurmam, yahut “her yerde öyle derler ama siz hemen her şe-
ye inanmayın,” diye uyarırım.

Mustafa Çakır adlı okurum ise Kayı boyunun adına ilişkin farklı bir etimo-
loji önermiş:

Kültürel vandal olarak Türk'e ve Türklüğe dair ne varsa amaçsızca tahrip etmeye çalışmakta ve kültür düşmanlığı yapmaktasın. Kayı boyu geçmişte sizlere "kaydığı" için öfke ve nefret içerisinde. Ashında bu duyguların yüzyıllarca "kayanlar" tarafından yönetilmenin verdiği aşağılık psikolojisinden olsa gerek. Benimki sadece bir tahmin. Seni anlamam imkânsız; çünkü ben bir Türk'üm ve hiçbir zaman yönetilmedim. Yani senin anlıyacağın, "kayılan" değil "kayan" ırktan oldum.

Nazik bir cevap yazdım; "seni anlamam imkânsız; çünkü ben bir Türk'üm" ifadesiyle Türklere haksızlık ettiğini, zira bugüne dek Türk olduğu halde okuduğunu anlamaya muktedir birçok kişiyle tanıştığımı belirttim.

MORUK

Atatürk'e dokundum diye vatanmilletçi kesim ayaklandı. Kuran müellifi dedim, Müslümanlar öfkelendi. Alevilik Türklüğe indirgenemez dedim, o cenahtan ağza alınmayacak sözler işittim. Feministlere laf attım, koskoca Türk ordusundan korkmayan *Taraf* gazetesi gelen tepkiden sindi. Ama en korkuncu Türkçede Kürtçeden alınma çok kelime yoktur demem oldu. İnternette aleyhime öyle bir çingiraklı kampanya başlatılar ki, sanırsın Kürdistan elden gidiyor!

Ne yapalım diye düşünürken, aha, buldum! Bugün de Ermenilere sataşalım. Seri yapmış oluruz.

*

Standart Türkçeye argo yoluyla girmiş yirmi kadar Ermenice kelime biliyorum: **moruk** (sakal), **madık** atmak (parmak atmak), **godoş** (boynuz), **avanak** (eşek sıpası), **zıbarmak** (tü kenmek), **bızdık** ve **bıdık** (küçük), **işmar** (işaret), **kaknem** (sıçayım), **cıçığı** (posası) çıkmak, **pot** (kırık) kırmak, muhtemelen **araklamak** (hızlı gitmek) vs. Beş on tane de köylü ağzından gelme kelime var: **loğ taşı**, **çağ kebabı** (= şiş kebabı), **kom** (yayla barınağı, mezra), **potur** (kırmalı pantolon)...

Üç tane Ermenice kelime Türkçede ciddi yer etmiş: **haç**, malum. **Petek** Türkçe olarak en erken 16. yüzyıla ait Harput kanunnamesinde geçiyor, yerel bir tabirdir diye. Bir de **pancar**, Ermenice her çeşit sebze anlamına gelen pançar'dan. Hadi **çemen** ile **hızar**'ı da katalım, etti beş.

Gerisi hep spekülatifdir. Tel, **çap**, **keçe** ve **eşek** hem Ortasya Türkçesinde, hem en eski Ermenicede varlar; anlaşılması zor bir durum. **Mıcır**, **tırtıl** ve **cacık** her iki dilde aşağı yukarı yaşıt, her iki dilde kökenleri meçhul, yani alıntı yönü belli değil. **Örnek** de çok problemlidir. Başka pek yok. Otuz bin kelimede bilemedin kırk elli tane.

Modern devirde milliyetçi saiklerle dille ilgilenme merakı Ermenilerde Türklerden önce başladığından, üü, bilemezsiniz neler neler söylemişler, Türkçenin yarısını Ermeniceden türetmeye çalışmışlar. İlk Türkçe etimoloji sözlüğünü yazan Bedros Efendi Keresteciyan da onlardandır. Kıymetli bir insandır. Ama heyhat, çoğu dediğinin aslı faslı yok.

Kürt arkadaşlara da onu söyledim, statü bakımından “aşağı” sayılan dilden “üstün” sayılan dile kelime geçmez, eşyanın tabiatına aykırı diye. İngilizcede kaç tane Türkçe kelime var, sayın bakın.⁸⁸

07.03.2009

88 Bu yazıya en çok Kürt okurlarım tepki gösterdi, ama doğal olarak Ermeni çevrelerden de itirazlar geldi. Yerel ağızlardaki yüzlerce Ermenice kelimeyi hatırlattılar, Tietze ve Dankoff'un eserlerini andılar. Cevaben, yerel ağızla standart ulusal dil arasındaki farkı tekrar be tekrar vurgulamak zorunda kaldım:

Malatya yahut Bayburt ağızlarında Ermenice alıntıların sayısı yüzleri bulabilir. Belki x köyünde insanlar yarı yarıya Türkçe-Ermenice kırması bir dil konuşuyor olabilir. Ama bundan standart yazı dili hakkında bir sonuç çıkmaz ki?

Pezevenk'ten emin olmadığımı, *örnek* hakkında da on senede yüz on kişiyle tartıştıktan sonra artık üstüme fenalıklar geldiğini birkaç kişiye belirtmek zorunda kaldım.

YUNAN

Elen milletinin boylarından biri olan **Ion** veya **Iaon**'lar milattan bin yıl kadar önce Ege'yi aşırp bugünkü İzmir ve Aydın'm kıyı şeridine yerleşmişler. Toplam 12 kent kurmuşlar. Bunlar zamanla kalkınmış, Akdeniz ticaretine hâkim olmuş, uygarlıkta büyük adımlar atmış. MÖ 540 civarında memleket İran İmparatorluğu'nun egemenliğine girdikten sonra dahi buralı sanatçılar, alimler, maceracılar ta Afganistan'a kadar cirit atmaya devam etmişler. İranlıların bunlara verdiği ad **Yaôn**. İlgi sıfatı **Yônân**. Diğer Şark dillerinden İbranice-de **Yaôn**, Hintçede **Yavana** geçiyor. Araplarda /o/ sesi olmadığı için mecburen **Yûnân** demişler. Ortaasya Türkleri de dünyanın bu taraflarında olup bitenden İslam dünyası aracılığıy-

la haberdar oldukları için, zannederim kelimeyi Arapça şekliyle almışlar.

Elen dünyasının öteki ucunda da buna benzer ama zıt süreç yaşanmış. Bugünkü Yunanistan'ın kuzeybatı kıyısında, Arnavutluk'un oralarda oturan *Graik* boyu, komşu halkların gözünde Elen milletinin has temsilcisi olarak görülmüş. Latince *Græcus* adından, bugün Batı dillerinde kullanılan *Greco*, *Gréc*, *Greek*, *Grieche* vb. biçimleri türemiş.

Adamların kendilerine verdiği isim ne biri ne öteki: **Hellên**. Bin küsur yıl boyunca **Hellên** olmak, burnu hayli havada bir ayrıcalık belirtisi olmuş. Ancak Hıristiyanlık zuhur ettikten sonra piyasası düşmüş, *Romaiós* (Rum) olmak tercih edilmiş, **Hellên** ise aksine “dinsiz, kâfir” gibi kötü bir anlam kazanmış. Modern çağda *Rigas* ve *Korais* gibi devrimci düşünürlerin etkisiyle yeniden canlandı, dinden bağımsız olarak kurmaya çalıştıkları yeni Yunan ulusal kimliğinin adı oldu. Modern dilde sözcük aynen eskisi gibi **Ἑλλην** yazılıyor ama **Elin** diye söyle-

niyor. Bizde entel kesimin bazen kullandığı Elen adı, aynı adın Fransızca telaffuzudur.

Bunca senelik komşuna neden Arapça olmadı Fransızca isim verirsin diye sorarsanız onun cevabını bilmem.⁸⁹

09.03.2009

89 Denis Ojalvo İbraniceyi düzeltmiş:

Yunan kelimesinin İbranice yazılışı yud-vav-nun veya yud-vav-vav-nun şeklindedir ve her iki durumda da *Yavan* olarak okunur.

Caner Fidaner “Yunan mı Yunanlı mı?” konusunu açmış, ki ezeli münazara konularından biridir. Cevabım:

Macarlı, Sırp, Ulahh... Osmanlı kullanımında mevcuttur ama günümüzde ulus adına -lı eklenen başka örnek düşünemiyorum. Ama bu işlerde mantık aranmaz ki? Ahali arasında “Yunanlı” kullanılıyorsa bence zararı yok derim.

“Yunan” isim olarak kullanıldığında biraz aşağılayıcı bir tınısı olduğundan (“Yunan geldi İzmir’i yaktı.”) Yunanlı diye bir türeve ihtiyaç doğmuş olabilir mi?

LAGALUGA

Son zamanlarda harıl harıl sözlüğe çalışıyorum, malum, kış mevsimi, Şirince’de sosyal hayat sıfır, otelde de çok iş yok. Mayıs’a doğru yeni baskıyı yetiştiririm inşallah.

Günün sürprizi laga luga. Güncel Türkçenin gayet güzel, oturmuş, anlamı belli kelimelerinden biri. *Hürriyet* gazetesinde mesela son on yılda laga luga yazımıyla 24, *lagaluga* yazımıyla 13 defa geçmiş, az değil. Ama piyasadaki Türkçe sözlüklerin hiçbirinde yok. Hadi TDK’nın güncel Türkçeyi takip etmek gibi bir derdi yok, onu geçtik. Ama Kubbealtı’nda da yok, Meydan Larousse’ta da yok. Nişanyan’da hepten yok. Bir tek Hulki Aktunç’un *Argo Sözlüğü*’nde var. O da sallamış, onomatope demiş, yani “ses benzetmesiyle yapılmış kelime”.⁹⁰

Derken birden jeton düştü. Tabii yaa, Arapça lağâ “söyle-
di, lakırdı etti”, luğâ onun pasifi “söylendi”! Luğat (söz, lakır-
dı) kelimesinin kökündeki eylem. Kalıp gayet tanıdık, Farsça
guft û gû (“söylenmiş ve söylenen”, yani dedikodu), Arapça
kıl û kâl (“denildi ve dedi”, aynı şey), Türkçe dedi kodu gibi
Ama laga luga “dedikodu” değil, “boş laf, lakırdı” anlamında
kullanılıyor. Belli ki, yeraltından akan sular gibi, yüz veya bir-
kaç yüz yıldan beri Türkçede varolan bir deyim ama bir türlü
sözlüklere terfi edememiş.

Sözlükçülük ince iş. Türkçenin *Oxford English Dictionary*
gibi eksiksiz bir sözlüğü olsaydı ne büyük medeniyet olurdu
ah!

10.03.2009

90 Hulki Bey'in buradaki ifademe verdiği ölçüsüz tepki, *Hürriyet* gazetesinin bi-
rinci sayfasında yer aldı. Adı geçen gazetenin alışılmış ahlak düzeyini yansı-
tan haberi 11 Nisan 2009 sayısında okuyabilirsiniz.

LAĞIM

Aslı Yunanca. *Laxainô* “kazmak” fiilinden *laxôma*: “Hen-
dek, çukur, kazılan şey”. (x harfi Kürtçedeki gibi, genizden ge-
len hırıltı sesi. Bazen “kh” yazıyorum bazen böyle, karar vere-
medim.)⁹¹ Arapçaya **lağam** veya **lağum** bir teknik askeri terim
olarak alınmış, kuşatma harbinde kalenin altına doğru kazılıp
üçüne patlayıcı döşenen tünel anlamında. Osmanlı ordusunda
da bu işle uğraşan **lağamcılar** diye bir zümre vardı. Günlük di-
le askeri kullanımdan aktarılmış olmalı. 1680 tarihli Meninski
sözlüğünde **istihkâm** tüneli ve **madenci** tüneli diye geçiyor, sa-
dıcc. Örnek deyimler, **lağım atmak** = yeraltı tüneline barut
patlatmak. **Lağım karşılamak** = düşmanın kazdığı tüneli çap-
ta: tünel kazıp ele geçirmek. Özellikle pis su kanalı anlamında
kullanılması geç bir gelişme, galiba 19. yüzyıl.

Pis su kanalının esas Osmanlıcası **kârîz** veya **kârêz**, Farsça-
dan. Farsça lugatlerde sadece “yer altında su yolu” diye geçi-

yor, klasik sözlüklerden *Burhan-ı Katı* da öyle diyor ama Meninski bunun yanısıra, *cloaca* (pis su kanalı) anlamını da vermiş. Van'da ta kimbilir kim zamanında yapılmış muazzam bir yeraltı su kanalları sistemi vardır, onlara hâlâ kâhriz derler. İstanbul argosunda “kumar oyununda birine pislik yapmak” anlamında *keriz* sözcüğünü bildiğim kadarıyla ilk kez 1890'larda Ahmet Rasim kaydetmiş. 1932'de ise Osman Cemal Kaygılı'nın *Argo Lugati* keriz'i “pasif eşcinsel” diye tanımlıyor. Artık nasıl bir bağlantı kurmuşlarsa...

Ha bir de *geriz* var, yolun büküm yerinde yağmur suyunun alttan akması için açtıkları su yolu. O da Farsça kâriz'in bir Türkçe uyarlaması belli ki ama ses değişikliği nasıl olmuş anlamadım.

11.03.2009

91 Nezih Aytaçlar demiş ki:

Yunanca *χ* harfini *x* ya da *kh* şeklinde yazmak arasında kararsız kaldığınızı belirtmişsiniz. Adı geçen *khi* harfi. Evet, Yunan alfabesinde bu harf *χ* işaretiyle yazılıyor. Ama bu alfabede bir *ksi* harfi var ve başka bir işaretle gösteriliyor. Latin alfabesini kullanan tüm dillerde ise *x* işareti, Yunanca *ksi* harfini karşılıyor. Yani siz *lāxōma* yazdığınızda, bunu Latin harfleri kullanan kime okutursanız, okuyan */laksoma/* şeklinde anlayacaktır. Sanıyorum sizin kafanızı karıştıran Yunan alfabesindeki *χ* ile Latin alfabesinin deki *x* işaretlerinin benzerliği. Ama bunlar her iki alfabede farklı seslere tekabül ediyor.

Cevabım:

Problem sadece Yunanca ve Latince olsa dediğiniz doğru. Oysa Türkçe için birçok açıdan daha önemli olan Arapça, Farsça ve Kürdçe problemleri var. Haber yerine khabar mı yazsam daha iyi, xabar mı?

Arapçanın uluslararası transkripsiyon sisteminde *x* veya altı bröveli *ħ* kullanılıyor; ama bröveli *ħ* harfi çoğu bilgisayar fontunda yok, büyük sorun çıkarıyor.

Sonra dilbilim literatüründe *kh* ikilisi başka sesi ifade eder, sert nefesli */k/* sesidir. Hint dillerinin transkripsiyonunda öyle kullanılır, Hint-Avrupa dili araştırmalarında da öyle. Hani Hindistan'da Sikh'ler var, asla Sih yahut Siḫ diye söylenmiyor maalesef.

MİLLET

Tüm Arapça sözlüklerin babası olan *Kamus* ile ağababası olan *Sihâh*, millet sözcüğünü basitçe “din” diye tanımlıyorlar. Nüans konusunda Arapları bile yaya bırakan Lane’in 8 ciltlik *Arabic Lexicon*’u “*a way of belief and practice in respect of religion*” diye ayrıntılandırmış, yani “dini inanç ve pratik bakımından takip edilen usul”.

Türkçe kullanım da öyleymiş. Buyurun Meninski, Osmanlı dilinin ilk ve birçok bakımdan asla aşılmamış sözlüğü, 1680 tarihli: “*lex quam quis sequitur, religio*”. Yani “bir kimsenin bağlı olduğu yasa, din”. Osmanlı Devleti’nde, biliyorsunuz, İslam milleti var, Rum, Ermeni, Yahudi milletleri var. Burada Rum ve Ermeni etnik köken adı değil, din adı. Mesela Bulgar-

larla Sırlar Rum sayılıyor, Süryaniler de Ermeni, çünkü mezhepleri aşağı yukarı öyle. Sonradan Katolik milleti ile Protestan milleti bile zuhur etmiş.

1870'lere gelindiğinde konu biraz çatallaşmış. Ahmet Vefik Paşa, *Lehçe-i Osmani*, millet maddesi aynen şöyle: “Aslı din ve mezhep; ümmet, kavim, cemaat.” Birinci tanımla ikinci kavramlar grubu arasındaki alaka açıklanmamış. Şemseddin Sami'nin 1900 tarihli *Kamus-ı Türkî*'si kelimeyi “din, mezhep, bir din ve mezhepte bulunan cemaat” diye tanımladıktan sonra şu açıklamayı veriyor: “*Lisanımızda bu kelime sehven ümmet ve ümmet kelimesi de millet yerine kullanılıp, mesela 'mîlel-i islamiye' ve 'Türk milleti' ve bilakis 'ümmet-i islamiye' diyenler vardır; halbuki doğrusu 'millet-i islamiye' ve 'Türk ümmeti' demektir... tashihan istimali (düzeltilerek kullanılması) elzemdir.*”⁹²

Şimdi, yüz puanlık soru şu: Millî Mücadele'nin öznesi olan millet hangi millettir? “Türk milletidir,” diye galeyana gelecek okurlarımdan istirhamım, neden mesela Misak-ı Milli metinlerinde, Amasya Beyannamesi'nde, Erzurum ve Sivas Kongreleri belgelerinde, Anadolu ve Rumeli Müdafaa-yı Hukuk Cemiyeti Nizamnamesi'nde, Büyük Millet Meclisi kuruluş belgelerinde “Türk” tabiri hiç geçmiyor, bu konuda da beni lütfen aydınlatmaları.⁹³

12.03.2009

92 Tarihçi bir dostum uyardı, “Türk milleti” kavramını ilk kez kullananlardan biri 1860'larda Cevdet Paşa imiş. “İslam milleti” kavramından “Türk milleti” kavramına geçiş bir bakıma modern Türk tarihinin kilit olayıdır. Cevdet Paşa da (ve çömezi Ahmet Vefik Paşa) bu kilit olayın kilit şahsiyetlerindedir. Zihinlerindeki referans neden ve nasıl kaymış? Çağdaş Türkiye tarihini sırf bunun tahlili üzerinden yazmak mümkün olmalı.

Millet kavramının içinin dış güçler tarafından “bilerek boşatıldığını”, bunun “istihbarat servislerinin çok kullandıkları bir usul olduğunu” savunan bir okuruma şu cevabı verdim:

Bu görüşünüze katılmıyorum. İstihbarat servislerinin hiçbir ülkede ve hiçbir çağda bu denli şeytani planlar içinde olduklarına -olabildiklerine- inanmıyorum. 19. yüzyıl sonu ile 20. yüzyıl başı İngiliz imparatorluğunun en ilginç, en takdire şayan özelliklerinden biri, toplumun en parlak zekâlarından bir kısmını istihbarat servislerine angaje edebilmiş olmalarıdır. Bunların birçoğunun kitaplarını, biyografilerini okuma fırsatını buldum. Bunu söylemek belki şaşırtıcı olacaktır ama, son derece DÜ-RÜST -gerçek, entelektüel anlamda, samimi düşüncelere sahip- insanlar oldukları kanısına vardım.

Gerçek zekâyâ sahip insanların "kavramların içini boşaltmak" gibi, be-yinsizlikle eşdeğer işlere gireceklerine -girişebileceklerine- ihtimal ver-miyorum. Kavramların içini boşaltmak, cahillere ve aptallara has bir ey-lemidir. Üniversitede çok değer verdiğim bir hocam kulağıma küpe et-miştî, "tarihte cehaletin rolünü asla küçümseme," diye.

- 93 Ekleyelim: İstiklal Marşı'nda da "Türk" tabiri geçmez. Arnavut kökenli olan Mehmet Akif "Türk milleti" demektense yurtdışına sürgün gitmeyi tercih et-miştir.

SAYLAV

Dil Devrimi hengâmesinde Allah ne verdiyse oradan buradan kelimeler bulup masaya sürmüşler. Maksat “Öz” Türkçe olsun, Ortaasya’dan geldiğimiz bilinsin, elin Arabından Rumundan pislik bulaşmasın. Bin sene önce ölmüş kelimeleri o yüzden paldır küldür bulup canlandırmışlar. Türkiye Türkçesinin yapısına, fonetiğine uyar mı uymaz mı, vatan mevzubahisken öyle teferruatla vakit kaybetmemişler.

En güzellerinden biri serüven kelimesidir. İlk kez 1934’te çıkardıkları *Tarama Dergisi*’nde arz-ı endam ediyor. “Radloff sözlüğüne göre Kırgızcadır,” diye not düşmüşler. Radloff, Türk dillerinin mukayeseli sözlüğünü yapan Rus aliminin adı. Bakıyoruz Radloff sözlüğüne, öyle kelime yok. Bakıyoruz Yu-

lâhîn'in Kırgızca sözlüğüne, orada da yok. Ee? Sallamışlar bülâli ki ya da kartoteks karışmış.

Çağataycadan toplam üç kelime aşırırmışlar. Çağatayca, 15. yüzyıl başında Ortaasya'da Timur İmparatorluğu bünyesinde ortaya çıkan Türkçe yazı dilinin adı. Yani Türkiye Türkçesi-
nin "atası" değil, olsa olsa amcaoğlu. Cengiz Han imparator-
luğunun devamında şekillendiği için Çağataycada bir sürü Moğolca kelime var. Ayrıca Batı Türkçesinde unutulmuş olan, fakî Ortaasya Türkçesinden gelen kelimeler de var.

Üç kelime şunlar: *saydam*, *sayın*, bir de bir ara "milletve-
lîli" anlamında kullandıkları *saylav*. Üçü de Pavet de Courte-
ille sözlüğünün 345-346 sayfalarında mevcut. *Saydam* "saf,
berrak" demekmiş, bir de bir tür şeffaf mermer adıymış. *Sayn*
Moğolca bir alıntı, Moğolca aslı düpedüz "iyi" demek. *Sayla-
mak* da Çağatayca, "seçmek, değer vermek". İsim yapan -(i)v
eki Türkiye Türkçesinde yok ama Çağataycada var. Türkçesi
olsa, **saylı* olur.

Pavet de Courteille 1876 tarihinde ilk Çağatayca sözlüğü
hazırlayan Fransız bilimadamı. Merak edip baktım, aa! Ata-
türk'ün şahsi kitaplığında bir adet Pavet de Courteille sözlüğü
görünüyor.

Açmışlar ortadan bir sayfa, nah size kelime demişler. Baş-
ka bir senaryo düşünmüyorum.⁹⁴

13.03.2009

94 Yavuz Renda "Açmışlar ortadan bir sayfa, nah size kelime demişler." cümle-
sinde ima edilen eleştiriyi yadırgamış, sormuş:

Kelime üretmenin bir yönetmeliği var da ona mı uymamışlar? Kelimeler
eninde sonunda böyle uydurmalarla oluşmuyor mu? İngilizcede uydu-
rulan kelimeler şimdi bütün dünyada kullanılmıyor mu? Shakespeare'in
uyurdurduğu kelimelere ne buyuralım?

Şöyle cevap verdim:

Yaratıcılığa karşı olmam düşünülemez herhalde. “Nah size kelime,” diyen kişi Shakespeare veya bizim bakkal olsaydı çok eğlenirdim muhakkak. İşin içindeki siyasi iktidar gösterisi, hatta terördür beni rahatsız eden. Bu gösteriye muhatap olanın “paşam, sen çok içtin bu akşam, haydi yat,” deme hakkı varsa sakınca yoktur; boyun eğme mecburiyeti varsa korkunç bir durumla karşı karşıyayız demektir.

Ekleyeyim: Shakespeare’in veya bizim bakkalın ürettiği kelimeleri insanlar hoşlandıkları için benimserler. Devlet reisinin bir siyasi terör çağında ürettiği kelimeleri benimseyenler ise ya korkmuştur, ya da -daha vahimi- başkalarını korkutmak hırsıyla hareket etmektedir. Korku ve sindirme kültürünün tüm topluma nasıl yayıldığını etüt etmek isteyenler, Dil Devrimi’nden daha iyi malzeme bulamazlar.

SUDAN

Bak sen, Darfur'un altından da bizim İttihatçılar çıkmasını mı? Bu Darfur dedikleri yer eskiden müstakil sultanlıkmış. Birinci Dünya Harbi'nde bizimkiler Darfur Sultanı Ali Dinar'la temas kurup Mısır'daki İngilizlere karşı arkadan bir cephe açmayı önermişler, bir miktar para göndermişler. İngilizler de ürüp 1916'da Darfur'u işgal etmiş. Sudan 1956'da bağımsızlığa kavuştuğunda orayı da "aman ne olucak canım," deyip Sudan'a verivermişler.

Darfurlular bu işten hiç memnun kalmamış. Geçtiğimiz yıllarda Sudan'ın gayrimüslim olan güney yarısı de fakto bağımsızlık ilan edince, bunlar da Müslüman oldukları halde Arap olmadıkları için "biz de isteriz," diye kalkışmışlar. Orge-

neral Beşir de “e yetti artık,” deyip bunları köküne kadar kesmiş. En az yarım milyon ölü var, iki milyon kişi de çöle kaçmış sersefil. Herhalde bizim başbakanımızın aklına gelmemiş “bak Tevrat’ta yazıyor, öldürmeyeceksin,” diye hatırlatmak. Söylese belki dinlerdi.

Sudan’ın adı Arapça *bilād-ūs Sūdân* “karalar ülkesi” demek. Arapların genelde Kara Afrika’ya verdiği ad bu. Bizim Kavalalı Mehmet Ali Paşa kara Afrika’nın bir parçasını fethedince burası Mısır’ın “Karalar Eyaleti” olmuş. Daha sonra Mısır’dan ayrıldığında aynı adı korumuş.

Arapça aynı s-w-d kökünden *aswad* “kara”, bizde *hacer-i esved* deyiminde geçer. Bunun dişil hali *sawdâ*, yani sevda. Sevmekle, sevgiyle alakası yok, melankoli dediğimiz kara ruh halinin Arapçası, modern adı depresyon. *Muswadda* da “kara-lama” demek, Türkçesi *müsvedde*.

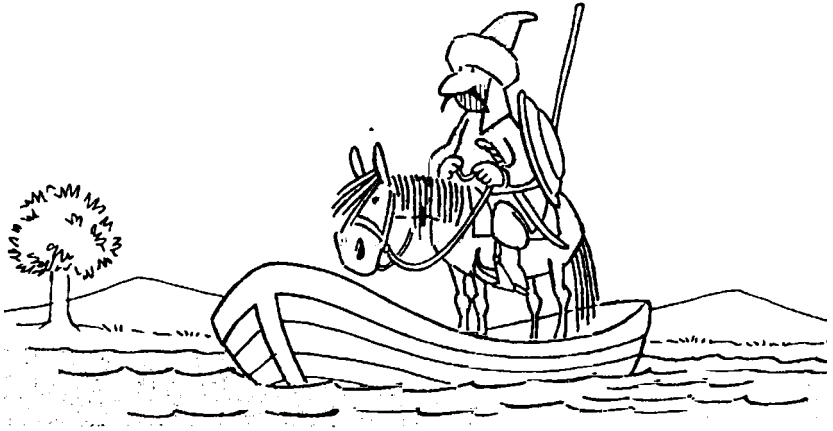
14.03.2009

KAYI

Geçen gün “Kayı boyunun adı dönme demek,” diye yazdım, gene epey heyecanlara yol açtı. TDK’nın web sitesi, Kayı için “sağlam, güçlü, sert” diyormuş, tabii, bir Türk boyunun adı başka ne olabilir? “Belgelerini açıkla,” diye bindiler tepeme.

Boynumuz kıldan ince, açıklayalım. Önce TDK bu tanımı nereden bulmuş diye merak ettim, baktım. A) Ortaasya Türkçesinde, B) TDK’nın derlediği, erken Türkiye Türkçesinin söz varlığını veren *Tarama Sözlüğü*’nde, C) Çağataycada, D) Osmanlı Türkçesinin en kapsamlı kaynağı olan Meninski sözlüğünde, E) Yine TDK’nın Anadolu ağızlarının söz varlığından derlediği *Derleme Sözlüğü*’nde böyle bir anlama rastlamadım.

Mutlaka benim bilmediğim başka kaynakları vardır. Devlet sırrı değilse belki açıklarlar.

Peki ne buldum? Eski Uygurca kaymak: “dönmek, geri dönme” (Clauson, s. 674 M. Erdal, s. 775). Divan-ı Lügat-i Türk’te gerü kaydı: “yüzünü veya yönünü çevirdi”, kayığ yer: “ana yoldan sapan yer”. Çağatayca kaymak: “bükülmek, dönme, olduğu yerde geri dönmek”, kayık: “bükülmüş” (Pavet de Courteille, s. 416). Eski Kıpçakçada kaymak yok, ama kayıtmak var. *Codex Cumanicus*’ta kayıtmak, *Kitab-ül İdrak*’ta kayıtmak: “dönmek, avdet etmek”.

Dede Korkut’ta da “dönmek” anlamında kayıtmak geçiyor: “Av avlayalım... kayıtalım, otağımıza düşelim, yeyelim, içelim.” “Dirse Han’ın hatunu kayıttı, gerü döndü.”

Anladığım kadarıyla kaymak fiili Türkiye Türkçesinde belki ayağı kaymak (= ayağı burkulmak) deyiminin etkisiyle anlam kaymasına uğrayınca “dönmek” yerine bir süre kayıtmak ve kayıkmak kullanılmış, sonra bunlar da tedavülden düşmüş.

Kayı “boyunun” adı nereden geliyor, vallahi bilmem; kimse de bilmiyor. Ama TDK’nin, başka kanıt görmedikçe işkem-

be-i kübradan atmışlar diyeceğim tanımına oranla “dönme” bana sanki daha makulmuş görünüyor. Hatta Kaşgarlı Mahmud’a inanırsak “sapık” diye de çevirebiliriz belki.⁹⁵

16.03.2009

95 Almanya’da sosyal pedagog olan Ergin Bey bu yazımdan çok mutlu olmuş: Hay dilinizle, kaleminizle, beyninizle çok yaşayın emi. Hah şöyle. Artık diyordum ne yapılsa kâr etmez bu milliyetçiliğe... Azdılar iyice... Ama dinsizin hakkından imansız gelirmiş. Oh be :))) Kayı mı dediniz, yani dönmelerden... Ay hiç güleceğim yoktu... Çok yaşayın Sevan Bey... Elinize, gözlerinize, beyninize sağlık...

Buna karşılık Mehmet Maksudoğlu beni bir kez daha düşünmeye davet etmiş: “Kayı neden *katı*, ‘güçlü kuvvetli’den gelmesin? T/Y dönüşmesi yok mudur?”

Biraz edepsizce cevap vermişim maalesef:

Kayı’nın katı’dan gelmesi mümkün değil. D > Y dönüşmesi vardır ama T > Y diye bir şey yok. Ayrıca Türkiye Türkçesinde mevcut olan katı’ın bir de kayığ şeklinde varyantı neden olsun ki?

Hem *Katı* (“güçlü” değil “sert” demek) diye aşiret adı olur mu? Meğer ki hepsi kronik priapizmden mustarip olsunlar!

GÖZE

Arapça ʿayn hem göz, hem yerden kaynayan su anlamında pınar. Farsça çeşm göz, çeşme pınar. Türkçe göz ile göze de aynen öyle. Bu sonuncusunu acaba Öztürkçüler mi icat etti diye kuşkuya düştüm baktım. Değil, eski sözlüklerde pek geçmiyor ama anlaşılan halk ağzında öteden beri varolan bir kelimeymiş. Mütercim Asım'ın ağır Antep aksanlı *Burhan-ı Katı* çevirisinde var mesela, 1790 küsurlarda.

Alakası nedir, acaba diller arası bir alışveriş söz konusu mudur diye epeyce kafa patlattım. Belli ki gözün yaşarması ile yerden su çıkması arasında bir benzerlik kurmuşlar. Deyimlerde, şiirlerde vs. hep gözyaşı = pınar benzetmesi işleniyor. İlla bir organa benzetilecekse benim aklıma su çıkartan başka şeyler gelir halbuki.⁹⁶

İsmenice **akn**, Batı lehçesinde **agn**, aynı şekilde, hem göz, hem pınar.⁹⁷ Fırat kıyısında bu ismi taşıyan meşhur kasaba, sanırım, 11. yüzyıldan beri kaydedilmiş. Türkçe söyleyişte adı **Agın** olmuş. Sonra ne olmuşsa olmuş, Kemaliye etmişler, devletin iktidarını çok benimsediklerinden olsa gerek ya da belki bu sebeple ona hoş görünmek istediklerinden. Düzeltme tarihi Ekim 1922: Kemalpaşa, Mustafakemalpaşa, Mustafapaşa ve Gazipaşa ile tam aynı günlerde. Sonra herhalde unutulmuş ya da unutturmaya çalışanlar olmuş ki, 1926'da bu sefer Reisi-Cumhuriyet'in özel talimatıyla ve Bakanlar Kurulu kararıyla bir kere daha yeni isim tescil edilmiş.

Niye yazılarımın ucu hep böyle netameli konulara geliyor, bilmiyorum. Vallahi planlayarak yazmıyorum. Kalemim oraya kayıveriyor kendiliğinden.

17.03.2009

96) Rehber Arzu Tutuk Torosların gözelerini anlatmış:

Güneybatı Anadolu'da çokca yürümüş bir rehberim. Grupla birlikte yapılan yürüyüşün bir su kaynağında bitmesi veya öğle yemeğinde piknik su başında yapılması herkes için unutulmaz bir tecrübe olur, hele sıcak yaz günlerinde.

Suyun nerede olduğunu da en iyi oranın köylüleri bilir. Rota çıkarırken bizi hep "suyun gözüne" götürürlerdi. Burası suyun ilk çıktığı, yerden kaynakıldığı noktadır.

Yani Toroslarda yerlisinin kullandığı ve benim de bolca duyduğum bir kelime idi.

97) Birkaç okurum aynı paralelizmin Kürtçe ve Zazacada da aynen mevcut olduğunu belirttiler. Kürtçe (Kurmanji) çav = göz ve çavî = göze. Zazacada ise çim = göz ve çime = göze.

Bu dilleri hiç bilmememin ne kadar büyük eksiklik olduğunu bu vesileyle bir kez daha anma fırsatını buldum. Kürtçe sözlük masamda duruyor gerçi ama, düşünün, Zazaca bir sözlüğüm bile yok!

NİHRİR

“Tek kusuru yazmayı sevmemesiydi. Yani nihrir idi; çok okuyan, çok bilen, ama yazmayan kişi!” demiş Soner Yalçın.⁹⁸

Soner Yalçın dediğine göre kesin yanlıştır diyoruz ve sözlüğe bakıyoruz. Arapçaymış. Sıhah’a göre “esaslı ve derin ilim sahibi”; Kamus’a göre “zeki, bilge, tecrübeli ve yetenekli”; Tac-ül Arus’a göre “her konuda bilgili ve yetenekli ve yaptığı işi iyi yapan,” demekmiş. Meninski “industrius, intelligens, expertus,” demiş. Ahmet Vefik Paşa “hazık, mahir, kârdide” diye çevirmiş. Redhouse “sagacious, wise, experienced” diye tekrarlamış. Baha Toven “dahi, sanatkâr” diye eklemiş. Arapça *nahr* (bir ilim veya işi çok iyi bilmek) fiilinden rûbai bir türev, son derece ender görülen fi’lîl vezninde. 1920’lerden be-

hiçbir sözlükte yok, kullanıldığını da hiç görmedim, ölmüş bir kelime.

Şimdi, bu Soner'in büsbütün cahil bir adam olmadığından eminim. Bundan daha kötü bir şey geldi başına: büsbütün cahil bir kesime yazı yazmanın ölümcül tadını keşfetti. Formül bulat: ipe sapa gelmez cümleleri esrarlı bir mantranın mısraları gibi art arda diz, deli saçması birtakım komplo ihtimalleri ima et, biraz gâvur düşmanlığı sosu kat, bitti. Vallahi yiyorlar. Lıy de satıyor. Eh o zaman ne lüzum var arayıp öğrenmeye, aman doğru yazayım diye dert etmeye? Salla gitsin. İtiraz eden olursa belden aşağı birkaç küfür eder susturursun, olmadı sabırcıdır diye teşhir edersin, uğraşsın kerata.

O kadar kolay ki!

18.03.2009

98 15 Mart 2009, *Hürriyet*. Bir tanıdığım yazıp sormuş, ondan haberdar oldum. Yoksa *Hürriyet* okumak gibi bir alışkanlığım yok. Çirkef çirkefi davet eder, ruhum kirlenir diye korkarım.

UÇMAK

Cennetin Türkçesi **uçmak**, **tamu** da cehennemin. Anadolu ağızlarında tek tük kullanılır. Şarköy taraflarında Uçmakdere diye bir yer var, Cennet Deresi anlamında. Gündüz Vassaf'ın köşesinin adı da oradan geliyor herhalde. Ay ne romantik, ruhların uçup gittiği yer, kuş gibi, türünden yorumlar mümkün tabii, ama yazık ki doğru değil.

Bu anlamda uçmak sözcüğünün asıl şekli **uştmax**, uçma eylemiyle alakası yok. Kutadgu Bilik'in en eski elyazmalarında **uştmax**, daha sonrakilerde **uçmak** geçiyor. Ortaasya Türkçesindeki ilk önemli İslami metinlerden biri olan *Nehc-ül Feradîs* adlı kitabı Türkçeye *Uştmaxlarning Açık Yolu* (Cennetlerin Açık Yolu) diye çevirmişler. Soğdca bir kelime, o dildeki

biçimi üştmag. Farsça cennet anlamına gelen bahişt ile aynı kökten bir bileşik isim, çünkü Farsça kelime başındaki /ba/ Soğdca /wa/ > /û/ olur. Üç dört sene önce 180 dolara kıyıp kocaman bir Soğdca sözlük edinmiştim, haftalarca onunla yatıp kalktım, oradan biliyorum.

Türklerin eski dininde cennet ve cehennem yoktu tabii. Bu konseptle ilk önce Hristiyan ve Maniheizt dinleri sayesinde tanıştılar, o dinlerle beraber terimleri de Soğdlardan öğrendi-

ler. Yes, Türkler Müslüman olmazdan önce Şamanist değildi ler, arada iki üç kapıdan daha geçtiler, unutmamalı.

Soğdca neymiş? 1000’li yılların başına dek Semerkant ve Buhara yöresinde yerli ahalinin konuştuğu dilmiş. İrani bir dil, yani Farsça ile akraba ama Farsça değil. İlk Türk hakanlığının resmi yazı dili, öyle anlaşıyor ki Türkçe değil Soğdca idi. Türk devletlerinden birinin bıraktığı ilk yazılı anıt da bu dildedir, 6. yüzyıla ait Bugut Yazıtı, Orhun Yazıtlarından 200 sene daha eski. Ya, öyle.⁹⁹

19.03.2009

99 Bir okurum ciddi bir akademik yayında karşısına çıkan şu ibareye dikkatimi çekmiş:

Kırgızcada ‘tutuşmak, yanmak’ için *tam-* fiilini bulmamız, bizim bugüne kadar yapılmış çalışmalarda *tamu* ‘cehennem’ için söylenen ‘Sogdçadan alıntı kelime’ açıklamasını soru işareti ile karşılamamıza neden olmuştur. (...) Bize göre Eski Türkçedeki *tamu* kelimesinin dile girişinde ilk etken Sogdçadaki *tmw* olabilir; fakat aynı kelimenin Karahanlı dönemiyle beraber *tamug* şeklini alması, Kırgızcada geçen *tam-* fiili ile ilgili olabilir. *Tam-* Türk dilinde çok kullanılan isimden fiil yapma eki *+(u)g* ile ‘tutuşan, yanan şey, ateş’ ve oradan ‘cehennem’ anlamı kazanmış olmalıdır.

Cevabım keskin:

Eski Asya Türkçesinde *+(u)g* diye bir ekin varlığından haberdar değilim. Benim bildiğim *+(ı)g* eki vardır. Küçük ses uyumu 17. yüzyıldan önce keşfedilmediğinden dolayı sözü edilen türev olsa olsa **tamıg* olur, *tamug* olmaz. *Tamug* eğer Türkçe bir fiil kökünden türeyecekse **tamu-* fiilini aramak gerekir.

FİLAN FISTIK

“Türkçe sözcükler F ile başlamaz!” diye hüküm kurmuş, maildeşlerimden biri. “Fenerbahçe, fıçı, fistan, fatiha, fingirdek, fırfır, farmakoloji, folluk, felek, filan, fıstık ne oluyor yani? diye cevap yazdım. Cevaben demiş ki, aynen aktarıyorum “Bu kısımda söylediklerinizi anlayamadım. Bu sözcüklerin hepsi yabancı kökenli, kökeni farklı da olsa biz dilimizde kullandığımız için Türkçe diye mi kabul etmek gerekiyor?” Makul biri üstelik, öyle ırkçı, arıtmancı filan da değil.

Bu nasıl acayip bilinç bölünmesidir, yetmiş yıllık ırkçı propaganda nasıl işlemiş insanların beynine diye ağzın açık kalıyorsun. Her gün konuştuğumuz, yazıştığımız, iyi kötü yetmiş milyonun ortak iletişim platformu olan, gayet kıvrak, üretken,

vasatın üstünde zengin dil “Türkçe” değil. Ya ne Türkçe? Bin yıl önce Ortaasya’da birtakım aşiretlerin konuştuğu ve üç beş tane taşta yazdığı dil “Türkçe”. Fenerbahçe Türkçe değil ama kutadgu ile bilik Türkçe!

“Türkçe” deyiimiyle kastedilen şey EĞER 8.-11. yüzyılları arası kullanılan Ortaasya Yazı Türkçesi (OAYT) ise, ben size söyleyeyim: bu dilde h sesi hiç yok, f ve j sesleri ancak kelime sonunda belli koşullarda on beş-yirmi örnekte var, c, d, g, l, m, r, v, z sesleri kelime başında yok, p sesi kelime başında ancak “Oğuzcadır” diye belirtilen birkaç kelimedede var, n sesi kelime başında sadece soru edatlarında var, ş sesi kelime başında sadece s’den disimilasyon yoluyla bozulmuş beş-altı kelimedede var.

OAYT’de bütün fiil kökleri ve yabancı dilden alıntı olmayan bütün kelimeler ya sesliyle, ya da b, ç, k, s, t, y sessizlerinden biriyle başlıyor. K ile başlayanların bir kısmı daha sonra Türkiye Türkçesinde g’ye, t ile başlayanların bir kısmı d’ye dönüşmüş (*kelmek* > *gelmek*, *ton* > *don*, vs.)

Hadi bakalım, başlayın sözlükleri ayıklamaya!¹⁰⁰

20.03.2009

100 Eski Türkçe yazıtlar hakkında değerli çalışmaları olan ve başarılı bir sözlük hazırlayan Hatice Şirin User bu cümleme itiraz etti. En eski Türkçe yazıtların zannettiğim gibi üç beş tane değil, son bulunanlarla birlikte tam 184 tane olduğunu hatırlattı. “184 yazıt *Taraf* gazetesinin bir sayfasını doldurur mu?” mealinde biraz laubalice yazdığım ilk cevaba da haklı olarak üzüldü. İkinci cevabımı daha içten bir dille yazdım:

Hayatının çeşitli dönemlerinde Moğolca, Akatça, Avesta dili, Eski Hırvatça, Eski Türkçe vs. ye ilgi duymuş bir adama “184 yazıt kaç sütun santim eder,” diye sorarsa herhalde tahmin ettiğiniz ve üzerinize alduğunuz şekilde bir aşağılama kastetmiş olamaz, değil mi? Yani tamam, bazen çelişkiye düşerim de o kadar değil artık!

Bana çok basit gelen bir gerçek var ortada. Modern Türkçe (ki buna insert etmek ve klozet kapağı da dahil, hilaliahmer ile sürç-i lisan da da-

hil), eskisiyle kıyaslanamayacak kadar zengin, ilginç, gelişmiş bir dil. Acayip bir eğitim sisteminin beyin hasarına uğrattığı bir kuşak ise "ah Özz Türkçe ne temiz, ne güzel, kahrolası emperyalistler dilimizi bozdular," diye dövünmekle meşgul. Benim derdim bu arkadaşları gerekirse şok tedavisiyle komadan uyandırmaya çalışmak. BU BAĞLAMDA bakarsanız 184 yazıt mı, günde elli gazetede beş milyon matbu kelime mi karşılaştırması sanki anlam taşıyor gibi.

Yoksa merak etmeyin, antika ve marjinal dilleri küçümsemek kim, ben kim...

SİLİFKE

Kemaliye, Kemalpaşa, Mustafakemalpaşa, Mustafapaşa, Gazipaşa... Bu coğrafyada o rekoru kıran benim bildiğim bir tek Seleukos var. Büyük İskender'in generallerinden biri, MÖ 300 yıllarında dünya padişahlığına oynamış, az kalsın başarmış da. Tam 16 kente kendi adıyla Seléukia, 27 kente rahmetli babasının anısına Antiókhia, 8 kente ilk karısını memnun etmek için Apámea, 3 kente de ikinci hatunun hatırına Stratoníkia adını vermiş. Bizde en azından Alınazabey ilçesi yok, henüz.

Seleukia'ların en meşhurunun harabeleri bugünkü Bağdat'ın kuzeyinde; Anadolu'dan Özbekistan'a uzanan koca bir imparatorluğun başkenti olmuş. Bugüne kalan bir tanesi Kilikya Seleukia'sı, yani Silifke. Bizans Rumcasında sesliyi izle-

yeni /u/ sesi /v/ye dönüşür, sert sessizden önce de /f/ olur. Doğrusuyla /seléfkia/ > Silifke. Seleukía Sidera'nın adı da hâlâ Seléfköyü, Eğridir'e yakın. Bir Seleukia harabesi şimdiki Samandığı'nın orada, bir tane de Alanya'nın güneyinde var.

En tanınmış Antiokhía, yüzyıllarca Roma'nın Syria eyaletinin başkenti olan Orontes Antiokhia'sı, bugünkü Antakya. Pisidia eyaletinin başkenti olan Antiochia'nın Türkçe adı Yalvaç, İsparta'nın ilçesi. Ayrıca Urfa, Nusaybin, Samsat, Adana, Tarsus ve Aydın kentlerinin de eski isimleri Antiochia. Postacının kâbusunu düşünebiliyor musunuz?

Hakkaniyet babında şunu da belirtelim, Seleukos'un adlandırıldıklarının çoğu o tarihte yeni kurulan ya da eskiden uyduruk yerlerken ciddi imar gören kentler. Bizde 1920-30'larda yeni kurulan kent yok. Aksine, varolanların hepsinin ekonomik ve sosyal bakımdan gerilediği anlaşıyor.¹⁰¹

21.03.2009

101 Bir okurum Seleukos'un anası Laodíke onuruna adlandırılan Laodíkia'ları es geçmeme hayret etmiş. Haklıdır. En ünlüsü Suriye'deki Lazkiye/Latakiya. Samsun'un ilçesi Ladik ile Denizli yakınında son yıllarda heyecan verici kazılara sahne olan Laodíkia da onlardan olmalı sanırım.

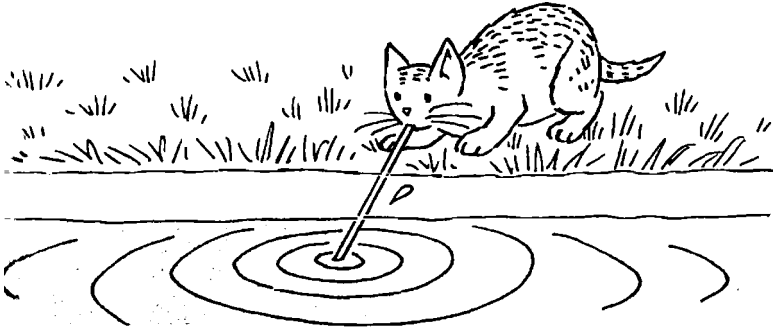
FIRAT

Nehrin adı Akatça en eski Mezopotamya belgelerinde geçiyor, MÖ 2000 küsurda, **Purattu**. Diğer dillerdeki /p/ Arapçada /f/ olur, bin defa söyledik. Bizde kullanılan **Fırat**, ismin Arapça şekli.

Yunancası **Euphrátēs**. Bak onu belirtmeyi unuttum, bazı Arami lehçeleriyle İbranicede de p > ph görülür. Yunanlılar belli ki Suriye’de ve bugünkü Urfa-Mardin yöresinde konuşulan Arami dillerinden almışlar. Bütün Batı dillerinde de Yunanca biçim cari. Baştaki /eu/ nereden çıkmış, bilmiyorum. Ermenicesi **Eprat**’tır, İbranicesi de **Phrât**.

Sözcüğün köküne dair bir sürü spekülasyon var. En mantıklısı Aramice ve İbranicede bulunan p-r-t kökü “yarılmak,

bölünmek” anlamında. Acaba Fırat nehri bütün güzergâhı boyunca derin bir yarık içinde aktığı için böyle denmiş midir? Ya da tarihi Aram yani Suriye ülkesiyle Asur ülkesinin sınırı olduğundan “bölge” gibi bir ad vermiş olabilirler mi? Bilmem.

Dicle’nin Akatçası Idiglat, Tevrat’ta geçen İbranicesi de Hiddekel. Bunun anlamı belli: “hızlı akan”. Dicle’yi kardeşinden ayıran en önemli özelliği hızlı akması. Arapçada /g/ her zaman /c/ olduğundan Diclât olmuş, baştaki /i/ bilemediğim bir nedenle yutulmuş. Eski Farsçası Tiglat veya Tigrat, hangisi belli değil çünkü Eski Fars yazısında /r/ ve /l/ aynı yazılıyor. Yunancası **Tıgri**s, sanırım Yunancada “kaplan” anlamına gelen öteki *tıgri*s ile birleştirilmiş. Bizim tekir, biliyorsunuz, Rumca bir kelime, kaplan demek. İngilizce **tiger** gibi.

Neden Fırat her zaman erkek, Dicle dişidir bir de onu bilsem...¹⁰²

23.03.2009

102 Fırat konusunda bundan üç dört yıl önce *Ankara’nın Doğusundaki Türkiye* kitabımda yazdıklarım da ilginizi çekebilir belki:

Kemah’tan Carablus’a kadar Fırat, muhteşem bir boğazın içinden akıyor: Anadolu kütlesini boydan boya kesen derin bir yarık. Aynı zamanda tarihi bir sınır: İki bin küsur yıldan beri, tarafları değişse de yeri pek değişmeyen bir medeniyet ve dil ayracı.

Rum Ülkesinin sonu

MÖ 1. yüzyıldan MS 240'lara dek Fırat Roma egemenliğinin doğudaki sınırı olmuş. Daha sonra imparatorluk bir ara Dicle'ye kadar dayanmış- sa da, Fırat'ın ötesinde hiçbir zaman tam tutunamamış. İki nehir arasın- daki ülkeler İran'la sonsuz bir çekişme konusu olarak kalmış.

Bin küsur yıl boyunca Fırat Yunan dilinin de doğu sınırı olmuş. İske- der fetihlerini izleyen devirde Yunanca çeşitli eski Anadolu dillerini eri- tip, Fırat'ın batısındaki ülkelerin ortak konuşma dili olmayı başarmış. Fırat'ın doğusunda ise -imparatorluk memurları ile onlara özenen bir miktar kentli seçkin dışında- Yunanca konuşan olmamış. Urfa'da Rum egemenliği altında 3. yüzyıldan itibaren gelişen büyük kültürel etkinli- ğin dili Rumca değil Süryanice. 7. yüzyıldaki Arap istilası arefesinde Ma- latya'nın dili Rumca ama nehrin karşı yakasındaki Harput ve Dersim'de Ermenice hâkim.

Yarım Elma

Anadolu'yu fetheden Türkler de fetihten kısa bir süre sonra Fırat ekse- ninde ayrılmaya yüz tutmuşlar. 14. yüzyıla doğru belirginleşen iki ede- bi lehçeden Doğu Anadolu Türkçesi ("men virürem") zamanla Azerice- yi, Batı Anadolu Türkçesi ("ben verirem") Türkiye Türkçesini doğur- muş. Siyasi yapılanma dille atbaşı gitmiş. 15. yüzyılda Fırat'ın batısında- ki Türk beyliklerini Osmanlı yutarken, doğusundakiler de Akkoyun- lu'nun egemenliği altında derlenir gibi olmuşlar. Daha sonraki dini kar- gaşada Akkoyunlu devleti çökünce, Osmanlı gücü Fırat'ı aşıp başıboş kalan Doğu'yu zapturapt altına almış.

Ama Osmanlı devletinin standart yönetim yapısı Fırat'ın ötesinde kök tutmamış. Batıda geçerli olan vilayet ve tımar düzeni yerine Osmanlı devleti Doğu'yu yarı-bağımsız beylikler, babadan oğula geçen ocaklıklar vasıtasıyla yönetmiş. 19. yüzyılda bu düzeni bozup merkezi yönetimi kurmaya teşebbüs ettiğinde zincirleme felaketlerle karşılaşmış.

Daha ilginç: Fırat'ın doğusunda Türkçe konuşan kimse kalmamış. 1071'den beri aralıksız Türklerce yönetilen bu bölgede, bugün Türkçe- nin anadil olarak hayatıyetini sürdürdüğü alan Erzurum'dan Kars ve Ahıska'ya, öbür yandan Nahçıvan ve Tebriz'e uzanan dar bir koridordan ibaret. Buna karşılık Diyarbakır, Mardin, Muş veya Van'da -devlet me- murları ile onlara özenen bir miktar kentli seçkin dışında- özel yaşamın- da Türkçe konuşan pek yok.

YANMAK/YAKMAK

Bugünkü Türkçede açık heceli olan iki tane basit fiil kökü var: *yemek*, *demek*. Ne idüğü belirsiz *komak* fiilini de eklesek, hadi bilemedin üç.

Bin küsur yıl önceki Ortaasya Türkçesinde bunların sayısı daha fazlaymış. *Ömek* = düşünmek. *Öğüt* oradan geliyor; “kendi” anlamına gelen *öz* de belki öyle. *Samak* da düşünmek, ama bu sefer İngilizce to consider dedikleri, bir şeyi bir şeymiş gibi düşünmek. *Saymak* ve *sanmak* bunun türevleri. *Tomak* = doldurmak veya katılaştırmak; *dolmak*, *doymak*, belki *donmak*, bir de *tok* oradan. *Sımak* = kırmak veya kesmek. Sırp sındığı (= Sırpların kırıldığı yer), bir de makas anlamına gelen *sındı* gibi birkaç marjinal kelimede izi kalmış. Sığ da galiba bu fiilin

türevi. **Yumak** = bir şeyi yıkamak. **Yunmak** (= kendini yıkmak) şeklinde yaşamaya devam ediyor. **Kamak** = yıgmak. **Katmak**, **karmak**, **kat** ve **katı** bu fiilden türemiş görünüyor. **Umak** = uyumak. Hepsi sekiz on tane kadar.

Demek ki daha bin yıl önce açık heceli fiil kökleri Türkçe'den tasfiye edilme yolundaydı diyebilir miyiz acaba? Yani mesela iki bin yıl önceki Türkçeye ulaşabilsek daha fazla açık kök bulur muyduk? Acaba **yanmak** ve **yakmak** şeklinde karşımıza çıkan fiillerin ***yamak** diye bir kökü var mıydı? **Kırmak**, **kısmak**, **kıymak** ve **kıt** sözcüklerinin arkasında bir ***kımak** eylemi duruyor mu?

Şöyle anlatayım da hayal gücünüzü kullanın. Bugünkü Türkçede sonu -n ile biten on sekiz tane tek heceli fiil var: **anmak**, **banmak**, **binmek**, **dinmek**, **dönmek**, **inmek**, **kanmak**, **konmak**, **onmak**, **sanmak**, **sinmek**, **sönmek**, **sunmak**, **sünmek**, **tınmak**, **yanmak**, **yenmek**, **yunmak**. Bunların ikisi (**banmak**, **yenmek**) geçişli fiil, yani BİR ŞEYİ şeyetmek anlamını taşıyor. On beşi geçişsiz, yani kendi kendine yapılan, nesnesi olmayan fiiller. **Sunmak** şimdi geçişli kullanılıyor ama o da eskiden geçişsizdi, “uzanmak” demekti, etti on altı. O iki tane istisnanın da burada anlatması uzun sürecek tuhaflıkları var.¹⁰³

İnsan ister istemez düşünüyor: oradaki o -n bizim bildiğimiz arınmak, savunmak, kaşınmak, yakınmak vs.deki dönüşlülük eki midir? Yani bu fiillerin hepsi türemiş biçimler midir? Şimdi unutulmuş açık hece kökleri mi vardı?

Üstelik sonu -t ile biten on altı basit fiilin beşi hariç hepsi geçişli, -r ile biten yirmi üç basit fiilin de dördü hariç hepsi de geçişlidir, bak hele.

24.03.2009

103 Burada biraz işin kolayına kaçmışım. Saydığım fiillerin çoğu gerçekten /n/ sesiyle bitiyor. Üç dört tanesi ise Eski Türkçede apayrı bir ses sayılan, eski yazıda sağır kef isimli ayrı bir harfle gösterilen, bazı Anadolu ağızlarında hâlâ ayrı telaffuz edilen art damak burunsulu /ŋ/ sesini içeriyor.

Buna işaret eden bir okuruma şöyle yazdım:

Bildiğim kadarıyla, sadece *anmak*, *sinmek* ve *yenmek* sağır kef ile yazılır, *onmak* her iki türlü yazılır. Diğerlerinin hepsi normal n'dir.

Art damak burunsulu ile biten basit fiiller benim için muammadır. Bu sesle biten ad ve sıfatların hemen hepsini +n+ğ olarak analiz edebiliyorum. Ama fiillerde sanki /ŋ/ müstakil bir fonem gibi duruyor. Eğer biçimsel bir işlevi varsa o işlev belirsiz. Yazıda bu ayrımlara da dikkati çekmeyi düşündüm ama fazla karışık olacağı için vazgeçtim.

HABER

Arapça xırıltılı x sesiyle xabar “bilgi”, ama özellikle insanın kendi gözüyle görüp emin olduğu bilgi. İstanbul Türkçesinde x sesi en geç 18. yüzyılda piyasadan kalkmış, hatta bu sesi telaffuz etmek “gülünç” ve belki “kıro” bir davranış sayılır olmuş. Neden? Moda işte, nedeni yok. O yüzden Türkçesi yumuşacık haber. Ama Anadolu ağızlarında hâlâ xabar geçer. İstanbul Türkçesinin birçok arkaik özelliklerini koruyan İstanbul Ermenicesinde de xabar diye telaffuz edilir. Rahmetli anneannem öyle derdi de dalga geçerdik. Haklıymış halbuki.

İhbar, haber verme, daha doğrusu bilgi verme, muhbir de bu işi yapan kişi. Kenan Evren’in padişahlığında her gün radyo ve televizyonda “muhbir vatandaşlar” teşvik edilirdi. Sanı-

rım bir devletin düşebileceği en derin ahlaksızlık düzeyi budur. Bunu yapan bir devletin, toplum sağlığı açısından feshedilip yerine yenisinin kurulması gerekir.

Muhabere Arapça eski sözlüklerde yok, Osmanlıca eski sözlüklerde de yok. İlkın 19. yüzyıl ortalarına doğru Türkçede türemiş olmalı, Arapça fiilin işteşlik bildiren üçüncü vezninde masdar, “haberleşme” anlamında. Bu işi yapan kişi olan **muhabir** de en erken 1900 tarihli Şemseddin Sami sözlüğünde geçiyor. Posta ve gazete çağma ait kavramlar ikisi de. Suriye istihbarat örgütünün adı olan el-Muhaberat sanırım Osmanlıcadan özentı olmalı.

İstihbar etmek Arapça fiilin onuncu vezninde bir türev, “haber istemek” veya “çaba ve zorlukla bilgi elde etmek” gibi bir anlamı var. **İstihbarât** bunun çoğul adı, istihbar edilen şeyler. Bu işi yapan kişinin **müstahbir* olması lazım hesapta ama öyle bir kelime yok.

25.03..2009

HİNDİ

Hindinin ne kadar aptal bir hayvan olduğunu bilir misiniz? Bizim bir ara vardı, yoldan geçen arabalara ön cephe-den saldırmayı adet edinmişlerdi. Bir tanesi de komşunun çoban köpeğine girişti, hayatıyla ödedi. Durup durup şişinme huyları bana çok yıldızlı birtakım zevatı hatırlatır, nedense.

Amerikan asıllı olan kuşu Avrupa'ya ilk 1511'de getirmişler. O zamanlar Amerika daha Hindistan'ın ucu zannedildiğinden, İspanyolca **pavo d'Indio** (Hint tavuskuşu) adı mantıklı gelmiş. Fransızcası **dinde**, İtalyancası da eskiden **dindio** (Venedik lehçesinde hâlâ dindiot diyorlar). Türkçeye ne zaman gelmiş, bilmiyorum, bizde böyle ilginç şeyleri merak eden ta-

rihçiler saysan on tane çıkmaz,¹⁰⁴ ama hindî adı belli ki İtalyanca yahut Fransızcadan çeviri. Ermenice *hintgahav* (Hint tavuğu) da öyle.

Öte yandan, İspanyollardan hiç hazzetmeyen Portekizliler, biraz daha gerçekçi bir coğrafyayla *peru* adını tercih etmişler. İngilizler ise bilemediğim bir nedenle *turkey fowl* adını verdikleri, aslında Afrika kökenli bir kuş olan beç tavuğunun adını alıp, yeni gelen kuşa *Indian turkey* demişler. Bu beç tavuğu (*numida meleagris*) tavuktan irice, kara bir kuştur, serpme beyaz benekleri ve gösterişli ibiği olur, bizde bazen tokat tavuğu da deniyor. Hindiye bayağı benzer, yani adlandırma makul. Kırmızı ibiğinden dolayı *turkey* adı verildi lafı geyiktir. Türkler o zamanlar kırmızı başlık giymezdi ki? Fes ta 1820'lerde icat edildi.

Kahrolsun emperyalistler ülkemize *Turkey* demesinler diye hindi gibi kabaran arkadaşlara şunu sormalı: ya Hintiler ülke-

mize Hindistan diyemezsiniz, Bharat deyin derse ne yapacağız? Hele Perulular kuş meselesinden dolayı Portekiz'e bayrak açsa, bizim komşunun köpeğine sataşan hindilerden ne farkları olur?

26.03.2009

104 Halil Berktaş buna itiraz etmiş, meraklı tarihçi sayısının daha fazla olduğunu söylemiş. Sanırım “on beş” diye düzeltmem gerekiyor!

Osmanlı mutfağı hakkında enfes bir kitap yazan Mariana Yerasimos bu tarih meraklılarından biridir. O da mail atmış, beni Osmanlı hindilerinin tarihçesi konusunda bir dizi fantastik alıntıyla aydınlatmış.

Hindi tüketimiyle ilgili bulabildiğim en eski belge 17 Ocak 1715 tarihli-
dir. Söz konusu belge, Galata Sarayı'nın tamirattan sonra yeniden hizmete girmesi nedeniyle, Sultan III. Ahmed'in onuruna verilen ziyafetin harcamalar listesidir. Listede “Mâkiyân adet 160” ve “Mâkiyân-i Mısıfı adet 15” kaydı yer alıyor. Kapadokya kökenli olan Babaannem -1924'e dek yörede yaşamış çoğu Kapadokyalı Rum gibi- hindiye “kurka” ya da “mısıfı” derdi, o nedenle Mâkiyân-i Mısıfı'nın anlamı konusunda hiçbir kuşku yok. Ne yazık ki mısıfıdan hindiye geçişle ilgili hiçbir bilgiye ulaşamadım.

Kitap çıkıktan sonra Mısıfı tavuğunu ve kebabını (!) Evliya Çelebi'de de buldum. Evliya, Belgrat'taki yiyecekleri anlatırken: “Ve Mısıfı tavuğu add etdikleri kırmızı hortum burunlu tavuk kebâbı”ndan söz eder. Yıl 1660. Evliya, hindiye ayrıca Leh tavuğu da der. “Leh tavuğu” namıyla bilinen “meşhur fil hortumu gibi sarkmış kırmızı et pâresi burnu” olan yaratık. Bu da Kırım-Bahçesaray'daki nimetlerdendir. Hindi, Kırım'a Orta Avrupa üzerinden gitmiş olabilir. Leh tavuğunu “Kallevine”de de anlatır. Ancak Kallevine'nin neresi olduğu belli değil. Dankoff'a göre Köln olabilir.

Tabii Evliya oralara gittiye?

“Hindi” ve “turkey” adlarının kökenine dair dehşetli bilgi, görüş, iddia yağdı: Meğer ne popüler konuymuş! Bu arada Anadolu'nun çoğu yerinde hindiye “mısıfı” adı verildiği de hatırlatıldı.

Bu vesileyle Beç tavuğunun neden turkey fowl olduğunu öğrendim. Meğer bu hayvan Madagaskar'dan gelirmiş. Akdeniz'e Mısıfı limanları vasıtasıyla ulaşmış. Mısıfı'ya İngilizlerin Turkey demesi normal. İşin enteresanı, Ege bölgesinde hindiye köylüler “mısıfı” der. Acaba Türkçede de (aynen İngilizlerde olduğu gibi) beç tavuğunun adı hindiye mi transfer edildi?

Diğer bir muamma: Madem bu hayvan Mısıfı'dan geliyor, neden Türkçesi Beç (= Viyana) tavuğudur?

KRİZ

Eski Yunanca *krínô* (yargılamak) fiilinden *krisis* yargılama eylemi veya yargı anı, “hüküm saati” de diyebiliriz. *Kritikôs*, yargılama yeteneğine veya alışkanlığına sahip anlamında sıfat. *Kritêrion*, “yargıcak”, bir şeyi yargılarken kullanılan ilke veya ölçüt; ayrıca yargı yeri, yani mahkeme. *Krîma* ise mahkemenin verdiği hüküm. Oradaki o eklerin hepsini artık anlayabildiğim için kendimle gurur duyuyorum, laf aramızda.

Romalılar mantık, felsefe, siyaset, yönetim vb. ile ilgili her şeyi Yunanlılardan öğrendiğinden, bu kelimeler *crisis*, *criticus*, *criterium*, *crimen* şeklinde aynen Latinceye geçmiş. Latinceden de, hop, Fransızcaya.

Crise (/kriz/) yüzyıllar boyu özellikle tıpta, hastalık sürecinin dönüm noktası anlamında kullanılmış, ki Arapça *buhrân*

da esasen aynı anlamda tıp terimidir. Eskiden ateşli hastaları fifti fifti ölürledi, unutmamalı. Buhran geçti mi iyisin, yoksa imam devreye girer.

Critique (/kritik/) hem “yargılayan, hüküm veren kişi” anlamında fail adı, hem “krizsel” anlamında sıfat. Bir de üstelik Yunanca sıfatın soyut eylem adı olarak kullanılma özelliğinden ötürü, yargılama eyleminin adı da bu. Biz de Fransızlara özendiğimizden, hem “edebiyat.kritiği”, hem “kritik dakikalar”, hem de “bir şeyi kritik etmek” diyoruz. Oysa İngilizcede üç ayrı kelime var: **critic** (eleştirmen), **critique** (eleştiri), **critical** (eleştirel veya krizsel).

Critère (/kriter/) “ölçüt” anlamını aynen korumuş. **Crime** (/krım/) ise “hüküm” anlamından uzaklaşıp, mahkeme hükmüyle kesinlik kazanan eylemin adı olmuş. (Misal: “Senin hükmün ne kardeş?” “Valla adamı doğramışım deyürler.”) Bizde bunun kriminal, kriminoloji gibi birkaç türevi kullanılıyor.¹⁰⁵

27.03.2009

105 Acaba İngilizce *crime* ile Arapça eşanlamlı *cürm* sözcüğünün alakası yok mudur diye desteksiz spekülasyon yapmış bir okurum. Üşenmeden cevap verdim:

Hint-Avrupa anadilinde **krei-* (iyiyi kötünden seçmek, elemek, yargılamak) kökünden Yunanca, Latince, Slavca, Germence ve Balık dillerinde düzenli türevler mevcuttur. Sami dilleriyle bir alaka düşünülemez.

Arapça *cürm* sözcüğünün ana anlamı, enteresan bir şekilde, “birinin kemiğini kırmak” imiş. Eşdeğer İbranice ve Aramice kök olan g-r-m da kemik ve kemikle alakalı işlemleri ifade ediyor.

CAHİLİYYE

“Küreselleşen dünyada dil ve kültür erozyonu yaratılması yolunda Türkiye üzerinde değişik oyunlar denenmektedir. Örneğin bazı sözde aydın kesimlerinin dilimize yabancı kelimeleri sokma çabaları, dil kuralları dışında konuşma tarzları yaratılması ve bu tür konuşma ve hitap tarzlarının film, radyo ve televizyon programları ile genç nesillere aşılması bu çabalardan bazılarıdır” demiş, Yüce Manitu’nun Milli Güvenlik ders kitabı yazar şubesi.

Yukarıdaki paragrafta küre, dünya, ve, bazı, kelime, tarz, hitap, nesil Arapça. Yaban Farsça. Kültür, erozyon, Türkiye, film, radyo, televizyon, program gâvurca. Örneğin büyük olasılıkla Ermenice, çaba gerzekçe,¹⁰⁶ kural da 1930’larda o

zamanki cumhurbaşkanının sofra arkadaşları tarafından alımsasyon metoduyla üretilen kelimelerden biri. İnsan ister istemez düşünüyor, bunu yazan amca acaba küresel emperyalızmin vatanımız üzerinde oynamayı denediği değişik oyunları bir parçası mıdır? Yabancı kelimeleri kullanarak “dil ve kültür erozyonu” yaratmaya mı çalışıyor?

Yoksa bildiğimiz düz cehalet midir?

*

Sevgili okurlarım, cehalet bir insanlık halidir. Ayıp değildir. Aksine cahilleri küçümsemek, onlarla alay etmek ayıptır. Ben bu hataya bazen düşüyorum, Allah taksiratımı affetsin.

Ama buradaki olay sırf cehalet değil, daha farklı bir şey: o cehaletin örtüsü ve zırhı olan hotzot ideolojisi. Lafa bakın: “Sözde aydınlar... değişik oyunlar denemektedir.” Neymiş, vatan kasteden hain emeller var, gerçek kimliğini saklayan ajanlar var, etrafımız düşmanla çevrili, bunları tepelemeyip ne yapacaksın? Asmayıp da besleyelim mi?

Peki amcanın doğru bildiği ne malum? Ya zır cahilse, işkembeden atıyorsa, veya Çemişgezek kışlasında duyduğu dedikoduları doğru sanıyorsa? Ama vatanmillet dedin mi bu memlekette akan sular durur, “kardeş ne diyon?” diye kimse sormaya cüret edemez. Vatanmillet jokerdir: bastın mı eli alırsın. Doksan senedir bu böyle. O yüzden tek bildikleri meslek emirle adam öldürmek ve ölmek olan kişiler, dilden tarihe, devlet yönetiminden eğitime kadar her alanda bilir bilmez konuşmayı kendilerine hak sayarlar. İtiraz edeni vatanmillet sopasıyla döveceklerine güvenirler. Millet sinmiş, kafa sallayıp susar.

Arkalarında o ideolojik zırh olmasa eminim çoğu kuzu gibi adamdır, oturur izah edersin, bir de kahve söylersin, ikna

Yani memleketi bozan cehalet değil: cehaleti kutsallaştıran zorbalık mezhebi.¹⁰⁷

*

28.03.2009

- 106/ *Çabalamak* fiili Türkçede rahat altı yüz senedir var; buna karşılık *çaba*, 1935 civarında uydurdukları Öztürkçe kelimelerdendir. Gerçekçe dememin sebebi şu: *Çabalamak* fiilinin gerçek kökü **çaba* değil “vurmak, dövmek, şaplatmak” anlamına gelen *çapmak* fiili. Buna, sürekli ve zayıf hareket bildiren –ele– fiil ekini eklemişler, tepmekten tepelemek, kakmaktan kakalamak, gevmetken gevelemek gibi.

Bunlardan tepe, kaka, geve diye isim üretmek ne kadar saçmaysa, çaba da o kadar saçma.

- 107/ Bu yazıdan bir gün sonra *Taraf*’ın HerTaraf sayfasında çıkan “Vatanı Kurtadı, Halifeyi Kovdu, Daha Ne?” başlıklı yazımda aynı temayı devam ettirdim:

Devlet reisinin görüş ve emirlerini reddeden herkesi alçak, soysuz, vatansız ve gizli emel sahibi hain ilan eden zorbalık diline itiraz ediyoruz. Bu dil, bir toplumu kuşaklar boyu düzelmemesine hasta eder ve çürütür. Düşüncenin ve yaratıcılığın kaynaklarını kurutur, korkuyu ve ikiyüzlülüğü bir hayat tarzı haline getirir, en cahil ve zorba olanın her zaman zeytinyağı gibi üste çıkmasını meşrulaştırır.

Bu ülkeyi doksan yıldan beri kafası çalışan ve kahvehane muhabbeti dışında söyleyecek bir sözü olan herkese zindan eden bu dildir. Çağdaş dünyadan kopuk bir gariban gettoya mahkûm eden de bu dildir.

Cumhuriyet bu dili kurucusundan öğrendi. Ulu Önder’in 1920-21’den sonraki her demecine, her söylevine, her cümlesine bakın: baştan aşağı tehditnamedir. Büyük Nutk’un her sayfasını, Önder’le öyle ya da böyle görüş ayrılığına düşen kişilere yönelik kan dondurucu küfürler süsler. Herhangi bir konuda reisicumhurdan farklı düşünen HERKES satılmıştır, HEPSİ düşman ajanıdır, imha edilmesi gereken zararlı unsurdur; hiç değilse aptal ve zevzektir. Hem dürüst, vatansever ve az çok zekâ sahibi zekâ sahibi olacak, hem O’na kayıtsız şartsız itaat etmeyecek? Bu ihtimal, Nutuk sahibinin ve onun kurduğu cumhuriyetin hayal sınırlarını zorlar.

De ki reisicumhurun her dediği dogruydu (ki değildi), sadece dili bo-
zuktı. O dil gene büyük bir felakettir: Kendi kendini çoğaltır, reisicum-
hur kadar parlak olmayan kişilerin elinde ölümcül bir silah olur. Bu ze-
hirli gübre ile beslenen topraklarda Kılıç Ali'ler, Reşit Galip'ler, Recep
Peker'ler yetişir. Çevik Bir'ler, Eruygur'lar, Tolon'lar, Büyükanıt'lar, ve
henüz emekli olmamış olan niceleri yetişmeye devam eder.

Bir toplumun başına bundan daha büyük ne felaket gelebilir, bilmiyo-
rum. Bu felaketi tüm anıları ve tüm sonuçlarıyla beraber memleket sat-
hından silmeden hangi demokrasi nasıl kurulabilir, onu da bilmiyorum.

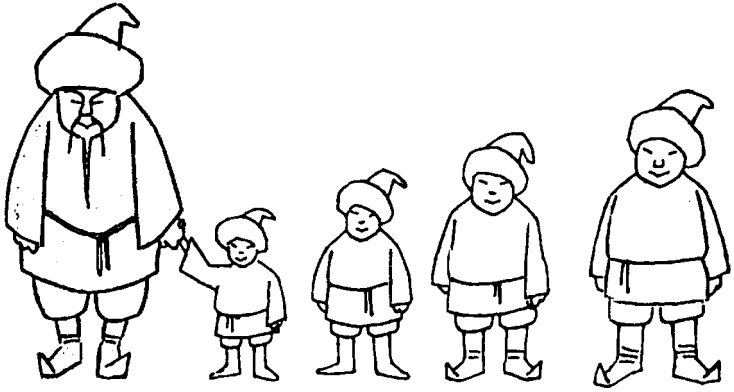
ALİCENGİZ

Ali Cengiz kim ve hangi oyunu oynamış? Hem 1930'lardan önce Cengiz Türkiye Türkçesinde asla kişi adı olarak kullanılmaz,¹⁰⁸ atasözü ve deyimlerde işi ne?

Bakıyoruz eski sözlüklere, Ali değil, medli elifle âl-i Cengiz imiş, yani “Cengizogulları”, tıpkı âl-i Osman gibi. Kırım'da üç yüz küsur yıl Osmanlı egemenliği altında hüküm süren han sülalesi Cengiz Han soyundan geldiği için Âl-i Cengiz diye anılır. Bu muhteremler 18. yüzyılın ikinci yarısında Rusya'nın da dahil olduğu bir dizi karmakarışık siyasi entrikaya bulaşmışlardı da o yüzden Kırım elden gitmişti. Sanırım âl-i Cengiz oyunu deyimi o devirde piyasaya çıkmış olmalı.

*

Vehbi kim bilmiyorum. Ama kerrake belli, eskiden ilmiye mensuplarının giydiği bir tür hafif cübbe. Yani Vehbi Efendi medrese softası yahut hoca olmalı. Ama ne etmiş de kerrakesi anlaşılmış, orası anlaşılmıyor.¹⁰⁹

Kerrakesi meşhur olan bir başka tarihi şahsiyet, hayrettir, Roma İmparatoru Lucius Septimius Bassianus, namı diğer Caracalla. Bunun babası olan İmparator Severus Fenike asıllı bir Libyalı, anası da Suriye'deki Humus kentinin şeyhi olan bir Arap'ın kızıymış. Aileden gelen Şark âdetlerine merak salmış, Roma'nın göbeğinde Suriye usulü *carraca* giyip gezinince Romalı fırlamalar lakabı yapıştırmışlar. Carraca, zamanın kaynaklarında "bir tür Suriye cübbesi" diye geçiyor.¹¹⁰ Roma'da Caracalla Hamamları vardır, görmedinizse gidin görün, değer.

Adamcağızın sonu iyi olmamış. 211 yılında İran seferine çıkmak üzere geldiği bizim Harran'da yol kenarında def-i hacet ederken kendi askeri tarafından öldürülmüş.

*

Çapanoğlular 18. ve 19. yüzyıllarda Yozgat'ta hüküm süren bir sülale. Osmanlı Devleti'nin adı var kendi yok olduğu bir

devirde, Aydın'daki Karaosmanoğlu ile birlikte Anadolu'nun neredeyse yarısında Çapanoğlu'nun borusu ötermiş. Bir işin altından Çapanoğlu çıkması da o devrin hatırası olmalı.

30.03.2009

108 Cengiz'in modern çağda kişi adı olarak zuhuru biraz daha eskiymiş. İki gün sonra düzelttim:

"Türkiye'de Cengiz ismi 1930'dan önce asla kişi adı olarak kullanılmaz," demiştim. Yanılmışım. Meğer Cengiz'i mezarından çıkarırlar bu tarihten bir yirmi yıl kadar önce İttihatçılarıymış. Hatta Enver Paşa'nın amcası Halil Paşa'nın çocuğunun adı Cengiz'miş.

Eski Cengiz'in oğulları Bağdat'ı fethetmişti. Yeni Cengiz'in babası da Bağdat'ı kaybeden adam olarak tarihe geçtiğine göre, şık bir simetri doğrusu.

109 Mustafa Balcı bilgisizliğime hayret etmiş:

Vehbi'yi bilemediniz mi? Sümbülzade Vehbi yahu! Hani şu "Azm-i ham-mam idelüm ..." diye başlayan şiirin şairi.

Hovardalık ederken Vehbi'yi ve kıyafetini çok iyi tanıyan bir zaptiye çavuşu tarafından söylenmiş bir söz imiş, Vehbi telaşla pencereden kaçarken kerrakesini yosmanın odasında unutmuş, zaptiye çavuşu içeride erkek yerine bir erkek giysisi bulup tanıyınca "anlaşıldı Vehbi'nin kerrakesi," demiş. Bilmem yalan veya sahil!

110 Caracalla mevzuunda Hüseyin Çınar Öztürk sözünü esirgememiş:

Abi, Suriye cübbesi nereden çıktı? Caracalla evet tabii Arap ve Fenike (Kartacah daha doğrusu) kökenli ama, cübbenin kendisinin kökeni Gal-ya. "Carraca" nereden çıktı bilmiyorum, hafif işkembe çorbası kokusu geliyor; zira Gal kökenli bu cübbenin adı her zaman Latince caracalla. (...) Caracalla'nın cübbenin eteklerini ayak bileklerine kadar uzattığı biliniyor. Sonradan popüler olan bu versiyonun aslında dizin çok da altına inmeyen Gal caracalla'sından farkını vurgulamak için buna "caracallae Antonianae" demişler.

Bunun temel kaynağı Aurelius Victor (Epitome de Caesaribus, 21). Caracalla hakkında da tonla referans var ama, şimdi kütüphaneye gitmeye halim yok, aslını istersen.

Daha sonra bu cübbeye bir de kukuleta eklenmiş, ruhban sınıfı kıyafeti olmuş, Hristiyanlık'ta da devam etmiş aynen. Halen sikindirik korku filmlerinde görülen kukuletalı cübbeli mistik adamlar ve cübbeli oraklı

Azrail ikonografisini Galya'dan getirdiği cübbeyi popülerleştirip tüm Roma'ya yayan bu Arap çocuğuna borçluyuz. Anadili neydi acaba hazretin?

İki gün sonra köşemde bunları anlatıp vicdan muhasebesi yaptım:

“Suriye cübbesi”ni nereden bulmuşuz diye baktım. Eyvah, Nişanyan Sözlüğü'nden bakmışım, oraya da 24 Kasım 2005'te entry girmişim, ama kaynak? Meçhul! İşkembe çorbasına bayılıırım gerçi ama bu kadar da olmaz ki?

CANAVAR

Adem'in zevcesinin adı İbranice *xawwâ*, X-Y-W kökünden “canlı varlık” yahut “yaşayan”. Belki tüm canlıların yahut en azından insanların anası anlamında bu adı vermişler. Arapçası *ha* ile *Hawwâ* olarak geçiyor. Yunancası *Hêva*, Eski Yunanca kelimelerin başındaki /h/ Latince de daima yutulduğu için, Latincesi de *Eva*. Hakkında müzikaller yazılan Arjantin diktatöresi *Eva Peron*'un adı Türkçede herhalde *Havva Binektaş* oluyor.

Arapça biliyorsunuz İbraniceyle akraba bir dil, ikisi de Sami dilleridir, bilmem hatırlatmam gerekir mi? Aynı kök H-Y-W şeklinde Arapçada da mevcut, aynı anlama geliyor. Türevleri *hayâ*'at yani yaşam, *haywân* yani “canlı varlık” yahut “ya-

şayan". Bir de **muḥayyâ** olmak var, yani canlanmak. "Mühey-ya oldu meclis sakiyâ peymaneler dönsün" diye şarkısı bile var, Zekâi Dede'nin, tahir buselik makamında, güzeldir.¹¹¹

Peki hayvanın Farsçası nedir diye soran olur diye onu da hemen söyleyeyim. Tabii ki **cânâver**. Cân bildiğimiz hayat, -âver de sahiplik bildiren ek, toplasan ne eder? "Canlı". Farsçada sivrisinekten zürafaya kadar tüm hayvanlar cânâverdir. Türkçede de **canavar** yakın döneme kadar her türlü canlı mahluk, hayvan anlamında kullanılırdı. Köylü ağzında hâlâ öyledir, fino kadar köpeğe canavar derler. 17. yüzyıl sözlüklerinde canaver = her çeşit hayvan, özellikle yabandomuzu diye geçiyor. Zannederim bir nedenle (mesela kibarlık gereği) adı söylenemeyen hayvanlara kestirmeden canavar demişler, oradan kelimenin Türkçe anlamı adım adım kaymış. Canavar adam = hayvan adam.

Havva'yı da canavar ettik ya, bakalım feministler ne diyecek?

31.03.2009

111 Karıştırmışım, bu beste III. Selim'in, hüseyinî makamında. Aklımda olan Zekâi Dede'nin Hisarbuselik bestesiydi: "Yar olmayacak cam-ı safayı çekemez dil". Peymane ile cam yüzünden beynim kısa devre yapmış herhalde. Otuz beş yıl önce üniversite için Amerika'ya ilk giderken yanımda bu ikisinin kasedini götürmüştüm, bir de Gustav Leonhard'dan Bach'ın Die Kunst der Fuge'sini. Bu kadar iyi bildiğim bir şeyi nasıl yanlış yazarım? Doğrusu, yaşılanıyor muyum diye dehşete düştüm.

Eski Türkçenin bir aşamasında kelime sonundaki /r/, belli şartlarda /z/ sesine dönüşmüş. Görmek fiilinin isim hali bu yüzden *gör değil göz. Kuduran kimse aynı nedenle kuduz, semiren de semiz. Bugün ölmüş olan *yaldramak* fiilinden iki heceli *yaldız* ama üç heceli *yıldırım* türemiş. Sarı rengin Eski Türkçede asıl adı saz, sarığ da bunun türevi, ilki bugün sadece saz benizli deyiminde yaşıyor. Esasen “eklem” anlamına gelen diz sözcüğüne küçültme eki getirince sonuç *dizek değil dirsek oluyor.

Geniş zaman ekinin neden olumluda *-r*, olumsuzda *-mez/-maz* olduğunu da Marcel Erdal şık bir şekilde açıklıyor *A Grammar of Old Turkic*'te.

Türki dillerin en uzak akrabası olan Çuvaşçada bu dönüşüm olmamış; daha doğrusu Çuvaşça, bu dönüşümden önceki bir tarihte Ana Türkçeden ayrılmış. O yüzden Çuvaşlar mesela gündüz, güz, dokuz, yaz, yazı, yıldız, kız, kaz, düz yerine kıntır, kır, tixxir, şur, şıru, şiltır, xır, xur, tûri diyorlar. Birebir aynı kelimeler, ses bozucu filtreden geçirilmiş gibi.

Bundan 1500 yıl önce Ortaasya’da birileri kelime sonundaki r’yi vızıldatma modasını çıkarmasaydı, bugün Türkçede de belki böyle konuşuyor olacaktık. Sahneyi gözünüzde canlandırın: Ötüken Akademisi’nde Bilge Han öğrencileri azarlar: “Rezil ettin ataların tilini, titre ve örne dön!” Gençler kıkırdar.

Şimdikiler de arkadaş yerine /aarkıdaj/ diyorlar, reziller!

02.04.2009

ZÜHREVİ

Arapça ezher “parıldayan, görkemli, ışık saçan”. Mısır’daki ünlü okulun adı böyle. *Zehrâ* da bunun dişisi olan sıfat. Arapçada tıpkı Almanca ve Fransızcadaki gibi sıfatların bir dişisi bir de erkek hali var. Bu da böyle dişisi sıfat yapan bir kalıp: *ekber-kübrâ* (büyük), *ahmer-hamrâ* (kırmızı), *eb Yaz-beyzâ* (beyaz), *esved-sevdâ* (kara) gibi.¹¹² Mısırda mekteb-ül ezher, ama medreset-üz zehrâ olur, çünkü mektep erkek, medrese dişidir.

Ezher ile aynı kökten *zeher* “parıldama, ışıma”, *zehir* “görkem, ihtişam” demek. Bir de *zühre* var, Venüs gezegeninin Arapçası. Gezegenlerin en açık renkli ve parlağı olduğu için böyle adlandırılmış zahir.

Latin kültüründe biliyorsunuz Venus hem gezegenin adı, hem de eski Romalıların aşk tanrıçasına verdikleri isim. Fran-

sızlar bundan vénérien diye bir tıp terimi türetmişler, “aşk yoluyla bulaşan hastalıklar” anlamında, İngilizcesi venereal. Bizim Tıbbiye mektebi 19. yüzyılın sonlarında bu terimi aynen Osmanlıcaya çevirip zührevî sözcüğünü icat etmiş. En erken galiba Şemseddin Sami’nin 1900 tarihli Türkçe sözlüğünde geçiyor. Redhouse sözlüğünün 1891 baskısında zühresûz var, “parıltıyla yanan”; zühreñ var “ışıldayan yanaklı”; ama zührevî yok mesela.

Bir de mesela zühresûz’u kalkıp “aşkla yanan” diye çevirirsen saçmalamış olursun. Batı kültüründe Venüs gezegeni = aşk tanrıçası ama Osmanlı kültüründe 19. yüzyıl sonlarına dek böyle bir şey söz konusu değil tabii.

03.04.2009

112 Serkan Soner fevkalade zarif bir mektupla Arapça gramerdeki hatama işaret etmiş:

Arapçada eḥal veznindeki sıfat-ı müşebbehe ile gene eḥal veznindeki ism-i tafdil beyninde tefrik yapmamak galat-ı meşhurdandır.

Ekber-kübra (eḥal-fuḥlâ) ism-i tafdil olarak daha büyük, en büyük anlamlarını ilham eder (comparative). Ancak renkleri, zahiri kusur, noksan ve ayıpları bildiren sıfat-ı müşebbeheler gene müzekker olan yerlerde eḥal vezninde, müennes olan yerlerde fuḥlâ vezninde [kullanılırlar].

Yani Türkçesi, zehra, hamra, beyza, sevda hakkında söylediğim doğru; ama kübra dişil sıfat olmakla beraber, gramer açısından apayrı yapıda.

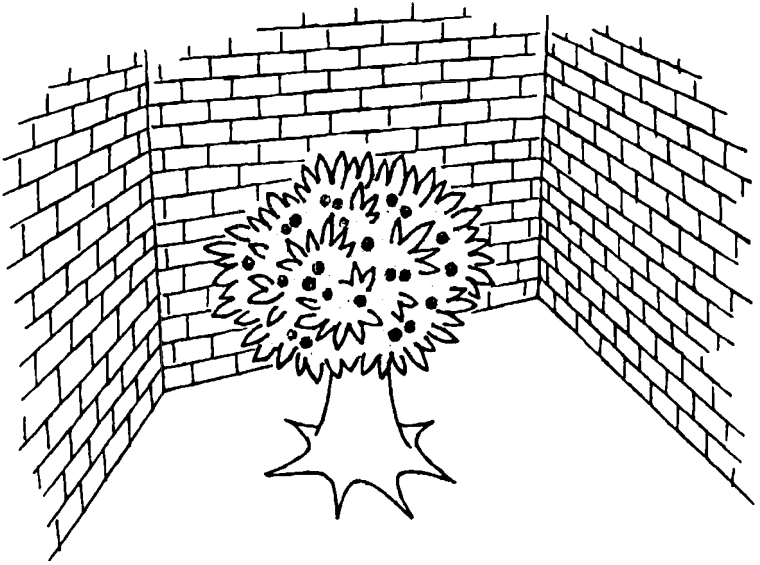
Vaktiyle öğrenmiştik tabii, otuz küsur yıl geçmiş.

MALTA ERİĞİ

Malta taşı tabirini en erken 1876 tarihli Ahmet Vefik Paşa sözlüğünde buldum. Keserle yontulan ve özellikle avlu zeminlerinde kullanılan bir tür yumuşak taş. Gerçekten Malta'dan mı gelir, bir bilgim yok; hem avlu taşı gibi ucuz ve ağır bir nesne neden ta Malta'dan ithal edilsin ki?¹¹³ Malta eriğinin ise Malta adasıyla alakası olmadığı kesin. Çünkü Malta'da malta eriği yok. Japonya kökenli bir ağaçmış, nüfus kâğıdındaki adı eryobotris japonica. 1810'larda Amerika'ya götürmüşler, 19. yüzyılın ikinci yarısında oradan Türkiye'ye ulaşmış. O yüzden Türkiye'nin çoğu yöresinde adına yenedünya derler.

Peki malta eriği neden? Düşün düşün, en sonunda şuna vardım: Maltanın diğer anlamı, biliyorsunuz, “taşlık, avlu”

Özellikle hapishanelerin iç avlusuna **malta** denir, kaçma eğilimi olmayan gariban mahkûmları malta görevlisi yaparlar. Acaba malta eriği “avlu eriği” mi demek? Malum, eski İstanbul evlerinin iç avlularında popüler bir ağaçtı, Hasköy'deki büyükninelerin avlusunda filan mutlaka bir tane olurdu. Dona dayanıklıdır ama rüzgârı hiç sevmez, ondan olmalı.

Bunları yazdıktan sonra büsbütün aklım karıştı. Sakın malta taşı da “avlu” anlamındaki maltadan geliyor olmasın? O zaman adayı unutup, “avlu” maltanın kökenini bilmiyorum demek icap eder.

Malta eriğine Ege bölgesinde **muşmula** derler. Oysa hakiki muşmulayla alakası yok, meyvesi biraz benzer o kadar. Yunanlılarda da aynı hadise varmış, *músmulo* hem muşmula, hem maltaeriği/yenidünya için kullanılıyormuş. Bizim muşmula zaten oradan alıntıdır, antik Yunancası *mēspile*.

Uzım araziye iki üç tane diktim, bu yıl ilk meyvesini aldık. Saçma bir meyve aslında, çürük elma gibi bir şey, ama lezzetli.

04.04.2009

113 Alper Altaş, Malta'nın taşları hakkında aydınlatıcı bir mektup yazmış:

1997 yılında, 5 aya yakın bir süre Malta adasında bulundum. Malta taşı denilen oluşum adanın neredeyse yarısını kaplıyor. Dedğiniz gibi, yumuşak, işlenmeye elverişli bir kaya. Adada o yıllarda binaların yapımı için yoğun olarak kullanılıyordu. O dönem konuştuğum insanlar, taşın Malta'nın aşırı sıcak ikliminde, sıcak havayı nispeten perdeleyerek iç mekânlarda serinlik yarattığını söylüyorlardı ki kendi deneyimlerimle de sabittir. Ayrıca dış sıva olarak süt kullanıldığını ve uygulamanın binalar üzerinde kendine has bir renk yarattığını biliyorum.

Ayrıca muhtemel isim kaynakları açısından İstanbul'un Malta semtini hatırlatanlar da oldu.

KOHEN

Tahmin ve tahayyülat üzerinden etimoloji yapmak riskli iş. İnsanı olmadık tuzaklara düşürür. Buyurun, size nefis örnek. Hakan Erdem'den apardım, kendisine mersiler diyorum.

Ortaasya Türk kültürünün iki temel direği, **töre** ve **kağan**. Töre, Türk kavimlerinin yazılı olmayan kutsal yasasının adı. İbranice Torah da “yasa, öğreti” demek, “doğru yolu gösterme ve öğretme” anlamına gelen y-r-h kökünden. Musa kanunlarına bu adı vermişler, bizim Tevrat diye bildiğimiz şey o. Kimilerince Törük/Türük sözcüğü “Töre’ye uyan” anlamına geliyor, ki bu durumda “Tevrat’a uyan” diye de çevirebiliriz. Bir de **kohen** var, “yüksek rahip” anlamında. Musa’nın oğlu Harun’un¹¹⁴ soyundan gelenlere bu ad veriliyor. Kudüs tapınağının başrahiplerinin hepsi Kohen.¹¹⁵

Düşünelim: Hazar Türklerinin Musevi olduğu tarih kitaplarında yazıyor. Soydan Yahudi olmayanların Musa dinine girmesi neredeyse imkânsız olduğuna göre bu nasıl iş? Sonra bakıyoruz Selçuk hanedanının kurucularına, Müslüman olmadan ÖNCEKİ isimleri İsrail, Mikail, Musa, Yusuf. Hepsi de Yahudi adı. Mikail Malazgirt fatihi Alp Arslan'ın dedesi, İsrail de ayağıdır söylemesi büyük amcası.

Yok, merak etmeyin, ısrar edecek değilim, ben sağlamcıyım. Ama siz de siz olun, şu kelime şuradan gelir demeden önce, a) inandırıcı yazılı delil var mı?, b) kanıtlanmış ses değişimi yasalarına uyar mı?, c) dil psikolojisinin evrensel verilerine uygun mu? diye sormadan bence karar vermeyin.

Sümerlerde gak-guk kuş demekmiş, demek ki Sümerler Türktür diye zırvalayanlara da kulak asmayın.¹¹⁶

06.04.2009

114 Gene boş bulunmuşum! Harun tabii Musa'nın oğlu değil kardeşidir. İnsan en çok "biliyorum" deyip önemsemediği ayrıntılarda hata ediyor.

115 Moris Saul yazmış:

Bugün İbranice bir din kitabının adını okumaya çalışıyordum. İbranice zayıf olduğu için beceremedim ve bir bilene sordum. Kitabın adı *Mahzor*'muş ve "dönüşümlü" anlamına geliyormuş (dönüşümlü okunan kitap anlamında). Bu "dönmek" anlamına gelen *Lahzor* mastarının bir türevi imiş. Birden farkettim ki, İbranice dönmek kelimesinin kökü H-Z-R. Hazar da öyle. Acaba bir ilişki olabilir mi? Yoksa Unomastica'daki Argun gibi mi düşünmeye başlıyorum?

116 Ne kadar net yazdığımı zannetsem de galiba okurların büyük kısmı bu yazıyı yanlış anladı. "Kağan'ın kohen'den geldiğini" yahut "Türklerin Yahudi kökenli olduğunu" savunduğum için beni göklere çıkaranlar ve yedi ceddime sovenler oldu.

Sonunda sabrım taşı, birine sertçe bir cevap yazdım:

Kağan'ın kohen'den geldiğini mi iddia etmişim? Siz okuduğunuzu anlayabiliyor musunuz allahaşkına?

Hayal ve hezeyan üzerinden Türklere tarih uydurmaya çalışanlarla alay etmek ayrı şey, Türklere hayal ve hezeyan üzerinden BAŞKA tarih uydurmak ayrı şey. İkisinin farkını göremiyor musunuz?

İki kelime benzemiş diye Azteklerin, Etrüsklerin, Hititlerin, Sümerlerin Türk olduğunu iddia eden yeterince geri zekâlı var piyasada. İki kelime benzemiş diye Türklerin Yahudi olduğunu iddia edecek kadar ahmak biri izlenimi mi veriyorum size? Yalçın Küçük'le mi karıştırdınız yoksa?

CÜBEYL

Şimdi bu o kadar uçuk bir etimoloji ki insan ilk okuyuşta “hadi canım olur mu öyle şey,” diyor. Ama kaynaklar sağlam, zincirin her halkası kendi içinde tutarlı ve net.

Cübeyl bugünkü Lübnan’da Beyrut’un az kuzeyinde bir kasabanın adı. Adı Arapça cebel’den tepecik demek. Milat’tan bin yıl kadar önce aynı yer Fenikelilerin en önemli liman kentlerinden biriymiş, o zamanki adı da Gubla, ki o da Fenike dilinde tepe anlamına geliyor. Fenike dili sonuçta Arapçayla akraba bir Sami dili, Fenikece her iki kelimedenden birini biraz kafayı çalıştırınca kolayca çözebiliyorsun. Diğer dillerdeki /g/ eşittir Arapça /c/ diye de daha önce birkaç kez söylemiştim. Yani gubla = cebel.

Antik çağda Gubla Mısır'dan gelen papirüsün dünya çapındaki sevkıyat noktasıymış. Ta Yunanistan'a, Karadeniz'e, İtalya'ya buradan papirüs sevk etmişler. O zamanlar daha kâğıt yok, parşömen de epey sonra çıkmış, üstelik çok pahalı. Kitabın hammaddesi papirüs.

Eski Yunanlıların bu kente verdikleri ad Byblos. Hemen belirtiyim, ikinci sıradaki y (upsilon) harfi en eski Yunanca da /u/ diye telaffuz ediliyor; Klasik Çağ Atina lehçesinde /ü/, Milat dolayında da /i/ olmuş. Yani Gubla'nın Yunancası önce-leri /hublos/ sonradan /biblos/. Byblos aynı zamanda Yunanca papirüse, daha doğrusu kitap kalitesinde olan iyi cins papirüse verdikleri ad, aynen portakalın iyisinin Vaşington olması gibi. Byblion da papirüs üzerine yazılıp rulo haline getirilmiş kitap, soyut bir şeyden nesne adı yapan -ion ekiyle.

Latinceye **bibulum** diye geçmiş. Batı dillerindeki **bibliyotek**, **bibliyografi** vb. oradan geliyor. İngilizce **Bible** da aslında basitçe The Kitap demek.

Kim derdi ki Cebelitarık'taki cebel ile Bible akraba diye?¹¹⁷

07.04.2009

117 Hüseyin Çınar Öztürk acımasızca hamle etmiş:

Kaçak dövuşmüşsünüz bir miktar, değil mi? Bütün Byblos-Bible grubu doğru elbette; Cübeyl-Gbl-Gubla kısmı da çok güzel, ne kadar şahane. Akatça ve İbranice de örnek verilir hatta.

Ama dananın kuyruğu, elbette Gubla - Byblos dönüşümünde kopuyor. Bunu -bildiğim kadarıyla- henüz kimse tatmin edici şekilde açıklayamadı. Semitik /g/ - Yunanca /b/ dönüşümü diye bir şey başkaca da görül-müş değil.

Yani "zincirin her halkası kendi içinde tutarlı ve net" kısmı bayağı bildiğin manyel. Her halka kendi içinde tutarlı ve net, tamam da, ortada zincir yok, bağımsız halkalar söz konusu gibi görünüyor.

Birkaç saat sonra eklemiş:

Ha, elbette neredeyse bütün popüler ve/veya eski etimolojiler Byblos'un Gubla'dan geldiğini, kentin adının sonradan papirüs anlamını da kazan-

“diğım söylüyorlar, orası doğru. Halbuki akademide yok böyle bir konsensüs kesinlikle.

Homeros'ta [*byblinos* sözcüğünün] erken kullanımı ve g > b dönüşümünün açıklanması mümkün olmayan kuralsızlığı koca koca kayalar gibi kafamıza düşer.

TAKİYE

Benim bulabildiğim en eski örneği demir takiye diye geçiyor, savaşta başa takılan bir tür zırh, zannederim demirden basit tas şeklinde olanı. 1680 tarihli Meninski sözlüğü bundan da söz etmiş, ama **takiye** ve **tâkiye** altında verdiği esas tanım “İstanbul’da evli kadınların giydiği kenarsız şapka”. 19. yüzyıla gelindiğinde artık te ile değil kalın ta ile yazılıyor, ukalâ takımı da her fırsatta hatırlatmaktan usanmıyor ki halkımız bu nêsneye **takke** dese de aslı takiye olup öyle söylemeli.

Te ve kafla takiyenin Arapça anlamı “koruma, sakınma”. Gayet mantıklı duruyor: takiye = head protection, yani kafayı koruma şeysi. Arapça sözcüğün bir de fıkıhta özel anlamı varmış, okuyoruz: “tehlikeden sakınma amacıyla inancını ve mezhebini inkâr etme”, Şiilerde serbestmiş, Sünnilerde durum nedir anlaşılamadı. Sözcüğün bu teknik anlamı Osmanlıca normal sözlüklerde hiç geçmiyor, belli ki yaygın bir kavram

değil. 1990'larda birileri bir şekilde keşfetti, bir müddet memleketin bir numaralı davası oldu, şimdi unutulmaya yüz tuttu.

Özetle, 'kafayı korursa takke, başka yerini korursa takiye. İkinci kullanıma misal: meclis toplayıp ilk oturumda padişaha bağlılık yemini ettirirsin, "padişaha isyan ettin diyenler haindir," diye sağa sola hakaret yağdırırsın, sonra cumhuriyet ilan edip "aslında baştan beri niyetimiz buydu, ama halkımız daha hazır olmadığından, zaman, zemin, hede hödö," diye anlatırsın. Buna işte takiye deniyor.

Takiyeye yanlış, tek y olacak. Kökü **vikaye**, yani "koruma".¹¹⁸ Son harfi w/y olan nakıs fiillerin tef'il masdarı -iye şeklinde olur: tahliye, terbiye, tavsiye, tasfiye, tesviye vs. Dahiliyye, cahiliyye vesairedeki -iyye eki başka şey, karıştırmamalı.

08.04.2009

118 Arapçaya vakıf olan birkaç okurum bu cümlemi kuşkuyla karşıladılar; sözcük kökünün w-q-y değil t-q-y olduğunu belirttiler. Biraz daha araştırınca görüldü ki yeni değil bin küsur yıllık tartışmamış. Lane sözlüğü 1309-1310'da Zemahşeri, İbni Berrî, El Asma'î, Seyyid Murtaza ve diğerlerine atıfla konuyu didik didik etmiş, lehte ve aleyhte bir ton argüman sıralamış. "Beni aşar," deyip havlu atmayı muvafık gördüm.

OBEZ

Anadolu Türkçesinde **obmak** “hapır hupur yemek”, **obur** çok yiyen. Latince **obédere** “tıkımrçasına yemek”, **obêsus** “aşırı yiyen, obur”. Aaa, Sezar’la akraba mı çıktık?

Aslında o kadar basit ki, bunun olamayacağını bilmek için biraz genel tarih kültürü yeterli. Artı biraz mantık.

A diline B dilinden kelime geçmesi için ne lazım? Bir kere anadili A olan yeter sayıda insanın B dilini bilmesi lazım, herkes değil fikir ve moda önderlerinin büyükçe bir kısmı bilse yeter. İnsan karşındaki muhatabının da B dilini bildiğini bilse araya hiç çekinmeden B dilinde kelimeler, cümleler atırabilir. Hele B dilini bilmek o toplumda kültür ve itibar göstergesi ise, olur olmaz her vesileyle o dili bildiğini göstermek büsbütün

larz olur; kültürlüsü de, kültürlü görünmek isteyen cahili de lal arasına B dilinde kelimeler sıkıştırmaya özen gösterir. Bak, 1900 kişilik Meclis'te 500 küsur tanesi "İngilizce bildiğini" belirtmiş, boşuna mı? Vecdi Bey bile vatan millet kurarken, *nation büildink* diye aradan döktürmedi mi?¹¹⁹

E, Latince bilmek Türklerde hiçbir zaman moda olmadı. Hiçbir devirde üç yüz-beş yüz kişiden fazla Latince bilen olmadı. Eski Romalılar arasında da pek Türkçe bilen olduğunu sanmıyorum. Demek ki nedir? Türkçeden Latinceye, Latince-den Türkçeye geçmiş kelime olmaz; unutulur.¹²⁰

İstisnaları analım. Türkçede direkt Latince-den geldiğini bildiğim bir tek kelime var: **imparator**. Avusturya hükümdarının resmi sıfatı olarak 17. yüzyıldan beri biliniyor. Önceleri hakaret olsun diye Nemçe Beyi filan derlermiş, galiba Karlofça Antlaşması'nda dayatmışlar, resmi unvanı budur, bunu kullanacaksın diye. Bir de son devirde bilim Latincesinden tıp jargonuna alınmış bazı tabirler var. Hepsisi o kadar.

Tabii son 150 yılda Fransızcadan ve İngilizceden aldığımız bir sürü Latince kökenli kelime var, ama o başka. Obmak Türkçede en az 500 yıldır mevcut. Obedere de Latince 2000 küsur yıl önce kaydedilmiş. İlişki mümkün değil. Benzerlik herhalde hapır, hopur gibi bir ses benzetmesine dayanıyor.¹²¹

09.04.2009

119 Savunma Bakanı Vecdi Gönül'ün, TC'nin temelinde yatan ırkçı ve katliamcı zihniyeti veciz bir şekilde özetleyen sözleri şöyleydi (11 Kasım 2008, gazeteler):

Bugün eğer Ege'de Rumlar devam etseydi ve Türkiye'nin pek çok yerinde Ermeniler devam etseydi, bugün acaba aynı milli devlet olabilir miydi? Bu mübadelenin ne kadar önemli olduğunu size hangi kelimelerle anlatsam bilmiyorum, ama eski dengelere bakarsanız, bunun önemi çok

açık ortaya çıkacaktır. Bugün dahi Güneydoğu'da verilen mücadelede bu nation building'de kendilerini mağdur sayanların katkısını, özellikle tehcir sebebiyle mağdur sayanların katkısını reddedemeyiz.

- 120 Fazlaca katı formüle ettiğim bu iddiaya çok sayıda haklı veya haklımsı itiraz geldi. Hatay Erzin'den Ali Temiz yazmış:

Latince'den Türkçeye kelime geçmediğini iddia ediyorsunuz. Benim yaşadığım kasabada okuma yazması olmayan, bilemedin ilkokul mezunu yaşlı insanlardan natırası bozuk diye bir deyim duyuyorum. "Cibilliyetsiz, ahlaksız" anlamında kullanıyorlar. Buradaki *natıra* kelimesinin Latince *natura*'nın Türkçede küçük ses uyumuna uydurulmuş şekli olduğunu düşünüyorum.

"19. yüzyılda standart Türkçe konuşma ve yazı diline giren İtalyanca *natura* veya Fransızca *nature* sözcüğüdür," diye cevap verdim. Ama detay bir yana, özünde haklı tabii.

- 121 Birkaç okur bu yazı üzerine tekrar Kürtçeden Türkçeye geçen kelimeler tartışmasını açtılar. Kendimle tartıştığımı savunan birine şöyle cevap yazdım.

Türkçenin modalarını oluşturan "kanaat önderleri" X dilini yaygın olarak biliyor mu? X dilini bi'meyi övünecek veya gösterişi yapılacak bir şey olarak görüyor mu? Ya da X dilini hiç bilmeseyse de o dili çağdaş medeniyetin nihai temsilcisi, herkesçe bilinen ve sevilen ürünlerin nihai sahibi olarak algılıyor mu? O zaman X dilinden Türkçeye kelime geçer. Yoksa geçmez, yahut ancak "mütevazı" kelimeler, komik kelimeler, sokak kelimeleri, köylü nine kelimeleri geçer.

Bugün İngilizceden Türkçeye kelime akımı nasıl oluyor düşünün. A) Modern dünyaya intibak etmiş okuryazar tayfası İngilizce bilmeyi adeta bir SINIFSAL ayrıcalık olarak benimsemiş, "İngilizce biliyorsan bizdensin, yoksa öl cahil herif" tavrında; dolayısıyla İngilizce kelime bilmek ve kullanmak son derece "cool" sayılıyor. İtiraz edenler olsa da herkes aslında kabul ediyor ki İngilizce kullananlar "üstün", İngilizce bilmeyenler "aşağı"dır. B) Çağdaş medeniyetin öz hakiki dilinin İngilizce olduğuna dair mutlak bir inanç mevcut: Şu nesnenin ÖZ adı email'dir, "elmek" dersen ancak tefsir olur, mealen geçerlidir, iğretidir. C) Topluma yağmur gibi yağan yeni nesne ve kavramların ezici çoğunluğu İngilizce ortamdan gelmektedir (yanısıra Japonya'dan suşi, Meksika'dan fajita da geliyor ama az).

Şimdi Türk dilinin herhangi bir aşamasında Kürtçe bilmek Türk dil elitleri arasında yaygın bir özellik olmuş mu? Bir prestij vesilesi sayılmış mı? Türk toplumunun önem verdiği herhangi bir medeniyet alanında Kürtler “medeniyetin asıl sahibi” olarak görülmüş mü? Kürt kökenli ürün ve kavramlar Türk toplumunu istila etmiş mi? Bu soruların cevabı maalesef hayır’dır. Kürtlerin bir dönem “üstün” sayıldığı tek alan medrese eğitimi idi; ama o alanın da ortak dili Kürtçe değil Arapçadır. Kürt kökenli ürün ve kavramlar? Aklıma berdel geliyor, haydi bir de peşmerge olsun, belki birkaç yemek adı ve giysi (poşi?) vardır. Son yıllarda Kürt müziği değer bulmaya başladı, oradan birkaç kelime geldi veya gelecektir. O kadar.

KLOZET

İngilizce closet “küçük oda”, water closet, kısaltması WC, “içinde tuvalet ve lavabo bulunan küçük oda”. Her türlü tuvalet-banyo odası da değil, bizde hela dediğimiz hücre şeklinde olanı.

Türkçe klozet 1990’lardan beri yaygın, alafranga tuvalet taşının adı. Yani ayrı şey. Misal: *Klozete taharet takacak mıydık abi? Klozet kapağı* da var ayrıca. Yanlış mı? Yoo, neden yanlış olsun. Türkçe ayrı dil, İngilizce ayrı dil. Klozet Türkçe, öbürü İngilizce, o kadar, heyecanlanacak bir durum yok. Şansı yaver gider de yaşarsa bin sene sonra kimbilir ne acayip başka anlamlar türetmiş olacaktır.

Sade bugün böyle değil, ta eskiden beri böyle. Buyurun, Arapçadan birkaç örnek.

İdrak: Arapçası bir şeyin dibine veya sonuna varma; Türkçesi anlama. **Feyiz:** Arapçası taşıp dökülme, bolluk, bereket; Türkçesi kültür yahut aydınlanma. **Hazz:** Arapçası kısmet, nasip, pay; Türkçesi zevk alma - hazzın doruklarında gezinmek var, hedonizm manasında hazzcılık bile var. **Hile:** Arapçası çözüm, çare; Türkçesi kandırmaca. **İptila:** Arapçası imtihan, mihnet, sınav; Türkçesi özel bir tür manevi imtihan. **İdrar:** Arapçası bol süt vermek; Türkçesi başka. **İmla:** Arapçası dikte etmek, söyleyip yazdırmak; Türkçesi doğru yazım. **Haşmet:** Arapçası uşak ve hizmetçiler güruhu, maiyet; Türkçesi ululuk. **Kasvet:** Arapçası acımasızlık ve gaddarlık; Türkçesi ruh sıkıntısı. **Cumhur:** Arapçası yığın; Türkçesi ahali.

Daha yüzlerce var. Osmanlılarda “Galatat Sözlükleri” diye başlı başına bir yazın tarzı türemiş, Türkçede “yanlış” kullanılan Arapça ve Farsça sözcükleri sayıp dökmekten usanmamışlar.

Peki ne olacak? Bir kelimeyi Araplar yahut İngilizler icat etti diye patent hakkı ilelebet onlarda mı kalacak? Türkçenin kendi ihtiyaçları, kendi dil modaları olmayacak mı?

Kelime dediğin kim kullanıyorsa onun malıdır. Doğar, gelişir, değişir, günün birinde ölür. Arada benim gibi “bak İngilizcesi şöyle, Arapçası böyle,” diye ahkâm kesen ukala takımına gün doğar, onlar da kendilerince mutlu olur. Toplum gene bildiğini okur.¹²²

10.04.2009

122 Onur Uras kelimelerin yabancı dilde başka anlamlar kazanmasına farklı dillerden örnekler vermiş.

Kelimenin geldiği dildaki kullanımıyla gittiği dildaki kullanımı arasında nüans olması bir tek Türkçeye özgü değil ki. İngilizceye de bakarsanız, Fransızca demander soru sormak, İngilizcede talep etmek anlamına dönüşmüş (nasılsa İngilizcede soru sormaya tekabül eden to ask var).

Yine Fransızca anı anlamına gelen souvenir, İngilizcede hediyelik eşya oluvermiş.(...)

İşin güzel tarafı, kelimelerin bir tek Türkçede değil bütün dünya dillerinde (kendilerini en saf sayan İzlandaca, Arapça, Yunanca olsun, sonradan "sıfırlanmış" Almanca, İbranice olsun) çok keyifli bir yolculuğu olmuş. Türkçe konuşan bizlerin şansı "değişmiş meğışmiş", Farsçasının da, Arapçasının da, Frenkçesinin de, Rumcasının da az çok anlıyoruz nereden geldiğini.

KITIPIYOS

Kıtipiyos nedir diye sormuş bir arkadaşımız, sanki Gugıl bitti artık her şeyi Nişanyan'a soruyoruz. Cevabı basit. Rumca **Egyptos** Mısır, **Egyptios** Mısırlı, telaffuzda **Kiptios** olur. Mısır'ın Arap-öncesi yerli halkına verilen **Kiptî** adı da buradan. Çingene milletin Mısır asıllı olduğu eskiden yaygın bir yanılgıydı. O yüzden eski kullanımda Çingene yerine **Egyptios** veya **Kiptî** denildiği olur. Kıtipiyos bu bağlamda Çingene demek sanırım.

Yetmişikibuçukuncu millete şimdi artık “Çingene” demek de saygısızlık sayılıyor; onun yerine, kendi kendilerine verdikleri isim olan **Rom** veya **Roman** kullanılıyor. Bunun İtalya'da bir şehir olan Roma ile alakası yok. Kendi dillerinde “insan” demekmiş esasen.

Çingene sözcüğünün nereden çıktığı ise karışık bir konu. Batı kaynaklarına bakarsan Rumcadır diyorlar. Bizans metinlerinde ilk 13. yüzyılda kaydedilen Tsinganos sözcüğünü tanımlıyorlar. Ama Rumca bir anlamı olmayan bu kelimenin yapı bakımından da Rumcaya benzemediği muhakkak. Son zamanlarda epey taraftar bulan bir görüşe göre sözcüğün aslı Ortaasya Türkçesinde **çığan**, Anadolu Türkçesinde **çığay** diye geçen kelime olabilir; “fakir, sefil” demekmiş. Benim aklıma da bu yatıyor gibi. Belki Türkçeden Rumcaya, oradan geri, Türkçeye geçiş düşünülebilir. Kalın sesli **çığan**’ın ince sesliye dönüşüp arkaya da –e alması bu şekilde açıklanabilir.

İtalyanca **Zingaro** (/tzingaro/) ve Fransızca **Tzigane** Rumcadan geçen biçimler. İngilizce **Gypsy** ise aynen “Mısırlı” yahut “Kıptı” demek. Halbuki adamların Mısır’la alakası yok, 11. yüzyıl gibi bir tarihte Hindistan’dan gelmişler, Anadolu üzerinden Avrupa’ya yayılmışlar.

Anadolu tarihini anlatırken, peki Alpaslan malpaslan kadar olmasın ama, “atalarımız Asya’dan geldi,” diye bunu da araya eklemek gerekmez mi? Nereden baksan bir milyon vatandaştan söz ediyoruz. Onların tarihi de bu ülkenin tarihi değil mi? İlla kılıç zoruyla gelmek mi gerekiyor?

11.04.2009

ÇATANA

1853 yazında Rusya o zamanlar Memleketeyn (“iki memleketler,” yani Eflak ve Boğdan) adı verilen Romanya’yı işgal eder. Rusların her an Tuna’yı aşıp Bulgaristan’a girmesi beklenirken Türk ordusu beklenmedik iki kontratakla bunu en azından bir süre geciktirmeyi başarır. 5 Kasım’da Olteniça’da, 5 Ocak 1854’te Çatana’da Tuna’yı geçen Türk birlikleri Rusları yenilgiye uğratır. Bir önceki savaşta Rusların iki ayda Bulgaristan’ı çiğneyip Çatalca’ya dayandığını hatırlayan İstanbul ahalisi bu başarıları sevinçle karşılar.

Rusların güneye sarkmasından çekinen İngiltere ve Fransa bu esnada zehir zemberek bir ültimatom verip donanmalarını Karadeniz’e gönderirler. 12 Mart’ta Rusya’ya karşı Osmanlı-

İngiliz-Fransız ittifakı imzalanır. İki yıl sürecek meşhur Kırım Harbi başlar.

İttifakı kutlama babında İngiltere Türkiye'ye en modern tipte iki buharlı gemi hediye eder. Bunlardan birine Olteniça, diğerine Çatana adı verilir. Olteniça Tuna'ya gönderilir, Çatana İstanbul'da ahkonur, Boğaz'da bir yukarı bir aşağı gezinip şov yapar, bir müddet İstanbul halkının dilinde dolaşır. O günden itibaren İstanbullular, Şehir Hatları'nın eski tip ufak gemilerine yahut irice römorkörlere benzeyen buharlı teknelere *çatana* adını verirler. Benim çocukluğumda hâlâ yaygın terimdi. Şimdi unutulmaya yüz tuttu, Bostancı'da bir balık lokantasının adı olarak yaşıyor.

Çatana'nın Romence adı *Cetate*, GoogleEarth'te 44 6' kuzey 23 3' doğuda görülüyor (adını yanlış yere kaydirmışlar ama).

Cetate'nin etimolojisi de "vay canına" dedirten cinsten, ama yetsin bu kadarı.¹²³

13.04.2009

123 *Cetate* Romence "surla çevrili kent" veya hisar demekmiş. Latincesi tabii *civitas* (ekli hali *civitatem* vb.), ki İtalyancada *città* veya *cività*, İspanyolcada *ciudad*, Fransızcada *cité*, İngilizcede de Fransızcadan gelme *city* olur. Hepsi "kent" demek. Ama aslını düşünürseniz, kastedilen şey "surla çevrili korunaklı yer"dir.

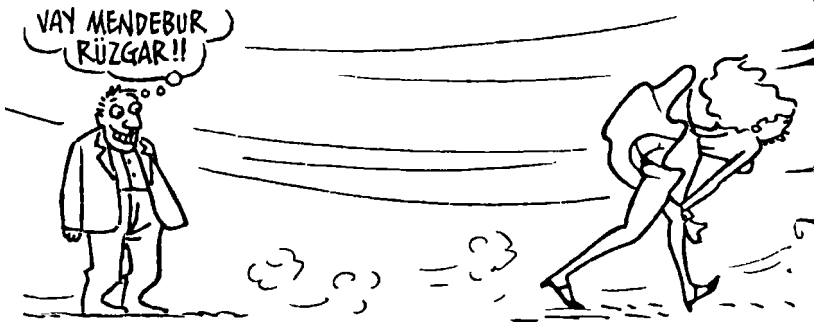
Romence *Cetate* (/çetati/) Türkçede neden Çatana olmuş? Onu araştırmaya üşendim doğrusu.

MENDEBUR

Vefik Paşa (1876) “uğursuz, müflis” demiş; Şemseddin Sami (1900) “hayırsız, haylaz, aciz, yaramaz”. Kökenini göstermeye teşebbüs etmemişler. TDK sözlüğünde 1945’ten bu yana hep “sümsük, sünepe” diye geçiyor.

Farsçada *mendbûr* veya *mendebûr* var, aynen bizdeki anlamda, ama ne *mend* burada mantıklı bir anlam veriyor, ne de *bûr*. *Ferheng-i Ziya* “asıl evlat sahibi mânâsına *mendbûr* olup çok evlât sahibi olanlar ekseriya perişan hâtır olduklarından bu mânâyâ gelmiştir,” diye kendince bir açıklama getirmiş, ki “halk etimolojisi” denilen hadisenin nefis bir örneği olarak zikredilebilir. *Meydan Larousse* (1969) aynen oradan alıp yinelemiş. Nişanyan Sözlüğünde (2002) onlara kanıp kötü yola düşmüş.

Kilit ipucu şu: hem Farsçada hem Türkçede kalıplaşmış deyim müflis mendebür. Hatta Farsçanın klasik sözlüğü *Burhan-ı Katı* (1648) mendebur daima müflis'in redifidir diye özellikle belirtmiş.

Bakıyoruz Arapçaya, işte aradığımız cevap orada! Müflis min ed-debûr: “batı rüzgârıyla iflas etmiş.” Yerleşik bir deyimmiş. Hatta “Batı rüzgârı esti, talih yıldızı battı,” diye atasözü bile varmış. Neden? Çünkü Batı rüzgârı rüzgârların en uğursuzuymuş, kıtlık ve kuraklık getirirmiş, hatta (*Tac-ül Arus* sözlüğüne göre) kötülüğüyle meşhur olan Ad kavmini Batı rüzgârı mahvetmiş. Aynı kökten *debr* “ölüm”, *debre* “talihin ters dönmesi” anlamına geliyor. *İdbâr* da “şansını bozmak, kötöletmek”.

Debûr, Batı rüzgârı, esasen “arkadan veya tersten esen” demek. Daha önce de değinmiştim, Arapçada yön isimleri “doğu = ön” ilkesine göre oluşturulmuş. Cenup = sağ, şimal = sol. Aynı dbr kökünden *dubr* sözcüğü de var, bizde dübür diye geçer. İnsanın arka tarafı, yani nasıl desem, maçası.

14.04.2009

KELİME

Arapça kelime ve kelim ile “yara” anlamına gelen *kelim* aynı köktense bunun felsefi anlamı ne olabilir diye sormuş birisi, Wittgenstein’den filan bahsederek. Maildeşlerimin kültür ve merak düzeyi şayet okur ortalamasını yansıtıyorsa vallahi işim zor, yetişmek için daha bir fırın ekmek yemem gerekiyor.

Hemen sözlükler açıldı. KLM Arapçada fiil kökü olarak mevcut değil. *Kalm* (yara) ve *kalîma/kalâm* (söz) olmak üzere iki bağımsız ad grubu mevcut. Aralarındaki anlam bağı üzerinde durmamışlar. Buna karşılık Aramice ve İbranice KLM fiili mevcut: birini utandırmak, aşağılamak, hakaret etmek ve yaralamak olarak geçiyor. Yani özellikle dille yaralamak.

Ne alaka dersiniz, Türkçe *söğmek* (sövmek) ve *söz* kelimelerini bir düşünün derim. Eski Ortaasya Türkçesinde söz

bugünkünden daha oturaklı bir kelime: Özellikle hukuki ve ahlaki bir sonucu olan söz, resmi söz anlamında kullanılıyor. Söz vermek, söz kesmek, sözlü (= nişanlımtrak) gibi deyimlerde bu anlamın izleri kalmış. “Bana söz söyleyecek adam da ha anasından doğmadı,” cümlesindeki söz, mesela İngilizce-deki word gibi masum bir kelime değil. *A man who will say me a word is not yet born from his mother?* Vallahi olmuyor!

E söğmek de “ağır söz söylemek” değil mi? Ama ortak kök var mıdır ve oradaki /ğ/ ve /z/ seslerinin işlevi nedir diye sorsanız, bilmiyorum, der, işin içinden çıkarım.

15.04.2009

KARTOTEKS

Geçenlerde **kartoteks** kelimesini kullandım; hemen biri yazmış, necedir, **biblioteks** gibi mi diye. Elhak doğru, bunun Frenkçesi **cartothèque**'tir, aynen **diskotek**, **sinematek** ve **bibliyotek** gibi. Ama bizde hatırladığım kadarıyla en az 1970'lerin ortasından beri **kartoteks** diye geçer. Sanayi odasının tasnifinde resmen **kartoteks** firmaları diye bir sektör var. 1983 tarihli Yataklı Tedavi Kurumları Yönetmeliği'ne göre de hastanelerde **kartoteks** sistemi bulundurmak yasal zorunlulukmuş.

TDK sözlüğünde var mı? Yok tabii. Ayrıca şunlar yok. **Kartoteks programı**: kart kataloğu yazılımı, yüzlerce yazılım firması var bunu satan. **Kartoteks dolabı**: çelik eşya sektöründe

geçiyor, kısaca kartoteks de diyorlar, “dört çekmeceli lüks kartoteks, suntalam kaplı” gibi.

En komiği başka. İngilizce cartotex diye arayınca Google’da elli küsur sayfa çıkıyor. Ama hepsi ya Türk firmaları ya da onlarla iş yaptığı anlaşılan yabancı şirketler. Yani? Evet çağdaş İngilizceye bir Türk katkısı keşfettik nihayet!¹²⁴

*

Başka bir acayip Türk icadına da değineyim, tam sekiz yıldır kafa patlatıyorum, çözemedim. Asmolen: betonarme inşaatlarda taban dolgusu olarak kullanılan yassı tuğla. Bu da en azından 60’lardan beri var (çocukluğumda Büyükdere yolunda tuğla ve asmolen fabrikası vardı diye hatırlıyorum). Ama asmolen kelimesi nedir, en ufak bir ipucum yok, deli olacağım. İnternete bakıyorum, asmolen hakkında İngilizce, Almanca, İsveççe teknik makaleler, ihale ilanları filan var. Deşince hepsinin yazarı Türk çıkıyor. Hayret edilecek şey ama döner kebabla lokum kadar törkiş bir ürün galiba. Bırak kelimenin İngilizce biçimini, karşılığı (tercümesi) bile yok görünüyor.¹²⁵

16.04.2009

124 Kartoteks yok, ama TDK sözlüğünde 1988’den bu yana kartotek var imiş, gözümden kaçmış.

Deniz Ögüt gayet etraflı bir maille kartotek’in doğru, kartoteks’in yanlış olduğunu savunmuş.

Evet, doğru, *kartoteks* imlası/söyleyişi çok yaygın, ama önerilen/doğru kabul edilen o değil de *kartotek*, ki sizin yazınızdan da görüldüğü gibi, özcüğün orijini de bizi oraya yöneltiyor. Belirli bir yaygınlık/ısrar noktasına gelirse *kartoteks* de resmileşebilir elbette ama bence şu anda o noktada değiliz. Özellikle sözcüğün halkın ilgilendiği bir sözcük değil, mürekkep yalamışlarca ve konunun ilgililerince kullanıldığı düşünülürse galat[-ı meşhur] sınırı dışında kalırız bence.

Zannederim bütün mevzu -hatta bu yazı dizisinin ana ekseni- “bence şu anda o noktada” mıyız değil miyiz etrafında dolanıyor. Klozeti, kütüphanesi, mendeburu, çatanayı, kelimeyi kabul ediyoruz. Menkul kelimesinin yeni kullanımına itiraz ediyoruz. Felsefik'e gülüyoruz. Tutarsızlık mı? Yoo, değil. Dilde yeni çıkan bir modanın hangi noktada “oturmuş” sayılacağına ilişkin değerlendirme farkı sadece.

İtiraf edeyim, ben yirmi küsur seneden beri bu nesneyi “kartoteks” diye bilirdim, “kartotek” hiç aklıma gelmemişti. Gugl’dan bakıyorum, halkımızın oyu da aynı yöndeymiş: kartoteks 25.000 küsur entry, kartotek 2.000 entry. Kartoteks kazanır.

- 125 Holanda dilinde *asmolen* “kül değirmeni” demekmiş, İngilizce *ash mill* gibi. Özellikle krematoryumlarda yakılan cesetlerden artakalan kemik parçalarını öğüttükleri tesise bu ad verilirmiş. Bir alakası olabilir mi, acaba sanayi külünden yapılan briket filan gibi mi diye yıllar önce bir maildeşimle fikir cambazlığı yapmıştık. Bu yazının yayımından sonra neler geldi neler, İngiliz Ashmolean firmasının adıdır diyen mi istersiniz, “assimilated stone” diye *industrio-linguistik* kavramlar öneren mi, sodyum karbonat molekülünden söz eden mi...

Oysa bu adın mantıklı bir kaynağı varsa tuğlanın hammaddesine veya imaline değil İŞLEVINE ilişkin bir şey olmalı diye düşünmeliydim besbelli. Öyleymiş. İlhan Arı yazmış:

Geniş alanlara tavan yaparken düz döşeme yerine çok sayıda ince kırışlar kullanmak, araları da boş tuğla ile doldurmak daha ekonomik olur. *Asmolen* ile hem bu boşluklar doldurulur hem de *asmolen* bu ince kırışlara kalıp görevi görür. Bu şekilde yapılan döşemeler *asma lento* tabir edilir.

Asmo-len, *asma* lentodan türetilmiş ticari bir marka imiş. *Lento* Fransızca *linteau*’dan, İngilizcesi de *lintel*: Kapı üzerine konan taş veya betonarme kırış.

LINGUA FRANCA

Osmanlı donanmasının dili Türkçe değildi, hele “Osmanlıca” hiç değildi, İtalyancaydı. Daha doğrusu İtalyanca ağırlıklı bir tür deniz Tarzancası olan *Lingua Franca* idi, yani Frenk Dili. Kozmopolit bir piyasada anlaşmaya yarayan kırma dillere dilbilimciler *pidgin* adını veriyor. Bizdeki Kapahçarşı turistçesi (“hey madam vant epıl ti?”) tipik pidgin’dir. Bu da öyle.

Karı koca Kahane’lar ile rahmetli Andreas Tietze’nin 1960’larda hazırladığı mükemmel bir *Lingua Franca* sözlüğü var.¹²⁶ Türkçede bildiğiniz (ve bilmediğiniz) bilumum denizcilik terimlerini didik didik etmişler, Bizans Rumcasından Arap argosuna, Güney Fransa lehçesinden Cezayir korsanlarının belgelerine kadar izini sürmüşler. Frenk Dili’nin halen yaşayan kalıntılarından buyurun birkaç örnek:

Yelkenler mayna edilir, fora edilir – ama *grandi* yelkeniyle *babafingo* beraber açılır mı, o kadarını bilmem.¹²⁷ Gemi bazen *alarga* (al larga, açıkta) durur, bazen iskele *alabanda* (*scala alla banda*) eder. Demir *manivela* ile *vira* edilir. *Güverteden* (*covertà*) kış *kasarasına* (*cassaro*) çıkılır. *Dümen* (*timón*) kırılır. *Vardiya* (*guardia*) bekleyip pusulaya (*bussola*) bakılır. *Alesta* (al lesta) durup *mola* (*molla*) edilir. Başka gemi görünce *flama* ve *bandıra* (*bandéra*) açılır. Bazen *fortunaya* (yani kadere) yenilip *alabora* olunur.

Balıkçılık başka. Türkçedeki balık ve balıkçılıkla ilgili kelimelerin hemen hepsi Rumcadan gelir. Rumca, belki biliyorsunuz, İtalyancadan ayrı ve alakasız bir dildir. Gemicilikle balıkçılık da iki ayrı meslektir. Belli ki birincisi Akdeniz çapında daha kozmopolit bir kültüre sahipmiş. İkincisi ise, ta 1950-60'lara dek bizim yerli Rumların uzmanlaştığı bir yerel sektördü. İstanbul sokaklarında yarı Rumca yarı Türkçe “skumri taze,” diye bağıra bağıra geçen balıkçıları ben hatırlıyorum.

Taze'nin a'sı kısa e'si uzun söylenecek ki tam olsun.

17.04.2009

126 Henry & Renée Kahane and Andreas Tietze, *The Lingua Franca in the Levant: Turkish Nautical Terms of Italian and Greek Origin*, Leiden & Urbana 1958.

127 Ali Cevat Akkoyunlu hemen aydınlatmış:

(...) *grandi*yle *babafingo* birlikte açılır, hatta kontra *babafingoyla* *velena* bile aynı zamanda hisa edilir. Tabii bütün bunlar demir funda olduğunda yapılmaz, yoksa redansalar kopar.

BEREKET

Eski Babil'in dili olan Akatçada *birku* ve *burku* “diz” demekmiş. İbranice *berek*, Süryanice *burkâ* aynı anlama geliyor. Eski Habeşçesi de *birk*. Geçen sene Etiyopya'da Yemrehanna Krisdos manastırında misafir kaldığım günlerde Habeş yazısını çat pat okumayı öğrendim. Görüntüde bizim Ermeniceye benziyor ama yapısı da mantığı da alakasız. Toplam 119 harf var. Bir Atatürk çıksa da Harf Devrimi yapsa diye bekliyorlar.

Dağıttım gene konuyu, toplayalım. Bahsini ettiğim sözcükten türeyen İbranice *berākah*, Aramice eril *berākâ* veya dişil *berāketâ* “diz çökmek” anlamında. Aynı zamanda, bir kişi veya tanrı önünde diz çöküp dua etme eyleminin adı.¹²⁸ Özellikle Sami ve Doğu Akdeniz toplumlarında kadim bir davranış biçimidir, biliyorsunuz. Mesela antik Roma'da böyle bir jest pek kaydedilmemiş, sonradan Hıristiyanlık'la birlikte Şark'tan öğrenmişler.

Arapçada bu familyadan “diz” anlamına gelen bir kelime yok, ama mesela **bürük** var: “devenin diz çökmesi” ya da “insanın deve gibi diz çöküp ellerini öne koyması”. Bereket ise Kuran’da “Allah’ın verdiği nimet, bolluk, verimlilik” olarak geçiyor. Acaba **bereket duası** deyimini esasen duanın *yapılış biçimine* ilişkin bir ad iken duanın *konusuna veya sonucuna* kaymış desek çok yanılır mıyız?

Arapçadaki diğer türevler kelimenin bu ikincil anlamından hareket etmiş. Tebrîk “birine nimet ve bereket dilemek”, Türkçesi “Allah iyiliğini versin” demek. Mübârek de “bolluk ve bereket sahibi”. İngilizceleri *to bless* ve *blessed*.¹²⁹

18.04.2009

128 Süryani bir okurum Süryanicede aynı kökten gelen kelimeleri saymış:

Bereket kelimesi Türkçede kullanıldığı şekilde zannımca Süryanice eşanlamlı **baraekh**’dan (kutsama) geliyor. Broko ise diz çökme. ABD başkanının **Barack** ismi de aynı kökenden. Süryanice evlenme merasiminin adı da **brokho** (kutsama) olup, aynı kökenden gelme. Süryani kiliselerinde kâhinin kutsadığı ve kilise çıkışında küçük parçalara bölünüp dağıtılan ekmeğe de **borukhtho** (bereketlenmiş) deniyor.

Süryanice, Aramice’nin MS 3. yüzyıldan itibaren Hristiyan kültürü çerçevesinde gelişen ve Estrangelo alfabesiyle yazılan biçimidir. Tıpkı İbranice’deki gibi bu dilde de sert sessizlerin (*p, t, k*) kelime içinde ve sonunda peltekleşerek *ph, th, kh* halini aldığı görülüyor.

Türkçe bereket’in Süryaniceden değil Arapçadan alındığı muhakkaktır. Ama Arapça sözcüğün “kutsama” anlamında Süryaniceden veya bir başka Arami lehçesinden iktibas edildiğini söylemek herhalde yanlış olmaz.

129 İktisatçı Prof. Sel Diboğlu Antakya Arapçasından örnek vermiş:

“Bereket” ile ilgili yazılı okuyunca aklıma çocukluğum geldi... Antakya’da Arapça konuşan köylerin bazılarında “oturmak” anlamında “bereke” kelimesi kullanılırdı ama bunun kökenini bilmiyordum. Yazınızı okuduktan sonra Arapça sözlüğe baktım, hakikaten bereke **بركة** kelimesi sözlükte yok. Fakat düşündüğümde bizim köylerde bereke daha çok diz çöküp oturmak anlamında kullanılır. Daha da ilginç, bu köyler ben-ce Süryani kökenli köyler ama Süryanice artık kaybolmuş.

BOYOZ

İzmir'in alameti farikalarındandır, bol yağlı bir tür katmer hamurundan yapılmış çörek, İstanbul'daki en yakın muadili açma herhalde. Yahudi işi olduğunu İzmirli bilir. Zaten İzmir kültüründe özgün olan ne varsa Yahudilerden ya da Levantenlerden kaldığı da kimsenin meçhulü değildir, bayrakçı bayanların kulağı çınlasın.

Ladino adı verilen Yahudi İspanyolcasında bu boyoz çoğul kelime, tekili boyo, çörek. Nedir acaba diye düşünürken, aa, benim New York'un Hispanik mahallesinden bildiğim bollo değil mi? Yuvarlak, ufak ekmek ya da çörek. Oradaki Portorikolular kelimeyi başka manada da kullanırlar, bilen bilir; 125. sokaktaki bakkalın tezgâhtar kızına “ver bir bollo,” derdim,

kikirik olurdu. İspanyolca çift L harfi /y/ okunur, yani telaffuzda bir fark yok.

Huy olmuş bir kere, kurcalamasam olmaz. İspanyolca kelimenin aslı ne diye baktım. Latince çıktı, **bulla** “top”. Bir sürü alakasız yerde karşımıza çıkan bir kelime. Fransızların meşhur gülle oyunu vardır, **boule**, oradan. İngilizce **bullet** “topçuk”: tabanca mermisine verilen ad. İlk çıktığında bunlar 3-5 santim çapında harbi güllerdi, ağızdan dolma tüfeklere uygun.

Papalık fermanlarına da **bulla** deniyor Latince, meğer fermanın dibine iple bağladıkları top şeklinde mühür mumunun adıymış, bilmezdim, bir okurum öğretti. Bunun ufağı “küçük ferman, bildiri” anlamında **bolletino**, Fransızca **bulletin**, okunuşu /bülten/. İlk kez 1797’de Napolyon’un meşhur İtalya seferi sırasında her gün savaş cephesinden Paris halkına gönderdiği propaganda bildirilerine bu ad verilmiş. Modern propaganda sanatının ilk örneklerinden biri sayılır. Askerin hükümeti atlayıp doğrudan halka hitap eden bildiriler yayımlaması da o zamana kadar görülmemiş küstahlıklardandır.

1935 dolayında iyi saatte olsunlar bu kelimenin de aslında Öz Ortaasya Türkçesinden geldiğine kanaat getirip belleten sözcüğünü icat etmişti. Türk Tarih Kurumu’nun dergisi yıllarca bu isimle çıktı. Belki hâlâ çıkıyordur, kim bilir.

20.04.2009

HAŞIRT

İlmî takılanlar zırt, tak, şangır, cozur gibi kelimelere *onomatope* diyor, Türkçesi de “yansıma sesler” yahut “ses yansımali kelimeler” imiş. Bunları öyle doğadan çıkma şeyler sanmayın sakın. Türkçe onomatopelerin adeta kimya formülleri ya da müzik notaları gibi acayip derecede formel bir yapısı var.

Tak sözcüğünü al: sert bir şeye sertçe vurma sesi. O kadar sert olmasın, hafifçe vuralım dersin tık olur. Buradaki a/ı kuralı bütün sistemde geçerli: şap güçlü, şıp zayıf, çat güçlü, çıt zayıf, bar bar bağırılır ama **bır bır** konuşulur, pat korkutur, pıt ürkütür. Kafadan otuz-kırk tane daha sayabiliyorum. Demek ki herkesçe bilinen ama formüle edilmeyen bir kural var ortada.

Tak sesini biraz bulandırıp alacalı hale getirelim desen takır olur. Aynı mantıkla tık'tan tıklar var, şap/şıp'tan şapır/şıpır var, çatır/çıtır var, patır/pıtır var, cazır/cızır, fısır, hapır, lıkır var. Ama kök sesin kendisi /r/ ile bitiyorsa çifte kavrulmuşu /r/ değil, /l/ alıyor: şar > şarıl, fır > fırıl, horuı, zırıl, cırıl, mırıl vesaire.

Takır kemik gibi oldu, araya biraz esneklik, biraz rezonans katalım desek tangır deriz. Tıngır da var, şangır, hüngür, zıngır, langır hep aynı mantıkla yapılmış. Buna karşılık, eğer orta ses /k/ değil de /t/ ise, esneklik sağlayan ilave ses de /n/ değil, /l/ oluyor: patır > paldır, kütür > küldür, çıtır > çıldır.

Langır lungur devam eden bir sesi aniden kesiveren -t halisesi var: zır uzar gider, ama zırt biticidir. Cozur sürer ama cozurt haşındır.

Bazı yapım ekleri sadece onomatopelerde görülür. Mesela takırdamak, guruldamak, hüpürdemek vesairedeki -damak/-demek eki bundan başka hiçbir yerde kullanılmaz.

İsim yapan -ti eki ancak -ir veya -il ile biten çift heceli onomatopelerde görülüyor (takırtı, şarılta, gürültü...), bir de -n ile biten dönüşlü fiillerde (görüntü, akıntı, üzüntü...). Öztürkçülerin bu çeşit teferruata ayıracak pek vakti olmadığından, akıllarına estiği gibi türevler yapmışlar, belirtiydi, çözeltiydi, doğrultuydu derken Türkçenin ek sistemine ciddi hasar vermişler.

21.04.2009

MAKRAME

TDK'ya sorsan “makrome”, Fransızcası da *macremé* imiş: “kalın iplikle elde örülmüş iş”. Nerden tutsan yanlış: bir kere, Türkçesi makrome değil **makrame**, Fransızcası da *macramé*. 1990'larda Türkçeye girmiş bir kelimenin Fransızcadan alınması akla ziyan, İngilizceden alındığı belli. Üstelik elde örülmesi şart değil, piyasada makine işi tonla makrame var. Vatan-millet goygoyu yapacağına işini düzgün yap dese biri haklı olmaz mı?

Bir önceki satırda makrama deyip ~~mahrana~~ maddesine gönderme yapmışlar, “bazı bölgelerde kadınların manto üstüne giydikleri geniş işlemeli örtü” diye. Bundan da uyanmamışlar.

Kalın iplikle yapılan örgü işi anlamında makrame, sanırım, son 30-40 yılda moda oldu. İngilizceye Fransızcadan alınmış

tabii ama Fransızca esas eski anlamı başka: “her türlü dantel, tığ işi”, özellikle de kenarı dantelli mendil veya el havlusu. Fransa’ya 19. yüzyılda İtalyancadan gelmiş, İtalyancası da “oya işlemeli mendil veya havlu”. O nereden gelirmiş? Tabii ki Bursa’dan. Ya sözcük? O da Türkçe. Bakıyoruz Meninski sözlüğüne, doğru yazım **makrame**, halk arasında **mahrama** denirmiş, “mendil, ter bezi, el havlusu, destmal” demekmiş, sene 1680.

Yapıca Arap kökenli bir kelimeye benziyor ama Arapça sözlüklerde yok. *Miqrâm* ve *maqârim* var, “işlemeli perde ve yatak örtüsü” anlamında, *qarm*, yani “oymak, kemirmek” fiilinden. Nasıl ki oymaktan oya, öylece *qarm*’dan *miqram* – mantıklı duruyor. Ama **makrame** tabiri Türkçede mi türemiş, yoksa Arapçanın unutulmuş bir köşesinde varmış da oradan mı alınmış, onu çıkartamadım.

Demek ki neymiş? Arapçadan Türkçeye, oradan İtalyaya, oradan Fransaya, oradan Amerikanyaya, oradan da son yıllarda aslını unutmuş olarak gerisin geri Türkçeye. Hem de her aşamada kabuğu biraz kalınlaşmış, anlamı biraz kaymış olarak. Otur, film gibi izle: o kadar ilginç bir macera.

22.04.2009

MERYEM

Köşeyazarlığı mesleği acayip iş. Şaşılacak kadar candan mektuplar alıyorum. İnsanlar kalplerini açıyorlar, hayallerini ve kuşkularını anlatıyorlar, olmadık konularda tavsiyemi soruyorlar. Bazen mecbur, Güzin Ablalığa soyunuyorum. Herkese cevap yetiştiremediğim için kahroluyorum.

Geçen gün biri yazmış, sanırım Karadeniz Bölgesi'nden, yeni doğan kızına Rumca isim koymak istediğini söyleyip fikrimi sormuş. Ağır sorumluluk, ama pas geçmeyi de gururuma yediremedim, **Maryam** adını önerdim. Hem/Türkçe karşılığı var, hem sanki **Meryem**'in biraz "modern"/alafranga versiyonu gibi duruyor. Yarın öbür gün soran olursa kıvırtabilirsin.

Tahminlerimizin aksine orijinal Meryem İsa'nın annesi olan Maryâm değil, Musa'nın kızkardeşi olup Tevrat'ta kadın

peygamber (*nabîyâh*) olarak adı geçen Miryâm. Adının anlamı çok tartışılmış. İbranice MRH veya MRY kökünün bir anlamı “isyan”, diğer anlamı Arapça *mırra* gibi “öd, acı, zehir”. Böyle isim olmaz diyenlere göre isim İbranice değil eski Mısırca *mry* olmalı, yani sevgili veya sevilen, hatta *mry-amun*, yani tanrı Amun’un sevdiği. Musa ve ailesi Mısır’da doğup büyüdüğüne göre bu da yeterince makul görünüyor.

İsa’nın annesi olan Meryem ilk adaşından bin küsur yıl sonra yaşamış. Adının Miryâm değil fetha (yani pattah) ile **Maryâm** olması Aramice etkisi gösterir diyorlar; zira bu tarihte Yahudistan ahalisi İbranice konuşmayı çoktan unutmuş, onunla akraba ama ayrı bir dil olan Aramiceyi benimsemişti.

İncil’de Meryem’in adı kısaca ve yüzeysel olarak geçer. Hristiyan inancında önemli bir yer kazanması ikinci yüzyıl başlarında Anadolu’da, özellikle de bizim Efes civarında gerçekleşmiş görünüyor.

23.04.2009

TEHCİR

Bazı detaylar vardır, yüz defa bakar görmezsin, fark edince de hayret edersin daha önce nasıl atladım diye.

Arapçada **tehcîr** yok. Daha doğrusu var da, alakasız bir marjinal kelime, “sabah güneş doğmadan yola çıkmak” demekmiş. Osmanlıca sözlüklerde geçmiyor. Geçen yüzyıl başlarında piyasada olan belli başlı dört sözlükte (Vefik Paşa, Redhouse, Şemseddin Sami ve Naci) bu kelime yok.

1915’te Tehcir Kanunu çıkardılar diye yazmış koca koca tarihçiler. Kanun metnini okuyorsun, böyle bir kelime geçmiyor. “Nah belge!” diye gösterdikleri telgrafnamelerde vesairede yok. O günlerde çıkan gazetelerde yok. Normalde susmuşlar, mecbur kalınca sürgün demişler, “ahar mahalle nakil” de-

mişler, ama tehcir dememişler. Düşünürsen tehcir diye bir KAVRAM da yok. Hicret ettirme ne demek? İnsan göçse kendi göçer. Göçmeyip de zorla gönderirsen Türkçede bunun adına sürgün etmek derler. Öbür türlü bildiğin kıvırtmacaya girer: hani biz öldürmedik “etkisiz hale getirdik,” öyle.

Kelimenin birdenbire ortalığa dökülürmesi 1918’in Kasım ayıdır. İttihat-Terakki diktatörlüğünün yıkılıp muhalif gazetelerin çıkmaya başladığı, milletin gözü önünde olup biten hadisenin DEHŞETİNE aydıdığı günler yani. Olayın özü psikolojik sanırım. Aniden yüzleşmek zorunda kaldıkları cinayete isim vermekten ürkmüşler, iğneciye götürülen çocuklar gibi ürpermişler sanki. Türkçede varolmayan ve gerçek bir anlam ifade etmeyen bu garip, egzotik, tek kullanımlık kelimeyi, şoke edici hakikatle aralarına kalkan gibi koymuşlar.

İnsanoğlu bir yerden sonra şoku taşıyamaz; rahatsız edici gerçekten kaçmak için olmadık savunma mekanizmalarını harekete geçirir. Ya hakikat algısını kaybederek delirir. Ya da o hakikatten kaçmasına yardım eden herhangi bir şeye veya kişiye akıldışı bir tutkuyla sarılır.

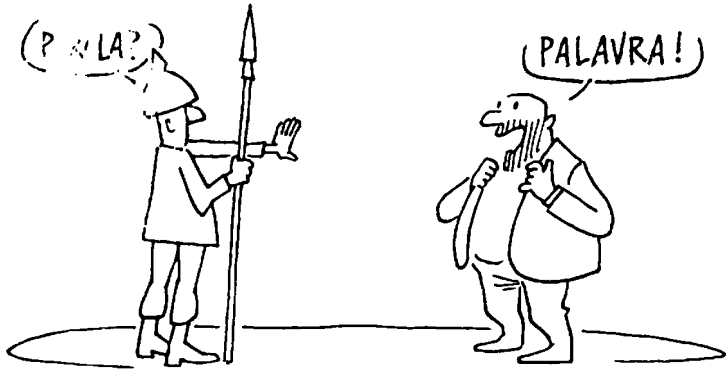
Şu “Çılgın Türkler” hadisesini bir de bu yönden ele almak gerekir belki.

24.04.2009

Memleketin bir uzak köşesindeki ilkokul öğretmeni yazmış, ders kitabında söz sözcüğünün eşanlamlısı laf diye yazıyor, çocuklar itiraz etti, karar veremedik, ne dersin diye. Ne diyeyim, imkân olsa da okulunuza gelip ben de tartışmaya katılsam ne güzel olur, demekten başka? O kadar saf, içten, yürekten sorular geliyor ki bazen doğal ukalalığımдан utandığım oluyor.

İki kelimenin eşanlamlı olup olmadığını sınamak için cümle içinde birinin yerine ötekini kullanabiliyor musunuz diye bakın, en kestirme yolu budur. Birine söz vermek olur ama laf vermek olmaz; sözlüyük, evleneceğiz olur ama laflıyız olmaz. Söz kesmek vardır ama laf kesmek yoktur. *Sözcük* sözcüğüne

alışık ama lafçık olmaz. Laf salatası tamam ama söz salatası yok. Demek ki eşanlamlı değilmiş.

Buna karşılık, sözünü esirgemez = lafını esirgemez. Bana söz gelmesin = laf gelmesin. Sözde adam = lafta adam. Söz mü olur = lafı mı olur. Demek ki KISMEN eşanlamlıymış, o kadar basit.

Söz Türkçe, laf Farsça, kökende eşdeğer kelimeler. Ama Farsça laf Türkçede evrilmiş, özellikle “boş söz” gibi bir nüans kazanmış. Arapçası kelime; bu da Türkçede Arapça aslından daha dar bir anlama sıkışmış. Arapçada, tıpkı Türkçe söz gibi “genellikle tek fikir anlatan kısa ifade” demek; Wehr sözlüğü “word, speech, address, utterance, remark, aphorism, saying, brief announcement” diye sıralamış. Oysa Türkçe kelime “bir leksikal birim” demektir; söz bunu karşılamaya yetmediğinden, sözcük diye ayrıcana bir karşılık bulmak gerekmiştir.

Fransızca söz, parole. Türkçede ise parola “özellikle askeri-yede kullanılan gizli tanıtma sözü” demek. İspanyolcası palabra; bize Yahudi İspanyolcasından palavra diye gelmiş, “gerçek karşılığı olmayan abartılı söz” gibi bir anlam kazanmış.

Kıssadan hisse: dil, hakiki eşanlamlıları sevmez. Eşanlamlı kelimeler buldu mu, ne edip edip her birine ayrı özel anlam-

lar yüklemeyi başarır. Uzun vadede kelimelerin anlamı mutlaka ayrışır. Demek ki: ne kadar çok kelime, o kadar zengin dil, o kadar bol nüans.

“Yabancı kelimeler girdi dilimiz fakirleşti,” diyenlerin ağzından çıkan kulağı duymuyor.¹³⁰

25.04.2009

130 Türkçede bir değil iki ayrı palavra var. Fevzi Barış Çınar hatırlatmış:

Denizcilik terimi olarak palavra'nın “eskiden harp gemilerinde topların bulunduğu güverteye verilen ad” gibi bir anlamı var. Palavranın da Topun da atılan bir şey olduğunu düşünürsek, bir bağlantısı olabilir mi acaba?

Mecburen oturup araştırdım, şu çıktı:

İtalyanca *ballauro* “eski gemilerde topların yerleştirildiği iki yandaki platform” < Latince *ballatorium* “yürüyüş yeri, gezme yeri.” (Kahane & Tietze, *The Lingua Franca in the Levant*, s. 85).

Türkçesi *palavra* şeklinde 1563'ten itibaren kaydedilmiş. Rumcası *ballavro/balavri* ve *balatüro* diye geçiyor.

Yahudi İspanyolcasından 20. yüzyıl başlarında alınmış olan öteki palavrayla alakası olmadığı muhakkak.

MAGAZİN

Arapça **xazn** depolamak. **Xazîna** (hazine) depo demek, illa kıymetli eşya deposu olması şart değil. **Maxzan** (mahzen) de aynen öyle, bir şey depolanan yer. Bunun çoğulu **maxâzin**, yani depolar. Oradaki **x** gırtlaktan gelen hırıltı sesi, İngilizcedeki /ks/ değil yani. (Bir ara hatırlatın da Arapça çoğulları çalışalım: menbadan menâbi, mahkemedan mehâkim, meclisten mecâlis, medineden medâyin vb.)

Avrupa dillerine özellikle 12. yüzyıl sonu ile 13. yüzyılın başlarında hatırı sayılır sayıda Arapça kelime almışlar. Hem ilginçtir, en çok ticaret, gemicilik, sanayi ve teknoloji alanında almışlar. Demek ki bu alanlarda Arapları kendilerinden üstün görmüşler: nereden nereye!

Magazîn bunlardan biri. İlk önce Venedik İtalyancasında zuhur etmiş: “Gemide ticari malların depolandığı ambar.” Sonradan anlamı almış başını gitmiş. Fransızca *magazin* veya *magasin*, 19. yüzyılın ilk yıllarından itibaren “çeşitli malların satıldığı ambar gibi dükkân.” İngilizce *magazine*, esasen “depo, özellikle askeri mühimmat deposu,” sonra 1731 yılında çıkmaya başlayan *Gentleman’s Magazine* (“Beyefendinin Cephanesi”) adlı dergi sayesinde “güncel konulara değinen resimli mecmua.” Bu sonuncusundan türeyen kelimelerden *e-zine* bile var, netçi tayfası bilir.

Türkçede mağaza ta 17. yüzyıldan beri kaydedilmiş, denizci dili aracılığıyla İtalyancadan alınmış. Daha doğrusu, muhtemelen İtalyanca sözcüğün Rumca çoğulu olan *mağaziâ* benimsenmiş. Önceleri gemide ticari mallar ambarı, 1830-40’lardan itibaren Galata rıhtımında ithal malların satıldığı dükkânların adı.

Magazin ilk kez 1930’larda “resimli mecmua” anlamıyla beliriyor, TDK sözlüğünün 1945 basımında var. Diğer anlamı yanlış hatırlamıyorsam 1970’lerden itibaren türedi: “Ünlü kişilerin özel hayatına ilişkin gazete ve televizyon haberi.” Bu sonuncusu Türkçeye özgü, benim bildiğim başka dillerde mevcut değil. İngilizcede mesela *magazine news* diye bir şey yok, *magazine article* deyince de gayet ağırbaşlı bir bilimsel makale olabilir pekâlâ.

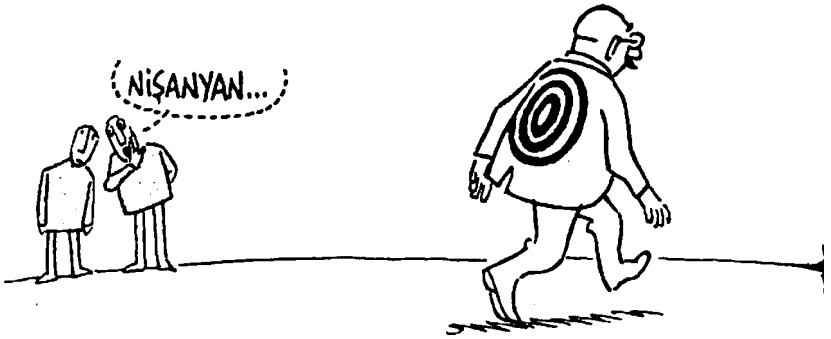
Özetle: mahzen, mağaza, magazin aynı ailenin çocukları. Başka muhitlerde büyümüşler, sonradan karşılaşınca birbirini tanımamışlar bile.

27.04.2009

BOŞGEZENYAN

Tarih doktorası yazmak için bakir konu mu arıyorsun, al sana konu: Osmanlı Ermenilerinde soyadı devrimi. Tam tarihlerden emin değilim ama galiba 1820'lere dek Ermenilerde (tıpkı Türklerde olduğu gibi) soyadı pek yok. Ta eski zamanlardaki bey hanedanlarının soyadı var, Gamsaragan, Bagratuni, Knuni, Horhoruni, Mamigonyan gibi. Ama Osmanlı devrinde tipik olan, Sivaslı Agop oğlu Topal Krikor cinsinden künyeler. Derken 1830-40'lara doğru bütün Ermenilerin birden soyadına kavuştuğu görülüyor. Nasıl oldu? Neden ihtiyaç duyuldu? Kim karar verdi? Nasıl uygulandı? Vallahi bilmiyorum. Biri araştırırsa da öğrensek. Hem belki Türk modernleşmesine de ilginç bir ışık tutar, yeni bir bakış açısı sağlar, kim bilir.

O devirde benimsenen soyadlarının yaklaşık üçte biri Türkçe meslek adıdır, bir o kadarı da yine Türkçe lakap. Mesleklerle örnek: Terziyan, Dökmeciyan, Baklaciyan, Pekmezciyan, Saraçyan, Kemankeşyan, Kantarcıyan, Hattatyan, Pastırmacıyan, Muskacıyan, Nalbantıyan, Ozanyan, Hancıyan, Püskülcıyan, Çırakyan. Lakaplar daha da renkli: Ağacıyan, Çul-suzyan, Çolakyan, Kabadayıyan, Kemiksizyan, **Kemkemyan**, Samurkaşyan, Tazegülyan, Kısacıyan, **Keloğlanyan**, Kerametliyan, İngilizyan, Torlakyan, Toramanyan, Terlemezyan, **Boşgezenyan** (vallahi var, 1914 Meclisinde Halep mebusu). **Fetvacıyan** meslek midir, lakap mıdır çözemedim. Bir miktar memleket adı var (Gürünliyan, Vanlıyan, Edincikliyan vb.) Bir kısmı da Ermenice baba ve ata adından türetilmiş (Margosyan, Sarkisyan vb.). Hemen hemen tüm Ermeni soyadları bu dört gruptan birine giriyor.

20. yüzyıl başlarının daha milliyetçi ortamında Türkçe soyadlarını Ermeniceye çevirenler de olmuş. Mesela Sevortıyan görünce bilirsın ki ash **Karaoglanyan**'dır, Vosgeriçyan da **Kuyumciyan**.

Yan hemen hemen bütün Hint-Avrupa dillerinde karşımıza çıkan aidiyet sıfatı eki. Farsçada, Hintçede, Yunancada, La-

tincede aynen mevcut. İngilizce *Italian* (İtalya'ya mensup), *Parisian* (Paris'e ait), *Edwardian* (Edward'a ilişkin) sözcüklerindeki ek aynı ek. “Oğlu” demek değil, o zümreye mensup yahut ait demek.

28.04.2009

BONUS MAKALE: NASIL SÖZLÜKÇÜ OLDUM?

Askeri cezaevinde vakit nasıl geçer? 1986'da Ali Nesin'le beraber vakit öldürmek için Türkçedeki Arapça kelimelerin köklere göre dökümünü yapalım dedik. Kitap, kâtip, mektup, mektep. İlim, alim, malum, muallim. Şekil, eşkal, teşkil, teşekkül. Velet, evlat, valide, tevellüt. Birkaç hafta çok eğlendik, ufkumuz gelişti, zihnimiz açıldı. Çıktıktan sonra bunu kitap yapmayı düşündük, ama tabii kısmet olmadı, öyle kaldı. Zaten Ali'nin niyeti başka, benim **sabah akşam kaçış planları yapmamdan** feci ürküyor, aklımı başka yere çelmek için yapmayacağı marifet yok.

Sonra 1989'du galiba, bir sohbetle Türkçedeki Rumca kelimeler konusu açıldı. Oturdum, 200-300 kelimelik bir liste yaptım. Neler yok ki? Fesleğen, hülya, kutu, anahtar, avlu, bi-

ber, sınır vs. O liste elden ele dolaştı. **Kaynak maynak belirtmeden** gazetelere bile çıktı. E dedik, demek ki insanlar bu konulara meraklıymış.

Esas zihnimi ateşleyen olay 94'te *Yanlış Cumhuriyet*'i yazarken dil devrimi hakkında düşünmek oldu. Adamlar diyor ki, Türkçe "halk dili" Öztürkçedir, dolayısıyla dilimizden yabancı kelimeleri atarsak yazı dili halk diline yaklaşır, Memo ile İbo daha güzel anlarlar. Bre kelek, Memo ile İbo da Arapça'dır diye başladım. Sonra Türkçe'nin en gündelik katmanına girmiş olan yabancı kökenli kelimelerin listesini çıkarmaya giriştim. *Yanlış Cumhuriyet*'in işi bitince de bunu bir sözlük haline getirmeye karar verdim.

Siyasetten ilme

Demek ki neymiş? İdeolojik bir hırsla işe girişmişim. Baştaki niyetim de zaten o kadar iddialı bir şey değil, Türkçedeki popüler yabancı asıllı kelimeleri dökmek, o kadar.

1995 yazında başladım, dört-beş sene boş vakit buldukça bununla oyalandım. Yavaş yavaş konu çatallaştı. Arapça kelimeleri dökmek yetmiyor, bunların birçoğu Türkçede aslından ayrı anlamlar kazanmışlar, onları da belirtmek lazım. Yunanca kelimeleri dökmek yetmiyor, bunların bir kısmı direkt Rumcadan alınmış, bir kısmı Arapça üzerinden gelmiş, birçoğu da modern devirde Batı dillerinden aktarılmış, ayırmak lazım. Sonra Farsça bilmem, mecburen oturup işime yarayacak kadar Farsça öğrenmek zorunda kaldım. Osmanlı yazarlarının bir kötü huyu var, aslını bilmedikleri kelimeleri "Farsçadır," deyip geçmişler. Pergüle de Farsça olmuş, trabzan da, pezevenk de. Onları çözmeye çalıştıkça ister istemez hakiki kaynaklara inmeye, Farsçanın da geçmişini çalışmaya başlıyorsun. Battıkça battım. Kitaplar masanın kenarına dağ gibi yığıldıkça marangozu çağırıp raf yaptırıyorum. Müjde odaya gir-

mekten korkuyor, bunlar bir gün başına devrilirse gömölüp gideceksin, seni bulamayacağız diyor.

İşin bir aşamasında esas Türkçe kelime hazinesini işe katmadıkça çalışmanın eksik kalacağını anladım. Kilit olay sanırım Hasan Eren'in 98'de *Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü* gibi breh breh bir isimle yayınladığı kolaj çalışmasıydı. Arapça ile Farsçadan habersiz, muhtemelen Fransızca ve İngilizce bile bilmeyen, bilmediği şeyi sözlükten bakmaya üşenen bir ideoloji memuru bu işe soyunabiliyorsa ben niye yapmayayım diye düşündüğümü hatırlıyorum.

2000 yazında Ortaasya Türkçesiyle tanıştım. Üç dört ay *Divan-ı Lugat-i Türk*'le yatıp kalktım, ki muazzam bir sözlüktür, Arap sözlükçülüğünün (yes!) büyük şaheserlerinden biridir. Yeni deryalara açılmış gibi oldum. Etrafımdaki insanların kafasını aylarca bununla şişirdim. Yanmakla yakmanın ilişkisi nedir? Çalmaktan çalışmak nasıl olur? Dolmaktaki le'nin işlevi nedir? Sapan ne demektir, kim nereye sapıyor?

Adaletin faydaları

2001'de gene hapse girince tamam dedim, fırsat bu fırsattır. Hikmet Sami Türk sağolsun, bilgisayarımı yanıma almama izin verdiler. Üç kitap, beş kitap derken Selçuk Kapalı Cezaevi'nin idare odasını iyice işgal edip yerleştim. Günde net 14 saat çalışıyorum. Gariban gardiyanlar odaya ürke korka giriyorlar, "hocam rahatsız etmezsek bir yazı yazmamız lazım," diye. Sakal göğsüme inmiş, koca koca Arapça, Osmanlıca kitaplar karıştırıyorum, evliyadır herhalde diye karar verdiler, üstelik de gâvur, iyice kafaları karıştı. Cengiz gardiyan sabahın üçüne kadar dış kapıda nöbet tutuyor, savcı efendi gelip benim o saatte hâlâ çalıştığımı görmesin diye. Nizamnameye göre akşam saat beşte koğuşa kapatılıp kilitlenmemiz gerekiyor çünkü. Yakalanırsam gardiyanlar yanar.

Hapisteyken en büyük keşif Hint-Avrupa literatürünü tanımam oldu. Adamlar 180 sene çalışmışlar, bütün Avrupa ve Hint-Fars dillerinin atası olan ölmüş dili sıfırdan inşa etmişler. Dibilim teorisiyle o zaman tanıştım. Joyce sağolsun Boğaziçi kütüphanesinden Clauson'un Ortaasya Türkçesi etimolojisini gönderdi, o da ayrı bir ufuk açtı. Kargacık burgacık büyük boy bin sayfa, roman okur gibi okudum. Koğuştaki dolandırıcı arkadaşla tecavüzcü Aydın'a çalmak ve çarpmak fiillerinin inceliklerini anlatıyorum, ağızları açık dinliyorlar.

Susurluk'tan doğan kitap

Hapisteki yedinci ayımda Susurluk mahkûmlarından üçü bize komşu geldi. Mecburen tanıştık, sohbet ilerledi, sosyal bir ortam doğdu. Onlar da merak ettiler, bütün gün yukarıda nefes almadan ne çalışıyorsun diye. Ben anlattıkça merakları artıyor, sordukça soruyorlar. Meslekleri katillik, olabilir, **daha ne meslekler var**; ama mesai dışında zekice, normal insanlar. Üstelik uç meslekler yapan insanlara özgü bir tür zihin açıklığına da sahipler; Hasan Eren'lerden iyidir gene. Bari şunlara anlattığım dille bir şeyler yazayım dedim. Geceyarısından sonra yazdığım fıkralardan *Elifin Öküzü* kitabı doğdu. Sözlüğe şimdilik 14 yılda kaba hesap on beş bin saat mesai harcamıdır herhalde. *Elifin Öküzü* dört haftada yazıldı. Sözlüğün iki misli para kazandı.

Para dediğim de, evlere **gündelikçi gitsem** bunun otuz katını kazanırdım aşağı yukarı. Gene de Allah bereket versin, yayınevinden durduk yerde bir bin lira geldiğinde insan mutlu oluyor, eş dost yemeğe filan gidiliyor.

Cahil cesareti

Hapisten çıkınca sözlüğü basmaya karar verdim. Çünkü basmasam bir daha o çalışma temposunu tutturabileceğim

şüpheli. İş var güç var, çoluk çocuk var, sorunluluk var. Sen unutsan da etraftakiler hatırlatır, boş iş için bu kadar uğraşıyorsun, çalış da bir baltaya sap ol, derler.

Şimdi dönüp bakıyorum da, o cesaret ancak cehaletten gelebilirmiş. Bilgi sonsuz bir deniz: aylar yıllar boyu kürek çekiyorsun, baktığında bir arpa boyu yol gitmemişsin. Açıldıkça cehaletini daha iyi anlıyorsun; denizin sonsuzluğunu daha büyük dehşetle kavriyorsun. Adam *Oxford English Dictionary*'yi yazmak için 40 sene çalışmış; 75.000 (yazıyla yetmiş beş bin) kişiyle yazmış. Eh, Cumhuriyet dedikleri 80 küsur yıl oldu, yapsalardı bir şey deyip kendini avutmaktan başka çare yok.

Her başarı bir tuzaktır

Kitap çıktı, malum goygoycular dışında herkes beğendi. Ama ben sadece eksikleri ve yanlışları görüyorum. Kendini bir kere bağlamışsın, artık kaçamazsın da. Mecburen gene yumuldum. Bir seneye yakın Arapçanın geçmişiyle uğraştım; Aramice, İbranice ve eski Asur diliyle cebelleştim. Türkçede üç binden fazla Arapça kelime var; Arapçanın eski akrabalarını tanımadan bunların çoğunu analiz etmek mümkün değil. Felek Asuricede çark demekmiş; heykel aslında saray ve tapınak demekken nasıl anlam değiştirmiş; kâfir ile kefaretin alakası nedir, bunlarla uğraştım.

Sonra Moğolcaya sardım. Orada bir süre yanlış yollarda oyalandım. Moğolcada Türkçeye benzer binlerce kelime var. Bunların ortak kökten gelen kuzenler değil, bundan aşağı yukarı iki bin yıl önce o zamanki Türkçeden alınmış sözcükler olduğunu daha yeni anladım. Gene ufuklar açıldı.

Posteki saymak

Türkçenin tarihini bilmeden köken analizine girmek Donkişotça bir iş. Bir kelimenin yapısını anlamak için önce o

kelime ne zaman çıkmış, hangi anlamda kullanılmış, nasıl cvrilmiş, onu bilmek lazım. Bu sefer oturup, delinin posteki sayması misali, her kelimenin Türkçede ilk kaydedildiği tarihi aramaya başladım. Anadolu Türkçesinde yazılmış ilk tasavvuf şiirlerini, Ortaasya Türkçesinde yazılmış Kuran tefsirlerini, Osmanlı tarihçilerini, 18. yüzyıla ait yemek kitaplarını, 19. yüzyılda çıkan gazeteleri, 1950 ve 60'ların *Hayat* dergisi koleksiyonlarını baştan başa okudum; kelime listeleri çıkardım. Meninski'nin, Asım'ın, Ahmet Vefik Paşa'nın, Şemseddin Sami'nin sözlüklerini neredeyse ezberledim. Sahaflardan Türk Dil Kurumu sözlüğünün 1945'ten bu yana bütün eski baskılarını buluşturup her kelime ilk hangi baskıda çıkmış diye baktım. O çalışma da şu günlerde galiba sonuna yaklaşıyor.

Sözlüğün en zayıf tarafı esas Türkçe kısmıdır, fena halde farkındayım. Sebebi aslında basit. Bir kere çalışmaya ilk başlama mantığı gereği “öz” Türkçeyi uzun süre ihmal ettim. Biraz yama gibi durdu. İkincisi, bizde “Türkolog” diye geçinenleri okudukça adamların ideolojik saplantılarına illet oldum. Bunların her dediği, aksi kanıtlanmadıkça yalandır, gibi bir yarıya kapıldım. Sonra sonra farkettim ki Türkoloji bunlardan ibaret değil, dışarıda ciddi eserler ortaya koymuş adamlar var. İçeride de son on-on beş yılda düzgün işler yapılıyor; Mehmet Ölmez filan. (Talat Tekin'i de unutmamalı.)

Marcel Erdal'ın kitapları bir senedir başucumdaki rafta kötü kötü bana bakıyordu. Sonunda cesaret ettim, okudum, ne kadar cahil olduğuma bir kere daha hayret etme fırsatı buldum. *Old Turkic Word Formation*, muazzam bir eser, ama “uzman değilsen git öl,” diliyle yazılmış. Mecbur, uzman olmasam da okuduğumu anlayacak seviyeye geldim. Dördüncü baskıda Öz Türkçe kelimelerimde de fazla hata bulamayacaklar diye umuyorum.

Proto-Türkçe dedikleri, en eski yazılı dönem öncesi Türkçe kısmı hâlâ eksik. Starostin ve Décsy ekolünün çalışmalarından haberim var, ama bana pek o kadar inandırıcı gelmiyor. Sıra ona da gelir inşallah.

Geçen yazdan beri, malum, sosyal hayattan birazcık elimi çektim. Üniversiteye ara verdim, İstanbul'a gidip gelmeyi asgariye indirdim. Hatun işleri de kesat. Günde 14 saat olmasa da net beş-altı saat sözlüğe çalışabiliyorum. İyi geliyor.

Ne uğrasırsın be adam

İşin yok mu be adam diyenlere cevabım nedir, bilmiyorum. Şunlar olabilir.

Bir kere, iptila. İnsanlar ballı koklamaya bile müptela olabiliyor, kelimeleri koklamak da öyle bir şey. Başladın mı bırakamıyorsun.

İkincisi, sanırım, psikoloji ile alakalı. Türkçe anadilim değil. Gerçi üç-dört yaşımdan beri en çok kullandığım, en iyi bildiğim dil. Son otuz senede Ermenice on kitap okumuşsam, Türkçe beş bini geçmiştir rahat. Gene de insan hep “öğrenme” modunda kalıyor, bu dili yeterince bilmiyorum duygusunu bir türlü aşamıyor. Bir şekilde olaya “dışarıdan”, turist gibi bakmaya devam ediyor, “aa ne ilginç,” diye diye geziyor. Vatanmilletçi takımını asıl kızdıran da bu galiba. Sen benim atalarımın dilini, yalan yanlış oluşturduğum kimliğin temelini, cehaletimin yegâne istinatgâhını nasıl böyle kurcalarsın diye, için için kaynıyorlar.

Üç: Memlekete faydalı bir iş yapmak da güzel bir duygu ayrıca.

(Agos gazetesinde 6 Şubat ve 13 Şubat 2009 tarihlerinde tefrika edildi.)

A

Abdülaziz Mecdi 45
 Abdülhamit 1, 2, 131, 192
 acemi çaylak 50
 Agamben 149
 agora 89
 Agaton Efendi 68
 Agustus 136
 Ahmet İhsan Bey 131
 Ahmet Vefik Paşa 88, 156, 159, 183,
 236, 282, 294, 331, 353, 372, 387
 Ahsen 39
 Ahtamar 107
 aka/aga 94
 Akdamar 107
 Akemenidler 222
 akıbet 226
 akıl 60, 147
 akını 367
 akil adamlar 147
 akrep 141, 142
 Aktunç, Hulki 80, 277
 alabora 361
 alarga 361
 alışım 77
 Aleksandros 54, 130
 alen 214
 alesta 361
 Alevi 8, 72, 73, 244, 271
 Alibeyköy 68
 Alicengiz 321
 alim 382
 Alin zabab 302
 Alkibiades 172

Alparslan 335, 350
 Amerika 68, 131, 151-152, 234, 312,
 326, 331
 Amerikalı 68, 105, 127, 128, 234, 248
 Amerikan 12, 35, 52, 250, 312
 Amerikanca 113, 126, 208
 Amerikanya 369
 Ameryk, Richard 152
 ammauzun 256
 Anadolu 33, 34, 63, 71, 72, 80, 87,
 99, 110, 117, 135, 158, 159, 166,
 193, 205, 216, 236, 237, 238, 256,
 282, 289, 293, 296, 302, 305, 306,
 309, 310, 314, 323, 342, 350, 371,
 387
 Anatoli 159
 aneks 252
 angut 83, 84
 anmak 308
 Antakya 63, 73, 303, 363
 Antiokhia 303
 Apamea 302
 Apollon 166
 apron 241, 242
 araklamak 272
 Aralık 136
 Arat, Reşit Rahmeti 218
 Ardiç, Engin 136
 Arıman, Canan 118
 Aristoteles 166
 Armenia 25, 41, 184
 Arnavutça 21, 22
 Arnavutköy Rum Akademisi 157
 arsiulusal 237
 arslan 122

Artuklu 104
 asimilasyon 81, 82, 90
 asma lento 359
 asr-ı saadet 24
 aşkın 149
 Atatürk, Mustafa Kemal 2, 30, 95,
 136, 137, 146, 222, 271, 285, 362
 Atay, Falih Rıfkı 2
 Atina 21, 67, 166, 172, 338
 Augustus 41
 avanak 272
 Avusturya 3, 4, 69, 343
 Aybars 122
 Aydın 162, 163
 ayıtmak 218
 Aykaç, Fazıl Ahmet 219, 220
 ayn 292
 Ayn Wardô 116
 azade 28
 azat 261
 Azrâil 266
 azut/azurc 6

B

Bach, Johann Sebastian 326
 bacınacı 243
 bacırgan 243
 Badahşan 5
 Bahkesir 159, 162
 balıcı 252
 baidıra 361
 bamaak 308
 Bayburt 33, 169, 273
 bazı 317
 bdülaziz Meccî Efendi 45
 beç tavuğu 313, 314
 becçe 98
 Bediüzzaman İsmail el-Cezerî 104
 bi hemoth 84
 behimiyet 84
 behist 297

belboy 252
 belirti 367
 belleten 77, 365
 berdel 252, 345
 bereket 362, 363
 beşe 98
 beyza 330
 bıdık 272
 bır 366
 bızdık 272
 Biaini 169
 Bible 200, 338
 bibliyografi 338
 bibliyotek 338, 357
 bienal 105
 bigami 105, 106
 bikarbonat 105
 Bikini 105, 106
 bilbord 252
 Bilge Han 328
 bilingual 105
 binmek 308
 biped 105
 biseksüel 105
 bisiklet 105
 bizonal 105
 blog 253
 bold 253
 Bolşevik Parti 51
 Bossong, Georg 269
 Bosgezenyan 380
 botoks 253
 boule 365
 Boyce, Mary 244
 boyoz 96, 364
 boyut 77
 bögrölce 177
 Buhara 298
 buhran 315
 bulla 365
 bullet 365

Burhan-ı Kati 31, 280, 292, 354
bulten 365
Büyükanıt, Yaşar 67, 320
Byblos 338

C

cacık 272
Caesar, Caius Julius 41, 343
Caferoglu, Ahmet 218
cağ kebabı 272
cahiliyye 341
Cahillikler Kitabı 152
cambaz 87, 359
canavar 326
candidate 194
Caracalla 322, 323
Carothers, Wallace 127
carraca 322, 323
cazır/cızır 367
cebel 337
cebel 338
Cebrâil 266
cemâat 259
cemâhir 2
cemse 35
Cemşid 198
Cengiz Han 10, 285, 321
Cevdet Paşa 282
ceviz 184
cıcığı 272
cırıl 367
Cicero 25, 232, 233, 235
cinsel 237
Cizreli Nasirüddin 104
Colombia 152
Corç 62
cozur 366
cozurt 367
Craig Melchert 71
Crime 316
cumhur 2, 347

cursor 26
cübeyl 337, 338

Ç

Çaba 317
çabalamak 319
Çagatayca 8, 238, 285, 289, 290
çağlayan 50
çakırkeyif 9
çanakbaz 87
Çandar, Cengiz 34
çap 272
Çapanoğlu 323
çapul 224
çarşı 90
çatır/çıtır 367
çav 49, 50
çavmak 49
çavuş 49
çay 31, 32
çaylak 50
çemen 272
çeşm 28, 292
çeşme 28, 292
çetleşmek 252
çevirme 102
çevre 77
çıgan/çıgay 350
çıldır 367
çıt 366
çilingir sofrası 9
Çin 31, 143, 144, 206, 231, 249
Çince 32, 143, 144, 173, 212, 249,
250, 256
Çingene 349, 350
çözelti 367

D

Dacıg 225
dahak 198
danışman 77

Danyal 265, 266
 darbe 28, 67, 137
 Darfur 287
 darı 205
 darmadağın 25, 205
 Dede Korkut 29, 290
 dedikodu 278
 değeryargısal 237
 deka 171
 Deleuze 149, 164
 Deli Petro 31
 demir takiye 340
 Demirbaş Şarl 212
 deniz 30
 Dēnkart 244
 ders 239
 derviş 92
 desimal 171
 destüvan 53
 deus 199
 Devrim, Hakkı 16
 deyyus 23
 Dımışk 65
 Dicle 305, 306
 die Kunst der Fuge 326
 Dil Devrimi 136, 163, 205, 216, 284,
 383
 dildo 252
 dinmek 308
 dip 180
 dirimsel 237
 dirsek 327
 Divan-ı Lugat-i Türk 205, 216, 290,
 384
 diz 327
 Doğramacı, İhsan 187
 doğrultu 367
 dolmak 307
 Dolóres 257
 dombili 252
 Donald 207

donmak 307
 doymak 307
 dönme 269, 290, 308
 Dr. Jivago 70
 Du Cange 234
 Duman, Selahattin 132
 DuPont Corp. 127, 128
 durdide 222
 dübür 354
 dümen 361
 DüNDAR, Can 30
 dünya 317
 dürbün 221, 222
 düven/dügen 110

E

Efemera 253
 Efes 371
 Eflatun 129, 156, 172, 174
 eflatunî 156
 Ege 93, 94, 140, 162, 174, 206, 274,
 314, 332, 343
 egemen 77, 94, 96, 98
 Egin 293
 Egyptos 349
 egzogami 161
 egzost 160
 egzotik 161
 eğitmek 217
 ejder 198
 ejderha 198
 Ekim 136
 eksantrik 161
 ekselans 161
 eksen 111
 Eksî Sözlük 232, 251, 253
 ekzotermik 161
 eldiven 53, 241
 Elen 7, 274, 275, 276
 Eleşkirt 34
 Emirdağ 159

İmmerich 152
enayi 83
Endülüs 268, 269
en-endogam 243
enginar 111
ensest 243, 244
Enver Paşa 1, 323
epeyi 216
Erdem, Hakan 269, 334
Ermeni kilisesi 108, 109
Ermenice 14, 33, 34, 62, 66, 84, 98,
99, 107, 108, 115, 146, 168, 169,
171, 182, 184, 225, 272, 273, 293,
304, 306, 310, 313, 317, 362, 380,
388
erozyon 317
Ersoy, Mehmet Akif 283
Erzen 7
Erzurum 7, 146, 282, 306
eşek 272
Ethnologue 249
Eukleides 130
Eva 325
evangelium 200
evlat 120
evlek 111
Evliya Çelebi 87, 314
Evren, Kenan 42, 310
evrenkent 230, 232, 233, 234
evrensel 108, 237
Eylül 135
ezher 329
e-zine 378

F

Faal 260
fakir 91, 92, 96, 178, 350, 376
falsche Trennung 53, 54
farmakoloji 299
fatiha 299
Faust 38

Felatun 129
felek 299
fellatio 61
felsefe 149, 164, 165, 166, 174, 230,
240, 315
felsefik 16, 164, 165, 359
feminen 60
feminizm 60, 61
fener 111
Fenerbahçe 299, 300
Ferheng-i Ziya 353
Fethullah 30
feyiz 347
fıçı 299
Fırat 159, 191, 193, 293, 304, 305
fırır 299
fırıl 367
fırkateyn 55
fısır 367
fıstık 299
filan 299
Filistin 138, 140, 154, 201
film 317
fingirdek 299
Finike 157
firkete 55
fistan 299
flama 361
folluk 299
fora 361
fortuna 361
frak 132
free 261
fukara 92
fuşya 252

G-Ğ

Gabriel 266
Gael 207
Galata 56, 314, 378
Galatasaray 156, 167

galebe 212
 gani 92
 Garzan 7
 Gazze 138, 140
 gebere 111
 genel 77
 General Motors Corp. 35
 George 62
 geriz 280
 giymek 216
 godoş 272
 Goethe 38
 Google 358
 GoogleEarth 352
 gospel 200
 gönder 111
 Gönül, Vecdi 343
 görmek 327
 görüntü 367
 Gövsa, İbrahim Alaettin 145
 göz 292, 327
 göze 292
 grandi 361
 Gréc/Greek 275
 Griffith, Melanie 257
 grossus 3
 Grönbech 181
 guruldamak 367
 gübre 111
 güderi 111
 güft u gü 278
 gül 115, 116
 Gülgöze 116
 Güneş Dil Teorisi 77, 256
 gürültü 367
 güverte 111, 361
 Güzel, Hasan Celal 250
 Güzelcehisar 162
 Güzin Abla 370
 gurus 3, 4

H

Haber 201, 310
 Habeşçe 142, 300, 362
 hacar-i esved 288
 haç 272
 Haçlı Savaşları 5, 192
 hafiye 28
 hâl 74
 hal', 75
 Halacoglu, Yusuf 108
 Halep 102, 380
 hall 74
 hamile 28, 220
 hamra 330
 hanzo 252
 hapır 367
 Harput 33, 272, 306
 Harran 322
 Harun 334
 Hasan 39
 Hasköy 57, 332
 haşema 252
 haşmet 347
 hatun 264
 Havva 325
 hayır 133
 hayvan 325
 haz 347
 hazine 377
 Haziran 136
 hégémon 77
 Heim, Jacques 106
 Helal 74
 Helen 7
 Henry/Heinrich 152
 Hidrellez 136
 hızar 272
 Hızır İlyas 63
 Hile 347
 hindi 313

Hint-Avrupa dilleri 61, 98, 100, 115,
134, 171, 199, 280, 316, 380, 385
hitap 317
Hizb-i Cedid 45
hokkabaz 87
holistik 253
holokost 253
Homeros 339
Horasan 225
horul 367
hoşbeş etmek 145
höpürdemek 367
hüdâ 263
hülle 74
hüngür 367
hür 261
Hürriyet 192, 262, 277, 278, 295
hüsn 39
Hüsnü 39
Hz. İbrahim 256
Hz. Muhammed 120, 200, 201

I

ılcak, Nazlı 119
ırgat 62
ırza tecavüz 18

İ

içdüzen 243
içkin 149, 150
idadi 167
idiot 84
idrak 347
idrar 347
igdiş 218
iğrenmek 246, 247
İhap Hulusi 106
ihbar 310
ihvan 39
ihtiyaç 181
ihtiyar heyeti 209, 210

ilgi 77
ilim 382
imge 77, 78
imla 347
imparator 343
implicit 150
İncil 155, 201, 265, 266, 371
inmek 308
insert etmek 176, 300
lon 274
ip 180
iptila 347
irtica 44, 46
İshak 153, 226
iskele alabanda 361
İskender 54, 130, 244, 263, 266,
302, 306
iskete 111
İskoçya 207
ispor 129
İsrail 15, 139, 140, 266, 335
istihbarat 282, 283, 311
İsveççe 211, 212, 358
işkolik 252
işmar 272
İttihat ve Terakki 44, 45, 192
iyi 216
İzmir 93, 118, 162, 274, 276, 364

J

Jack/Jacques 226
jaket 227
jaketatay 227
jakoben 227
Jan Jak Ruso 190
jilet 35
jokey 227

K

Kabbala 266
kadın 264

kadr 219
kağan 334
kaka 66, 319
kaknem 272
kakofoni 67
kakografi 66
kal gelmek 247
kalabalık 212
kalabaliken 211, 212
kalaşnikof 252
kaleş 252
kamusal 237
kamyon 177
kanaat 259
kandil 194
kanı 77
kanmak 308
Kant 174
Kânun 135, 136, 137
kap 180
karâi 57
Karaköy 56, 169
karanlık 85, 119, 249
karaoke 252
Karaosmanoglu 323
Karay, Refik Halit 57
Karaylar 57
Karesi 162
kâriz 280
Karlofça 343
karmak 308
kartoteks 285, 357, 358, 359
kasap 181
kasara 361
kâsebaz 87
Kasım 136
kasvet 347
kaşar 79, 80
kaşer 79, 80
Kaşgarlı Mahmud 291
kaşkaval 79

kat 308
katı 308
katmak 308
katre 219
Kavalalı Mehmet Ali Paşa 288
Kaygılı, Osman Cemal 280
Kayı 269, 289, 290
kayıtmak 290
kaymak 269, 290
Kayseri 41, 62
keçe 272
kelam 267, 355
kelter 111
Kemaliye 139, 293, 302
Kemalpaşa 30, 293, 302
kenevir 111
kerameti kendinden menkul 15
kerevit 111
keriz 280
kerrake 322, 323
kesim 77
Kevork 62
Kıptı 349, 350
kırâ'at 124
kıraat 57
Kırım Harbi 352
kırmak 272, 307, 308, 316
kısmak 308
kışır 80
kıt 308
Kııpiyos 349
kıvanç 76
Kıvanç, Ümit 217
kıvanmak 76
kıymak 308
kil u kal 278
Kirzioglu, Fahrettin 108
kitap 181
kitle 77
klozet 300, 346
Koçanis 77

Koçyigit, Nilüfer 258
 Kohen 334, 335
 kokoreç 21
 kokoroz 22
 kom 272
 kombi 251
 Konaklı 77
 konmak 308
 konsinye vermek 252
 Korais, Adamantios 275
 korsan 25, 26, 360
 kot 36
 koz 185
 köri 252
 kriminal 316
 kriminoloji 316
 kriter 316
 kritik 316
 kriz 315
 Kroc, Ray 208
 Kubrick, Stanley 258
 kudsi 76, 77
 kuduz 327
 Kudüs 139, 334
 kuluk 163
 kumbarbaz 88
 kumsal 236, 238
 kur'an 57, 124, 154, 201, 256, 266
 kural 317
 Kurtalan 7
 kuruş 4
 kut 76, 77
 kutlamak 76
 kutlu 76
 kutsal 76, 77
 kübra 330
 küldür 367
 kültür 317
 küre 317
 Kürtçe 8, 50, 116, 133, 134, 145,
 146, 168, 170, 171, 182, 222, 223,

252, 263, 271, 279, 293, 344, 345
 kütük 111

L

Laciverd 5
 Ladik 303
 laf 375
 lagaluga 277
 lağım 279
 langır 367 -
 lapis lazuli 5, 6
 Lara 70
 Larissa 70
 larj 252
 layemut 196
 leb 99
 lebib 99
 leblebi 100, 177
 lento 359
 Leonhard, Gustav 326
 lıkır 367
 hikra 128
 lingua franca 26, 248, 250
 lise 167
 loğ 272
 Lola 257, 258
 lolita 252, 257, 258, 360, 376
 Lop Nur 206
 lubiya 99
 lugat 120, 278
 Lugat-i Garibe 83

M

Maalesef 71
 maamafih 72
 maarif 259
 maaş 259
 Macaristan 4, 268
 madik 272
 magazin 378
 magaza 378

Mağden, Perihan 28, 238
 mahall 75
 mahalle 75
 mahiyet 20
 Mahmut II 68, 209
 mahrama 368, 369
 mahzen 377, 378
 maile 24, 154
 maiverd 116
 maiyet 19, 212, 347
 makrame 368, 369
 Malazgirt 34, 335
 Malta 331
 malta eriği 331, 332
 malta taşı 331, 332, 333
 malum 382
 malumu ilam etmek 214
 Manisa 162
 manivela 361
 manyel 252, 338
 Mart 136
 Maryam 370
 mat 196
 matador 196, 197
 Matamoros 197
 matbaa 259
 Maveraünnehir 225
 Mayıs 136
 Maykıl 12, 265, 266
 mayna 361
 mazeret 118
 Mazgirt 34
 McDonald's 207, 208
 medrese 239, 240
 memat 196
 Memleketeyn 351
 mendebur 353, 354
 Meninski, Franciscus 3, 90, 183, 279,
 280, 281, 289, 294, 340, 369, 387
 menkul 15, 16, 359
 menkul inşaat 16
 Menteşe 162
 Mercèdes 257
 Meryem 370, 371
 meş'um 64
 Mevlevi 72, 255, 256
 mevlid 120
 mevt 196
 mevta 196
 meydan 123
 Meydan Larousse 277, 353
 Mezopotamya 201, 304
 mıcır 272
 mırıl 367
 Michael 265
 Midraş 239
 Mikâil 335
 Mikhail Mikhailov 80
 Miki Maus 266
 milat 120
 millet 281, 282
 Millî Mücadele 282
 milyon 208, 249, 288, 301, 350
 Mithat Paşa 1, 2
 Mithra 119, 120
 moda 202
 modern 202, 203
 mola 361
 moruk 271, 272
 muallim 382
 muarreb 13
 Muğla 162
 muhabere 311
 muhabir 311
 muhafazakâr 45, 46
 muhbir 310
 Muhsin 40
 muhtar 209, 210
 mukaddes 57, 76
 Musa 334, 335, 370, 371
 Mustafakemalpaşa 293, 302
 Mustafapaşa 293, 302

muşmula 332
muzhik 153
mübarek 363
müderris 239
müflis 353, 354
müheyya 326
münafık 228
mündemiç 149, 150
münevver 163
müracaat 259
müsvedde 288
müşfik 219
müteakip 226

N

Naaş 259
Nabokov, Vladimir 257
nafaka 228
nahif 189
Naima 9
naiv 189
nakil 15
Namık Kemal 29, 30, 45, 192, 262
napkin 242
Napolyon 89, 166, 365
narenc 53
Nasturi 76
nataşa 252
natural 190
nylon 127
nylon fatura 127
Nazım 30
nefret 246, 247
nehâfet 189
Nemçe 343
neo-Osmanlıca 43
nesil 317
nick 53
nifak 228
nihirir 294
Nisan 135

Noel 120
noktalama işaretleri 38
Nusaybin 240, 303

O

Obez 342
obmak 342, 343
obur 342
Ocak 136
okul 77, 166, 240, 329
okumak 123, 124
Olteniça 351, 352
onmak 308, 309
Oral, Demiray 56
Oran, Baskın 118
orange 53
orient 159
orlon 128
Ortodoks 70, 107, 108, 109
Osmaniye 2, 192, 193
Osmanlı Jokey Kulübü 227
otonom 210

Ö

Öğüt 307
Ömer Seyfettin 21
örneğin 317
örnek 272
özdek 177
özdeksel 237
özdeş 177
özek 177
özelge 177
özerk 177
özet 177
özgeci 177
özü 177
özgöl 177
özgöleme 177
özgün 177
özgür 262

Özgürel, Avni 35, 220
özkağı 177
özlük 177
özne 177
Öztürkçe 77, 78, 94, 137, 149, 237,
264, 319, 383
özünlü 177
özür 117, 118

P

Paçanga böreği 252
padişah 1, 41, 68, 97, 302, 310
palavra 375, 376
paldır 367
Palestine 140
Pamuk, Orhan 147
pancar 272
paparazzi 252
paragraf 37, 38
pareo 252
parlak 163
parola 375
pars 121, 122
pasturma 112, 113, 380
pastrami 113
paşa 97
paşmina 253
patates 68, 69
patır/pıtır 367
Pavet de Courteille 285, 290
Pehlevice 115, 198, 224
penc 28
Persepolis 89, 222
pertavsız 221
Pertek 33
Pertekrek 33
pesto 252
petek 272
petkayı sıkamak 252
Pevsner, Nikolaus 203
pezevenk 273, 383

Phaleronlu Demetrios 67
pıt 366
pide 125
Piri Reis 152
pita 125
piyasa 126
pizza 126
Platon 156, 157, 172
platonik 156, 172, 173
Pompeius 25
postmodern 164, 203
pot 272
potur 272
priapizm 291
program 317
pusula 361

R

Radikal 15, 16, 28, 34, 133, 137,
248, 250
Radloff 218, 284
radyo 317
rap 252
Raphael 266
read 123
Reard, Louis 106
Redhouse 294, 330, 372
rektifiyeci 252
république/republic 2
ricat 43
Rigas Korais 275
Robespierre 51
Rodos 115
Rom/Roman 349
Romaiós 7, 275
Romanya 351
rosa 115
Rum 7, 8, 19, 108, 120, 191, 249,
275, 281, 282, 343
Rus İhtilali 51
rücü 43, 108

S

- saadet 259
 saat 103, 104, 141, 259
 sabıka 28
 sade yağ 58
 saf 220
 safa 12, 220
 safvet 220
 sanmak 307, 308
 sap 180
 sarıg 327
 Saruhan 162
 saydam 285
 sayın 285
 saylav 284, 285
 saymak 307
 saz 327
 saz benizli 327
 Scheidel, Walter 244
 Sebastós 41
 Selçuk hanedanı 335
 Seleukos 302, 303
 Selim III 326
 sema 255
 semâ' 255, 256
 semaver 32
 Semerkant 263, 298
 semiz 327
 serüven 284
 Servet-i Fünun 131
 ses 49
 Sevan 168
 sevda 288, 330
 Seydi Ali Reis 26
 Shakespeare, William 286
 sıg 307
 sındı 307
 Sırp Sındığı 307
 Silifke 25, 303
 silkü 163
 simit 181
 Sinanoğlu, Oktay 230, 234, 235
 sinmek 247, 308, 309
 siteyşın 129
 Sivas 8, 41, 282, 379
 Siverek 50
 siyah 14, 132, 140, 169
 siyasal 237
 skórpion 142
 smokin 132
 soğan 47
 Soğdca 121, 143, 144, 225, 263, 296,
 297, 298
 Sokrates 172
 Soledád 257
 Somali 26
 soykırım 117, 118
 söğmek 355, 356
 sönmek 308
 söz 355, 375
 spam 96, 253
 start almak 176
 Stratoníkia 302
 Sudan 249, 287, 288
 sugar candy 175
 sultani 167
 sunmak 308
 Suriye 25, 65, 73, 101, 102, 109,
 135, 136, 192, 195, 201, 210, 303,
 304, 305, 311, 322, 323, 324
 sükker 175
 Süleyman Paşa 97
 Sümeyye 255
 Sünbülzade Vehbi 323
 sünmek 308
 sürpriz 11, 12, 132, 205, 247, 258,
 277
 Ş
 Şakşuka 252
 Şam 65, 139, 201

şandel 195
 şangır 366, 367
 şapır/şıpır 367
 Şapka Devrimi 38
 şanlı 367
 şanlı 367
 şawarma 102
 şeamet 64
 şebek 183
 şebeke 183
 şeb-i yeldâ 119
 Şefik 219
 şefkat 219
 şeker 175
 Şemseddin Sami 19, 20, 282, 311,
 330, 353, 372, 387
 şepik 182
 şevkat 219
 şıp 366, 367
 şiddet 17
 şiddet eylemleri 17, 52
 Şinasi 37, 209, 210
 şisebaz 87
 şom 64
 şölen 9
 Şubat 135

T

Taahhüt 259
 taassup 259
 Tabgaç/Tavgaç 144
 tabloid 252
 Tacik 225
 tahlil 74
 tahliye 341
 Tahsin 40
 tak/tık 366
 takdir 219
 takdis 76
 takır/takırtı 367
 takip 226

takiye 340, 341
 takke 340, 341
 taktir 219
 tamu 296, 298
 tangır 367
 Tanpınar, Ahmet Hamdi 262
 tarım 68, 135, 137, 206
 Tarım Irmağı 206
 tarla 206
 tarmak 205, 206
 tarz 317
 tasfiye 341
 Tasvir-i Efkar 37
 tasviye 220
 Taşkışla 43
 tavsiye 341
 tazı 224
 TDK 96, 161, 210, 250, 251, 264, 277,
 289, 290, 353, 357, 358, 368, 378
 tebrik 363
 tecavüz 17, 18, 385
 tecimsel 237
 tedris 239
 teflon 128
 tehcir 344, 372, 373
 Tekin, Talat 181, 387
 tekir 305
 tel 272
 teleskop 221, 222
 televizyon 317
 Temmuz 135
 ten 171
 tenzire 222
 terbiye 341
 tere 58
 tereotu 58
 tereyağı 58, 59
 terminatör 252
 terorist 52, 82
 terorizm 51, 52
 terör 51, 286

tesviye 341
 Teşrin 135, 136
 Tevhid-i Tedrisat 167
 Tevrat 56, 57, 138, 153, 154, 155,
 226, 239, 265, 266, 288, 305, 334,
 370
 the/tea 32
 ıkır 367
 ıngır 367
 ınmak 308
 ırtıl 272
 Tietze, Andreas 360, 361
 tiger 305
 tiki 253
 tinerici 251
 tinsel 237
 tok 307
 Torah 334
 Toven, Mehmed Bahaeddin 11
 töre 334
 transcendent 149
 tripe/tribe girmek 251, 253
 TRT 17, 133, 260
 Tsin hanedanı 143
 Turkey 144, 191, 313, 314
 Tuşpa 169
 tülbind 186, 187
 türban 186, 187, 188
 Türk 334
 Türkiye 191, 192
 Türkiye Türkçesi 8, 9, 78, 205, 206,
 218, 236, 238, 264, 284, 289, 290,
 291, 300, 306, 321

U

Uçmak 296
 uğrantı 11
 ukala 148, 347, 374
 ulema 222
 ulusal 237
 Umar, Bilge 71

universe 230
 Urartu 34, 169
 Urbino 266
 Urfa 8, 102, 240, 303, 304, 306
 usanmak 236
 Uygur 47, 175, 206, 218, 290,
 uysal 236
 ızbakaç 222

Ü

Üniversel 234
 üniversite 188, 203, 231, 234, 283,
 326, 388
 Ünsal, Artun 79
 üstade 27
 üzüntü 367

V

Vaat 259
 vaaz 259
 Vağarşak 34
 valide 28, 120, 382
 Var 169
 Vandal 268, 269, 270
 vandalizm 268
 vardiya 361
 vası 103
 Vassaf, Gündüz 296
 vatandaş Türkçe konuş 82
 ve 317
 veldet 120
 velet 120
 vènerien/venereal 330
 verd 116
 Verdicanan 116
 Vespucci, Amerigo 151, 152
 vikaye 341
 vilâdet 120
 violence 17, 18
 vira 361
 vüsât 103

W

Waldseemuller, Martin 151

water closet 346

WC 346

Wittgenstein 355

X

Xêr 133

xweşbêj 145

Y

Yaban 317

Yahudiye 138

yakmak 307, 308

yaktı 163

Yakub 226

yalancı 101

yalancı dolma 101

Yalçın, Soner 294

yaldız 327

yaltırık 77

yanmak 298, 307, 308

yazare 27

yazınsal 237

Yeldâ 119, 120

yelkemek 141

yelkovan 141, 142, 179

Yemen 65

yemin 64, 134, 212

yenidünya 331, 332

yenmek 308

yıldırım 327

Yônah 154

yörük 14, 269

Yudahin 284

Yunan 274

yunmak 308

Yunus 154, 267

Z

Zaaf 259

zahhak/dahhak 154

zahk 153

Zanzibar 13

Zazaca 50, 116, 170, 171, 293

Zehrâ 329, 330

Zekâi Dede 326

Zemahşeri 23, 341

zenci 13, 14

zengin 91, 92, 142, 170, 178, 249,
250, 251, 300, 301, 376

Zerdüş 199, 244, 263

zıbarmak 272

zingır 367

zırıl 367

zırt 366, 367

zirâat 259

Ziya Paşa 210

Zühre 329

zühreñ 330

zühresûz 330

zührevî 72, 330

SEVAN NİŞANYAN

KELİMEBAZ-I

"Kullandığımız her kelimede, adeta arkeolojik katmanlar gibi, dünya tarihinin izleri var..."

"Hz. Muhammed Suriye'deyken hangi dili konuşurdu? Aramice biliyor muydu, yoksa tercüman mı kullanıyordu..."

"Komşunun kızına platonik duygular beslemem caiz midir..."

"Kayı boyunun adı da Eski Türkçe 'dönme' demek..."

"Ütügen Akademisi'nde Bilge Han öğrencileri ezarlar..."

"Bizde en azından Alınzabey ilçesi yok, henüz..."

"Valanmillet jokerdir: bastırı mı eli alırsın. Doksan sanedir bu böyle..."

"Yabancı kelimeler girdi dilimiz fakirleşti" diyenlerin ağzından çıkan kulağı duymuyor..."

"Kenan Evren'in padişahlığında her gün radyo ve televizyonda 'muhbir vatandaşlar' teşvik edildi..."

"Kafayı korursa takke, başka yerini korursa takkiye..."

"Kaç bin senelik medeniyet zar arkada, nihayet, Cumhuriyet çığırkanları avazları çıktığı kadar bağırıp bastırmaya çalışsalar da..."

Türk basınının en "yaramaz" köşeyazarı Sevan Nişanyan'dan, dilden başlayıp tarihe, güncel siyasete, dine, dil milliyetçiliğinin eleştirisine uzanan, havai fişek gösterisi gibi bir seçki.

§ EVEREST

